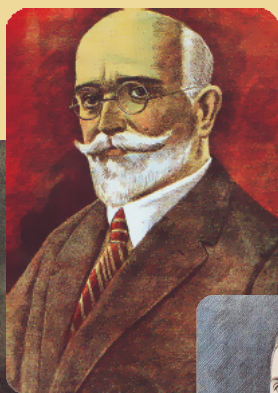

Francisco Agramonte y Cortijo

Η ΕΛΛΑΔΑ ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

*Εισαγωγή, έκδοση κειμένου, σχόλια: Matilde Morcillo Rosillo, Μόσχος Μορφακίδης
Μετάφραση: Antonio López Valverde, Βαλεντίνα Κωνσταντινίδου*

Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas

Granada

Francisco Agramonte y Cortijo

GRECIA ANTE LA I GUERRA MUNDIAL

Η ΕΛΛΑΔΑ ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Εισαγωγή, έκδοση κειμένου, σχόλια:

Matilde Morcillo Rosillo, Μόσχος Μορφακίδης

Μετάφραση:

Antonio López Valverde, Βαλεντίνα Κωνσταντινίδου

Francisco Agramonte y Cortijo

GRECIA ANTE LA I GUERRA MUNDIAL

Η ΕΛΛΑΔΑ ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Εισαγωγή, έκδοση κειμένου, σχόλια:

Matilde Morcillo Rosillo, Μόσχος Μορφακίδης

Μετάφραση:

Antonio López Valverde, Βαλεντίνα Κωνσταντινίδου

Granada, 2010

Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas

FUENTES Y DOCUMENTOS

Directora:

Encarnación Motos Guirao

Comité Científico:

María José Osorio, Moschos Morfakidis Filactós, Matilde Casas Olea, Ioannis Hassiotis

DATOS DE PUBLICACIÓN

Autor: Francisco Agramonte y Cortijo

Título: *Grecia ante la I Guerra Mundial / Η Ελλάδα έναντι του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου*

Págs: 96

Serie: *Fuentes y Documentos*, nº 5

1. Historia de Grecia Contemporánea. 2. Fuentes españolas sobre Grecia Contemporánea

© Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas

C/ Gran Vía 9-2º

Granada 18001

Télf. y Fax: (+34)958 220 874

© De la introducción, edición y notas: Matilde Morcillo y Moschos Morfakidis

© De la traducción: Antonio López Valverde y Valentina Constantinidou

Primera edición, 2010

ISBN: 978-84-95-905-34-5

Depósito Legal: GR 4916/2010

Edición técnica: Jorge Lemus Pérez

Ilustraciones de la portada: Σωτήριος Χρηστίδης (1858-1940)

Impreso en España - Printed in Spain

Reservados todos los derechos. Queda prohibida la reproducción total o parcial de la presente obra sin la preceptiva autorización.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
Ιστορικό πλαίσιο.....	15
Η ζωή και η σταδιοδρομία του Francisco Agramonte y Cortijo.....	18
Η συγγραφή του κειμένου.....	23
Το κείμενο.....	25
FRANCISCO AGRAMONTE Y CORTIJO: ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	
<i>ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ</i>	
Γενική κατάσταση της Ελλάδας τον Αύγουστο του 1914.....	29
Εκρηξη του Ευρωπαϊκού Πολέμου. Η Ελλάδα δηλώνει την ουδετερότητά της.....	30
Προσφορές της Αντάντ στη Βουλγαρία.....	30
Είσοδος της Τουρκίας στον πόλεμο. Η Αντάντ αιτεί από την Ελλάδα την ένοπλη παρέμβαση υπέρ της Σερβίας.....	31
Η περιπέτεια των Δαρδανελίων. Πρώτο βήμα του Βενιζέλου προς την καταστροφή.....	33
Η κυβέρνηση Γούναρη. Παρατείνεται το ζήτημα των Δαρδανελίων.....	34
Διάλυση της Βουλής. Νέες εκλογές.....	35
Νέα κυβέρνηση Βενιζέλου. Προς τον πόλεμο.....	35
Απόβαση των συμμαχικών δυνάμεων στη Θεσσαλονίκη.....	36
Είσοδος της Βουλγαρίας στον πόλεμο. Επανερχεται το θέμα του Συμφώνου Συμμαχίας. Παραίτηση του Βενιζέλου. Η δήλωση του Ζαΐμη.....	37
Η ουδετερότητα της Κέρκυρας.....	40
Η διέλευση των σερβικών δυνάμεων από την Ελλάδα.....	41
Ο φόβος των υποβρυχίων.....	41
Δεύτερη διάλυση της Βουλής από το βασιλιά.....	42
Η υπόθεση Ρούπελ.....	43
Πρώτος αποκλεισμός της Ελλάδας.....	46
Το κοινό έγγραφο της 21 ^{ης} Ιουνίου 1916.....	46
Ο τίτλος των Εγγυητριών και Προστατιδών Δυνάμεων της Ελλάδας.....	49
Είσοδος της Ρουμανίας στον πόλεμο.....	51
Η εξέγερση της Θεσσαλονίκης. Αρχή των πιέσεων του Sarrail και του Dartige.....	51
Η παράδοση της Καβάλας.....	53
Βροχή απαιτήσεων του Γάλλου ναυάρχου.....	55
Φυγή του Βενιζέλου. Επαναστατική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης.....	57
Η μεσολάβηση του Γάλλου βουλευτή Mr. Benazet.....	58
Νέες απαιτήσεις του ναυάρχου.....	59
Έγγραφο των υπουργών των Κεντρικών Αυτοκρατοριών.....	61
Γεγονότα της 1 ^{ης} Δεκεμβρίου. Το περίφημο Guet-Apens.....	61
Οι συνέπειες της 1 ^{ης} Δεκεμβρίου.....	69
Ο Ανάτατος Επίτροπος Mr. Jonnart. Εκθρόνιση του βασιλέως Κωνσταντίνου.....	71
Η νέα κατάσταση. Ο βασιλεύς Αλέξανδρος και ο Βενιζέλος.....	77
Το έργο του Βενιζέλου υπό τον βασιλέα Αλέξανδρο.....	78
Το τηλεγράφημα του βασιλέως Κωνσταντίνου στον Κάιζερ.....	78
Ο ρόλος του Βενιζέλου από τον Ιούνιο του 1917 έως το Νοέμβριο του 1920.....	80
Τα γεγονότα της 13 ^{ης} Αυγούστου και η δολοφονία του κ. Δραγούμη.....	84
Ασθένεια και θάνατος του Βασιλέως Αλεξάνδρου.....	86
Εκ νέου το άταφο φέρετρο. Ανακήρυξη του αντιβασιλέα. Προετοιμασία για τις εκλογές.....	86
Οι εκλογές της 14 ^{ης} Νοεμβρίου.....	88
Συνέπειες της βενιζελικής ήττας.....	90
Ο αντίκτυπος στην Αντάντ.....	92
Το Δημοψήφισμα.....	92

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μετάφραση και η δημοσίευση της έκθεσης των γεγονότων, που συντάξε ο ισπανός διπλωμάτης Francisco de Agramonte y Cortijo¹, με τίτλο *Πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, υπήρξε, επί μακρόν, αντικείμενο σκέψης λόγω της εμφανούς μεροληπτικής θέσης του συγγραφέα. Το κείμενο επικεντρώνεται στο επίμαχο θέμα της ρήξης μεταξύ του Βενιζέλου και του βασιλέως Κωνσταντίνου Α΄ σχετικά με τον ρόλο που θα έπρεπε να διαδραματίσει η Ελλάδα στη παγκόσμια σύρραξη. Το γεγονός που, ως γνωστόν, χώρισε τη χώρα σε δύο ασυμβίβαστες αντιμαχόμενες παρατάξεις και που κυριολεκτικά πυροδότησε την ήδη οξυμένη πολιτική ζωή της χώρας, δημιουργώντας τον λεγόμενο “Εθνικό Διχασμό”, αποτελεί ακόμη σήμερα αιτία διχογνωμιών και θέμα έντονων αντιπαραθέσεων.

Η επιστημονική συζήτηση, που διεξάγεται τα τελευταία χρόνια, αναμφίβολα εμπλούτισε και εμπλουτίζει σημαντικά τις γνώσεις μας για μια καλύτερη προσέγγιση της πραγματικότητας. Ωστόσο, ο δρόμος που απομένει για να φτάσει η επιστημονική έρευνα στην διαλεύκανση των πολλαπλών σκοτεινών σημείων και στην ερμηνεία των γεγονότων με την απαιτούμενη νηφαλιότητα, φαίνεται να είναι ακόμη μακρύς. Η σχετική έλλειψη ικανού αριθμού σοβαρών επιστημονικών μελετών αλλά και η εντόπιση των σχετικών πηγών, που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην διαφώτιση του ζητήματος, καθιστά χρήσιμη τη δημοσίευση κειμένων, όπως η έκθεση του Agramonte y Cortijo, που λόγω της εποχής και της θέσης των ανθρώπων που τα συντάζαν, μπορούν να αποτελέσουν χρήσιμα ντοκουμέντα για την έρευνα και να βοηθήσουν το έργο των επιστημόνων².

Υπό το πρίσμα αυτό, πιστεύουμε ότι το εν λόγω κείμενο μπορεί να αποτελέσει μια ενδιαφέρουσα μαρτυρία για τη συγκεκριμένη περίοδο, δεδομένου ότι συντάχτηκε από την οπτική γωνία ενός ισπανού διπλωμάτη, η χώρα του οποίου κράτησε ουδέτερη στάση στην παγκόσμια σύρραξη και, επιπλέον, εστερείτο γεωστρατηγικών συμφερόντων στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και της Νοτιοανατολικής

¹ Πρωτότυπος τίτλος: *Evolución política de Grecia durante la Primera Guerra Mundial*.

² Βλ., μεταξύ άλλων, ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ, Φίλιππος, *Ημερολόγιο-Διχασμός (1916-1919)*, Αθήνα, 1995· ΔΑΓΚΛΗΣ, Παναγιώτης, *Αρχείον στρατηγού Δαγκλή (Αναμνήσεις-έγγραφα-αλληλογραφία)*, Αθήνα, 1965, τ. Β΄· ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Περικλής, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, 1970· ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ, Βίκτωρ, *Απομνημονεύματα (ιστορικές σελίδες τας οποίας έζησα)*, Αθήνα, χ.χ.· ΖΑΒΙΤΖΙΑΝΟΣ, Κωνσταντίνος, *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφάνειας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Έλευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, 2. τ., Αθήνα 1946 και 1947· ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ, Α., *Mémoires*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1979· ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, Γεώργιος, *Το χρονικό της ζωής μου (1889-1979)*, Αθήνα, 1980 (2η εκδ.), σσ. 41-110· ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ, Αδ., *Η ελληνική ουδετερότης και ο βασιλεύς Κωνσταντίνος*, Ν. Υόρκη, 1917· ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΣ, Α., *Από το ημερολόγιο ενός δημοσιογράφου (1908-1948)*, Θεσσαλονίκη, 1948· *Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού (1915-1935)*, Αθήνα, Εθνικός Κήρυξ, 1953 (σειρά άρθρων του Ε. Βενιζέλου και Ι. Μεταξά).

Ευρώπης³.

Παράλληλα όμως, ο αναγνώστης δεν θα πρέπει να παραβλέψει τις ιδεολογικές πεποιθήσεις του Agramonte, την τοποθέτησή του στην εσωτερική πολιτική της Ισπανίας και κυρίως τη φιλογερμανική του στάση σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου⁴. Για τον λόγο αυτό, η μετάφραση του κειμένου, συνοδεύεται από ένα σύντομο ιστορικό πλαίσιο, τη βιογραφία του συγγραφέα και μια γενική ανάλυση των αιτιών που οδήγησαν στη συγγραφή του.

³ Για τις σχέσεις της Ισπανίας με την Ελλάδα βλ. MORCILLO, Matilde, *Las relaciones diplomáticas y comerciales entre España y Grecia. Visión española de la historia de Grecia (1830-1913)*, Cuenca, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 1997 και “España ante el gobierno de Venizelos: entrega de credenciales al rey Alejandro. 1916-1917”, *Erytheia* 18 (1997), σσ. 133-150.

⁴ Προκαλούν την προσοχή κείμενα και μαρτυρίες ξένων, όπως του P. Hibben, ανταποκριτή της Associated Press στην Ελλάδα κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού, που εκφράζει ακόμη πιο έντονα από τον Agramonte τα αντιβενιζελικά του συναισθήματα και το πάθος του για την υπεράσπιση του Κωνσταντίνου Α΄: HIBBEN, P., *Constantine I and Greek people*, New York, The Century Co., 1920 (*Ο στρατηλάτης Κωνσταντίνος και ο ελληνικός λαός*, Αθήνα, Πελασγός, χ.χ.).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορικό πλαίσιο

Η πρωτοφανής, για τα ελληνικά δεδομένα, πολιτική συναίνεση, που οικοδομήθηκε από το 1910 ως τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων, κατέρρευσε, ως γνωστόν, από τις διαμετρικά αντίθετες πολιτικές του Βενιζέλου και του βασιλέως Κωνσταντίνου σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδος στο Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο⁵. Ο πρώτος έκλινε υπέρ της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας που, μαζί με τη Ρωσία, αποτελούσαν τις δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας (Αντάντ), ενώ ο Κωνσταντίνος, νυμφευμένος με την αδελφή του Κάιζερ Γουλιέλμου Β΄ και με τον τίτλο του επίτιμου αρχιστράτηγου του γερμανικού στρατού, ήταν υποστηρικτής της ουδετερότητας.

Από την έναρξη ήδη του πολέμου, ο Βενιζέλος πρότεινε την αποστολή ελληνικού βοηθητικού σώματος στρατού στις δυνάμεις της Αντάντ, πρόταση που απέρριψε ο βρετανός Υπουργός Εξωτερικών, Sir Edgard Grey, φοβούμενος την είσοδο στον πόλεμο, υπέρ των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, της Βουλγαρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που ήταν εχθρικά διακείμενες προς την Ελλάδα⁶.

Τελικά, τον Νοέμβριο του 1914 η Οθωμανική Αυτοκρατορία εισήλθε στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, γεγονός που αύξησε σημαντικά τη στρατηγική σημασία της Βουλγαρίας σε σημείο που, τον Ιανουάριο του 1915, ο άγγλος Υπουργός Εξωτερικών πρότεινε η Ελλάδα να παραχωρήσει στη Βουλγαρία τις περιοχές της Καβάλας, Δράμας και Σερρών, λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα τη Βόρεια Ήπειρο. Παράλληλα έδινε την ελκυστική, αν και αόριστη, υπόσχεση “σημαντικών εδαφικών παραχωρήσεων στα παράλια της Μικράς Ασίας”, που με τον πολυάριθμο ελληνικό πληθυσμό τους αποτελούσαν έναν από τους κύριους στόχους του ελληνικού αλυτρωτισμού⁷.

Ο Βενιζέλος έδειξε εξ αρχής διατεθειμένος να αποδεχτεί την πρότασή⁸, ενώ ο βασιλιάς και οι στρατιωτικοί του σύμβουλοι απαίτησαν συγκεκριμένες εγγυήσεις, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την παραχώρηση των πρόσφατα ενσωματωμένων στην Ελλάδα

⁵ LEON, G.B., *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Θεσσαλονίκη, 1974· MOURELOS, Y., *L'intervention de la Grèce dans la Grande Guerre*, Αθήνα, 1983· MORCILLO, M., “Actitud de Grecia durante la Primera Guerra Mundial”, *Erytheia* 28 (2007), σσ. 325-336.

⁶ THEODOULOU, Ch., *Greece and the Entente, Aug. 1 1914 - Sept. 2 1914*, Θεσσαλονίκη, IMXA, 1971 και PALMER, Alan, *Το Μακεδονικόν Μέτωπον και ο Ελληνικός Διχασμός*, Αθήνα, 1977, Βιβλιοθήκη Ευρωπαϊκού Πνεύματος, σ. 33.

⁷ SETON-WATSON, H., “British policy towards the South-East European States 1914-1916”, *Greece and Great Britain during World War I* (First Symposium organized in Thessaloniki by the Institute for Balkan Studies and King's College), Θεσσαλονίκη, IMXA, 1985, σσ. 65-76.

⁸ BENTHPIΣ, Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1912-1920*, Αθήνα, 1979, τ. Α΄, σ. 376.

εδαφών. Το θέμα περιπλέχτηκε περισσότερο όταν οι δυνάμεις της Αντάντ επιχειρήσαν την ατυχή απόβαση στα Δαρδανέλια⁹ και ο Βενιζέλος πρότεινε την άμεση συμμετοχή της Ελλάδας, παρά το γεγονός ότι είχε προηγηθεί η συμφωνία της παραχώρησης της Κωνσταντινούπολης στη Ρωσία, σε περίπτωση που η έκβαση των επιχειρήσεων θα ήταν θετική. Ο βασιλιάς, που αρχικά είχε δώσει την έγκρισή του στην ελληνική επέμβαση, άλλαξε γνώμη επηρεασμένος από την παραίτηση του συνταγματάρχη Ιωάννη Μεταξά, υπηρεσιακού τότε αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Στρατού¹⁰.

Η απόφαση του μονάρχη οδήγησε στην παραίτηση του Βενιζέλου, ο οποίος όμως, στις εκλογές του Ιουνίου του ίδιου έτους, απέσπασε μια ευρεία πλειοψηφία, που ερμηνεύτηκε ως αποδοχή της πολιτικής του έναντι της Αντάντ. Μια νέα όμως σύγκρουση με τον μονάρχη προέκυψε όταν η Βουλγαρία, σύμμαχος των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, επιτέθηκε τη Σερβία τον Σεπτέμβριο του 1915. Το γεγονός έφερε επί τάπητος το ζήτημα αν η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη, σύμφωνα με την Ελληνο-σερβική Συνθήκη του 1913, να σπεύσει σε βοήθεια της Σερβίας¹¹. Ο Βενιζέλος, υποστηρικτής της επέμβασης, ζήτησε από τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία την αποστολή ενός εκστρατευτικού σώματος στη Θεσσαλονίκη για να βοηθήσουν τους Σέρβους. Ο βασιλιάς, ενώ αρχικά το ενέκρινε, άλλαξε γνώμη για μία ακόμη φορά, καθιστώντας πλέον αγεφύρωτη την απόσταση που τον χώριζε με τον πρωθυπουργό του¹².

Η πορεία της ρήξης των δύο ανδρών συμβάδιζε με τον ρυθμό των εντάσεων με την Αντάντ¹³: τον Οκτώβριο του 1915, γαλλικά και αγγλικά στρατεύματα, αγνοώντας την ουδετερότητα της Ελλάδας, επέβαλαν το μέτωπο στη Θεσσαλονίκη¹⁴ και τον Ιανουάριο του 1916 κατέλαβαν την Κέρκυρα¹⁵ με σκοπό να την μετατρέψουν σε βάση του σερβικού στρατού¹⁶. Η διαμάχη εντάθηκε περισσότερο, όταν η κυβέρνηση των Αθηνών αρνήθηκε στους Σέρβους την άδεια να περάσουν από την Κέρκυρα στη

⁹ LE BON, G., *Enseignement psychologique de la guerre européenne* και HIBBEN, P., *Constantine I and the Greek people*, New York, The Century Co. 1920, p. 36· HOWARD, M., *Primera Guerra Mundial*, Barcelona, Crítica, 2003.

¹⁰ Για τη διαμάχη που ξέσπασε με αφορμή την συμμετοχή της Ελλάδας στις στρατιωτικές επιχειρήσεις των Δαρδανελίων βλ. ΒΗΤΤΟΣ, Χρήστος, *Εθνικός διχασμός και γαλλική κατοχή (1915-1920)*, ό.π., σσ. 29-32.

¹¹ *Διπλωματικά έγγραφα 1913-1917: Ελληνοσερβική συνθήκη συμμαχίας. Εισβολή Γερμανοβουλγάρων εις Μακεδονία*, Αθήνα, 1917.

¹² ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Δ., “Ο Τύπος και ο διχασμός, 1914-1915”, στο Βερέμης Θ. - Γουλιμή Γ. (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος: Κοινωνία, οικονομία, πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα, Γνώση, 1989, σσ. 387-438.

¹³ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Δ., “Ο εθνικισμός στο βενιζελικό και αντιβενιζελικό Τύπο και η εσωτερική διαμάχη, 1914-1917”, *Πρακτικά Συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου - Μουσείο Μπενάκη, 1988, σσ. 95-103.

¹⁴ LEPETIT (Lieutenant-Colonel), “La genèse de l’offensive de Macédoine”, *La France et la Grèce dans la Grande Guerre. Actes du Colloque tenu en Novembre 1989 a Thessalonique*, Θεσσαλονίκη, 1922· VILLARI, L., *The Macedonian campaign*, London, 1922· DELMAS, Jean, “Les opérations militaires sur le front de Macédoine, octobre 1915 - septembre 1918”, *La France et la Grèce dans la Grande Guerre*, ό.π., σσ. 3-12.

¹⁵ MOURELOS, Yannis, «Le front d’Orient en 1916. Enjeux et Strategies», *La Bataille de la Somme dans la Grande Guerre*, Historial de la Grande Guerre, Peronne, Somme, 2000 και “Le front d’Orient en 1916. Enjeux et Strategies”, *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, Θεσσαλονίκη, 2005.

¹⁶ TOUNDAI-FERGADI, A., “Violation de la neutralité grecque par les puissances de l’Entente durant la Première Guerre Mondiale”, *Balkan studies* 26, τεύχος 1 (1985), σσ. 113-129.

Θεσσαλονίκη και όταν η Ελλάδα, χωρίς να προβάλλει αντίσταση, παρέδωσε στους Βούλγαρους το στρατηγικό οχυρό του Ρούπελ¹⁷.

Στη Θεσσαλονίκη, τον Αύγουστο του 1916, φιλοβενιζελικοί στρατιωτικοί, υποστηριζόμενοι από την οργάνωση «Εθνική Άμυνα», προέβησαν σε κίνημα κατά της βασιλικής κυβέρνησης¹⁸. Λίγο αργότερα, ο Βενιζέλος έφτασε στην Κρήτη και στη συνέχεια κατευθύνθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου σχημάτισε προσωρινή κυβέρνηση με δικό της στρατό¹⁹ ασκώντας παράλληλα ασφυκτική πίεση στην κυβέρνηση των Αθηνών²⁰. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, αγγλο-γαλλικά πλοία κατέπλευσαν στον Πειραιά, με σκοπό να εξασφαλίσουν την ουδετερότητα των εδαφών που παρέμεναν υπό τον έλεγχο της βασιλικής κυβέρνησης. Μετά από κάποιες μικροσυμπλοκές, οι Σύμμαχοι αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Στη συνέχεια, η Αντάντ αναγνώρισε την προσωρινή κυβέρνηση του Βενιζέλου, απαιτώντας αποζημιώσεις και επιβάλλοντας έναν αποκλεισμό, που επέφερε σοβαρά προβλήματα στις περιοχές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της βασιλικής κυβέρνησης²¹.

Οι διαδοχικές παραβιάσεις της ελληνικής επικράτειας κορυφώθηκαν το 1917, όταν οι δυνάμεις της Αντάντ απαιτήσαν από τον Κωνσταντίνο να εγκαταλείψει τη χώρα με το πρόσχημα ότι είχε παραβιάσει τον συνταγματικό του όρκο²². Ο μονάρχης αναχώρησε με τον πρωτότοκο γιο του Γεώργιο, αλλά δεν παραιτήθηκε επίσημα από τον θρόνο²³. Τον διαδέχθηκε ο δεύτερος γιος του Αλέξανδρος και ο Βενιζέλος ορκίστηκε πρωθυπουργός²⁴. Το δρόμο της εξορίας αναγκάστηκαν να πάρουν επίσης σημαίνοντες υποστηρικτές

¹⁷ SVOLOPOULOS, C., “E. Venizelos as a civilian War leader”, in *War and society in East Central European world Leaders*, New York, Columbia University Press, 1988, σσ. 61-73.

¹⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ, Ν., *Η Εθνική Άμυνα της Θεσσαλονίκης 1916*, Αθήνα, 1960.

¹⁹ ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ, Γεώργιος, *Εθνικός Διχασμός και μαζική οργάνωση (οι επίστρατοι του 1916)*, Αθήνα, 1966.

²⁰ Για την προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης βλ. μεταξύ άλλων ΜΟΥΡΕΛΟΣ, Γιάννης, “Η προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους Συμμάχους (1916-1917)”, *Μνήμων* 8 (1980-1982), σσ. 150-188· ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Νίκ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη. Το κίνημα της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη στο ιστορικό του πλαίσιο*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1997· ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ, Ν., *Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων (1916-17)*, Αθήνα, 1988 και του ίδιου “Difficulties encountered by the Provisional Government of Salonica in financing its Military Expenditure”, *Greece and Great Britain during World War I*, ό.π., σσ. 99-130, και ΠΕΤΡΙΔΗΣ, Παύλος, “Ο Βενιζέλος, η τριανδρία και το πολιτειακό ζήτημα” στο *Η μεγάλη πορεία: από το ανάθεμα στην αποθέωση* (Συλλογικό έργο), Αθήνα, Ελευθεροτυπία, 2008.).

²¹ ΜΟΥΡΕΛΟΣ, Yannis, “Les événements de décembre 1916 a Athènes: les travaux et les jours de la Commission Mixte des Indemnités”, *La France et la Grèce*, ό.π., σσ. 111-120· MACCAs, L., “Les événements d’Athènes des 1er et 2 Décembre 1916”, *Revue des Deux Mondes* 38 (mars-avril 1917), σσ. 96-135· ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ, Ν., *Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων, 1916-1917*, Αθήνα, 1988· Ministère des Affaires Étrangères de Grèce, *Liquidation des événements survenus à Athènes au début de Décembre 1916. Rapport Offiel de la Commission Mixte des Indemnités*, Paris, 1919.

²² Για τις σχέσεις της Ελλάδας με την Αντάντ βλ. COSMIN, S., *L’Entente et la Grèce pendant la Grande Guerre (1916-1917)*, Paris, 1926 και THEODOULOU, C., *Greece and the Entente, August 1, 1914-September 25, 1916*, Θεσσαλονίκη, IMXA, 1971.

²³ Leon, G., “King Constantine’s policy in exile and the Central Powers 1917-1918” στο *Essays in memory of Basil Laourdas*, Θεσσαλονίκη, 1975, σσ. 495-536.

²⁴ Για το θέμα της εκθρόνισης του Κωνσταντίνου βλ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ, Yannis, “British policy towards King Constantine’s dethronement and Greece’s entry into the War”, ό.π., σσ. 131-138.

του Κωνσταντίνου, οι οποίοι κατηγορήθηκαν ως «γερμανόφιλοι», ενώ έμεινε εκτός υπηρεσίας ένας μεγάλος αριθμός δικαστών, δημοσίων υπαλλήλων και καθηγητών. Ο Βενιζέλος, επανασυστήσε τη Βουλή του 1915, γεγονός που τον επέτρεψε να σχηματίσει κυβέρνηση και να κηρύξει τον πόλεμο στις Κεντρικές Αυτοκρατορίες²⁵. Με τη λήξη του πολέμου, η Ελλάδα βρέθηκε στο πλευρό των νικητών διεκδικώντας και κατορθώνοντας στη Συνθήκη των Σεβρών (1920) σημαντικά ωφέλη με την ενσωμάτωση της Δυτικής και Ανατολικής Θράκης, των νησιών Ίμβρος και Τένεδος και τη δυνατότητα εξάσκησης κυριαρχικών δικαιωμάτων στην περιοχή της Σμύρνης²⁶.

Το 1920 ο Αλέξανδρος Α΄ υπέκυπτε στη μόλυνση, που του προκάλεσε το δάγκωμα ενός εξημερωμένου πιθήκου, γεγονός που επανέφερε το συνταγματικό ζήτημα στο προσκήνιο. Ξαναζωντάνεψαν τα πάθη του εθνικού διχασμού και οι εκλογές, που πραγματοποιήθηκαν τον επόμενο Νοέμβριο, μεταβλήθηκαν σε πεδίο μάχης μεταξύ του εξόριστου Κωνσταντίνου και του Βενιζέλου, ο οποίος υπέστη μια συντριπτική ήττα, χάνοντας ακόμη και το βουλευτικό του έδρανο. Οι πολιτικοί του αντίπαλοι, στην πλειοψηφία φιλοβασιλικοί, κέρδισαν 246 από τις 370 έδρες. Η ήττα, που ήταν μια έκπληξη για όλους σχεδόν τους παρατηρητές, ήταν απόρροια της λαϊκής κόπωσης από τους συνεχείς πολέμους και αντανάκλουσε επίσης τα συναισθήματα ταπείνωσης από την αγγλο-γαλλική ανάμειξη στην εσωτερική πολιτική της χώρας και από την πολιτική καταδίωξη που εφάρμοσαν συγκεκριμένες ομάδες βενιζελικών μεταξύ του 1917 και του 1920. Ο δρόμος για την επιστροφή του Κωνσταντίνου, παρά την φανερή αντίθεση της Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας, ήταν πλέον ανοικτός και επισφραγίστηκε με το γνωστό δημοψήφισμα που ακολούθησε, όπου υπέρ της επαναφοράς της μοναρχίας καταμετρήθηκαν 999.960 ψήφοι και κατά μόνον 10.383! Ακολούθησε μια νέα περίοδος, κατά την οποία οι μοναρχικοί, στην εξουσία πλέον, επιδόθηκαν στην καταδίωξη των βενιζελικών²⁷.

Η ζωή και η σταδιοδρομία του Francisco Agramonte y Cortijo²⁸

Ο Francisco Agramonte γεννήθηκε στη Μαδρίτη το 1880 και ήταν γόνος εύπορης μεσοαστικής οικογένειας. Ο πατέρας του ήταν Ισπανός από την Κούβα και η μητέρα του καταγόταν από παλιά οικογένεια της Καστίλης. Όταν έλαβε το απολυτήριο της

²⁵ Βλ. σχετικά MOURELOS, Y., *L'intervention de la Grece dans la Grande Guerre 1916-1917*, Αθήνα, Collection de l'Institute Francais d'Athenes, 1983 και LEON, G., *Greece and the First World War: From the neutrality to intervention 1917-1918*, New York, Columbia University Press - East European Monographs, 1990.

²⁶ ΚΙΤΣΙΚΙΣ, D., *Propagande et pression en politique internationale. La Grece et ses revendication a la conference de la paix (1919-1920)*, Paris, Presses Universitaires de France, 1963 και ΠΕΤΣΑΛΙΣ-ΔΙΟΜΙΔΙΣ, N., *Greece at the Paris Peace Conference*, Θεσσαλονίκη, Institute for Balkan Studies, 1978.

²⁷ Για τα γεγονότα από τον θάνατο του Αλεξάνδρου Α΄ μέχρι την αναχώρηση του Βενιζέλου βλ. ΒΗΤΤΟΣ, Χρήστος, *Εθνικός διχασμός. ό.π., σσ. 608-624*.

²⁸ Τα στοιχεία προέρχονται από τα βιβλία του Francisco Agramonte y Cortijo, *El frac a veces aprieta. Anécdotas y lances de la vida diplomática*, Madrid, Aguilar, 1957, *Friederich der Grosse*, Berlin, Pantheon-Verlag, 1928 και *Diccionario Biográfico Universal*, Madrid, Aguilar, 1961.

Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, εκδήλωσε την κλίση του προς την ιατρική επιστήμη και άρχισε τις σπουδές του έχοντας ως καθηγητές σημαντικές φυσιογνωμίες της εποχής, όπως ο Bolívar, ο Federico Olóriz και ο Santiago Ramón y Cajal (Nobel Ιατρικής το 1906). Με τον θάνατο όμως του πατέρα του, όντας μόλις δεκαπέντε ετών, δέχτηκε την ασφυκτική πίεση της μητέρας του για να εγκαταλείψει τις σπουδές του στην ιατρική, για την οποία έτρεφε ελάχιστη εκτίμηση ως επιστήμη και αναγκάστηκε να εγγραφεί στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου των Μοναχών Αυγουστίνων του Εσκοριάλ. Στο τρίτο έτος επέστρεψε στη Μαδρίτη, όπου συνέχισε τις σπουδές του ως «ελεύθερος φοιτητής» στο Κεντρικό Πανεπιστήμιο και, τελικά, αποφοίτησε στο Πανεπιστήμιο της Valladolid.

Με τη λήξη των σπουδών του προσπάθησε να ασκήσει τη δικηγορία στη Μαδρίτη και στη Βαρκελώνη, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία, γεγονός που τον ανάγκασε να στραφεί προς τη δημοσιογραφία και τις μεταφράσεις²⁹. Η φιλία του με τους συμφοιτητές του, αδελφούς Χοσέ και Εδουάρδο Ορτέγα, τον επέτρεψε να εργαστεί ως ιδιαίτερος γραμματέας του πατέρα τους, Χοσέ Ορτέγα Μουνίγια, διευθυντή της δημοφιλούς εφημερίδας *El Imparcial* και σημαντικού παράγοντα της πολιτικής ζωής της Ισπανίας.

Για μία δεκαετία περίπου, εργάστηκε με ζήλο στην τόσο ενδιαφέρουσα γι' αυτόν θέση, που του επέτρεψε να γνωρίσει σε βάθος την ζωή και τη δράση των συντακτών Τύπου, των πολιτικών κύκλων, του Κοινοβουλίου και των ιδιωτικών γραφείων σημαντικών προσωπικοτήτων της εποχής. Αποδέχτηκε τη διεύθυνση του εβδομαδιαίου περιοδικού *El Cuento Semanal*, μετά την αυτοκτονία του ιδρυτή του, γεγονός που του επέτρεψε να γνωρίσει, εκ των ένω, τυπογράφους, σκιτσογράφους και συγγραφείς της εποχής, ορισμένοι από τους οποίους αναδείχτηκαν αργότερα σε σημαντικές προσωπικότητες του χώρου της δημοσιογραφίας.

Όταν ο Χοσέ Ορτέγα Μουνίγια εξελέγη γερουσιαστής, του πρότεινε να αναλάβει τη θέση του στο συμβολαιογραφείο της Ραδρόν, στη Γαλικία. Ο νεαρός τότε γραμματέας Agramonte, γνώριζε καλά ότι μια απλή συστατική επιστολή του διευθυντή του αρκούσε για να καταλάβει τη θέση, που στη συνέχεια θα του άνοιγε το δρόμο για μια σίγουρη σταδιοδρομία στη Γενική Διεύθυνση. Το σημείωμα όμως που του έστειλε, δείχνει καθαρά ότι η μοναδική του επιθυμία ήταν να εγκαταλείψει, όσο το δυνατόν συντομότερα, εκείνη την Ισπανία που, σύμφωνα με την περίφημη φράση του Ουναμούνο, “τον πονούσε βαθειά”:

‘Όχι, αγαπητέ Δον Χοσέ. Είστε πάρα πολύ καλός μαζί μου και σας ευχαριστώ ολόψυχα για την επιθυμία σας να με βοηθήσετε σ’ αυτό που θα έκανε ευτυχείς τους περισσότερους νέους της γενιάς μου. Όμως εγώ δεν είμαι γι’ αυτό και δεν θα το έκανα καθόλου καλά. Με τρομάζει να μπω σ’ αυτόν τον κόσμο της διαπλοκής και της μηχανορραφίας. Αν θέλετε να κάνετε κάτι για τον, εδώ και χρόνια, πιστό σας γραμματέα, είναι πολύ εύκολο: συστήστε με για να εισέλθω στο Διπλωματικό Σώμα. Αν το κατορθώσω, θα μπορέσω να απομακρυνθώ από το αποπνικτικό για μένα περιβάλλον αυτό και σίγουρα θα είμαι ευτυχής. Γνωρίζετε ότι σήμερα, το μόνο που χρειάζεται για να κάνει κανείς αυτήν την τόσο ευγενή σταδιοδρομία, είναι οι συστάσεις. Η επιτροπή δεν δίνει μεγάλη σημασία

²⁹ Σε συνεργασία με τον Ramiro de Maeztu μετάφρασε έργα του H.G. Wells.

στην ευφροσύνη και στην αξία του υποψηφίου, αλλά στους τίτλους ευγενείας, στην περιουσία ή στις συστάσεις που προσκομίζει. Γνωρίζετε ότι πρέπει να μπει ως άμισθος βοηθητικός ακόλουθος και να παραμείνει το λιγότερο τρία χρόνια στο εξωτερικό κάνοντας μια επιτυχή θητεία και διαβιώνοντας με προσωπικές του δαπάνες.

Ο Δον Χοσέ δέχτηκε, έκανε τις απαραίτητες ενέργειες και ο προστατευόμενός του αποφοίτησε όγδοος στη σειρά του Δεκεμβρίου του 1910. Ο Agramonte ζήτησε να μεταταθεί στον πιο μακρινό διαθέσιμο προορισμό, που ήταν η Αθήνα-Κωνσταντινούπολη και που την περίοδο εκείνη ανήκαν στη δικαιοδοσία της ίδιας Διπλωματικής Αποστολής. Αν και δεν ήταν ελληνιστής, τον έλκυε η ελληνική αρχαιότητα ενώ, παρεμπιπτόντως, κατά την παραμονή του στο Πανεπιστήμιο του Εσκοριάλ, παρακολούθησε, αποκλειστικά από ευχαρίστηση, μαθήματα ελληνικών, που αργότερα θα του ήταν ιδιαίτερα χρήσιμα.

Την 1^η Ιανουαρίου του 1911, έβαλα για πρώτη φορά τη στολή για να διαβιβάσω τα σέβη μου στον βασιλέα Δον Αλφόνσο..., ο οποίος μου παραχώρησε λίγα λεπτά ευχάριστης συζήτησης και με συμβούλεψε κάπως πονηρά να μην εμπιστεύομαι τις Τουρκάλες. Το περίεργο είναι ότι, ενώ αναχώρησα για τη νέα μου θέση στις 11 Ιανουαρίου, επειδή το ελληνικό ημερολόγιο πηγαίνει με 11 μέρες διαφορά από το δικό μας, συμμετείχα στον μεγάλο εορτασμό της Πρωτοχρονιάς στην Αθήνα, οπότε για μένα το έτος άρχισε δύο φορές.

Ο Agramonte προσαρμόστηκε πολύ γρήγορα στη ζωή των διπλωματών απολαμβάνοντας τις συναντήσεις, γεύματα, χορούς και διασκεδάσεις της ελληνικής κοινωνίας, καθώς και τις επισκέψεις στην Ακρόπολη. Την Άνοιξη του 1911 η ισπανική διπλωματική αντιπροσωπεία μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, από όπου μπόρεσε να λάβει μέρος σε ένα προσκύνημα στους Αγίους Τόπους, το οποίο του προξένησε βαθείς εντυπώσεις.

Αφού συμπλήρωσε ένα έτος υπηρεσίας στο εξωτερικό επέστρεψε στη Μαδρίτη και στη συνέχεια μετατέθηκε στην Αίγυπτο. Τον Ιανουάριο του 1913, βάσει του ισχύοντος κανονισμού, επανήλθε στις υπηρεσίες του Υπουργείου στη Μαδρίτη και συγκεκριμένα στο γραφείο του Γενικού Πρωτοκόλλου. Εκεί εργάστηκε υπό τη διεύθυνση του Υπογραμματέα González Hontoria, ο οποίος λίγο αργότερα τον έστειλε στην Τετουάν, ως “Τρίτο Γραμματέα σε απόσπαση” της Υψηλής Αρμοστίας του Μαρόκου, όπου γνώρισε τους στρατηγούς Manuel Fernández Silvestre, Miguel Primo de Rivera, Dámaso Berenguer, κ.ά. Κατά τη διάρκεια της θητείας του στην Τετουάν, μετέβη με άδεια στη Μαδρίτη για την τελετή του γάμου του.

Με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο νέος Υπογραμματέας τον μετέθεσε στην Ιαπωνία, όπου έφτασε μέσω του Πορτ Σάιντ, Κολόμπο, Σιγκαπούρης, Μανίλας, Χονγκ Κονγκ και Σαγκάης. Εκεί έλαβε τηλεγραφικώς από τον Υπουργό, την είδηση του θανάτου της μητέρας του. Ο Υπογραμματέας του διαμήνυσε ότι θα του έδινε την άδεια για να μεταβεί στην Ισπανία αν δεχόταν τη μετάθεση στη Γουατεμάλα (την οποία δεν ήθελε κανείς), πράγμα που αποδέχτηκε με κάποια πικρία. Διέσχισε τον Ειρηνικό, από τη Yokohama μέχρι το Σαν Φραντσίσκο, όπου επιβιβάστηκε με προορισμό το Γιβραλτάρ.

Μετά από μικρή παραμονή στην Ισπανία, απέπλευσε από τη Σανταντέρ προς την Αβάνα, όπου συνάντησε τις δύο αδελφές, τον αδελφό του και μερικούς ανηψιούς, που του έκαναν ακόμη πιο ευχάριστη την παραμονή. Έγινε δεκτός από τον πρόεδρο της

Δημοκρατίας, Mario Menocal, ο οποίος τον συμπάθησε και του πρότεινε να ενταχθεί στο Διπλωματικό Σώμα της Κούβας και να αποσταλεί με τον βαθμό του Υπουργού και με υψηλό μισθό σε όποιο μέρος της Ευρώπης ή της Αμερικής προτιμούσε. Προϋπόθεση της προσφοράς ήταν να αφήσει την ισπανική υπηκοότητα, πράγμα που δεν μπόρεσε να αποδεχτεί. Συνέχισε λοιπόν το ταξίδι του μέχρι τη Γουατεμάλα, όπου τον καθήλωσαν ψυχολογικά η πλήξη και οι σεισμικές δονήσεις της περιοχής.

Το 1917 μετατέθηκε στην Διπλωματική Αποστολή της Στοκχόλμης, η οποία εθεωρείτο πρώτης τάξεως, αλλά ένα έτος αργότερα αντάλλαξε τη θέση με έναν συνάδελφό του στο Πεκίνο, για να επιστρέψει και πάλι στη Ύψω Ανατολή. Εξ αιτίας του πολέμου, στάθηκε αδύνατο να ταξιδέψει με τον Υπερσιβηρικό και αναγκάστηκε να ξανακάνει τον γύρο της Υδρογείου, προς την αντίθετη τώρα κατεύθυνση. Παρέμεινε στην Κίνα ως το 1920, οπότε και επέστρεψε και πάλι στην Αθήνα, αν και η δεύτερη παραμονή του στην πρωτεύουσα της Ελλάδος διήρκεσε λιγότερο από ένα έτος εξ αιτίας των διαφωνιών που προέκυψαν με τον προϊστάμενό του. Σ' αυτή την περίοδο, όταν πλέον είχε λήξει η σύρραξη, συνέταξε και το κείμενο για τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στις αρχές του 1921 ζήτησε μετάθεση στο ήσυχο Βελιγράδι από όπου, ένα χρόνο αργότερα, επισκέφτηκε την Ιταλία (Βενετία, Μιλάνο, Φλωρεντία, Ρώμη, Νάπολη, κ.ά.). Επιστρέφοντας στο Βελιγράδι, η σύζυγός του, που τον συνόδευε σε όλες τις αποστολές, προσβλήθηκε από πνευμονία και μεταφέρθηκε για θεραπεία στη Βουδαπέστη, όπου ο Agramonte μετέβαινε τα Σαββατοκύριακα. Μετά από αίτημά του, και με τη μεσολάβηση του βασιλέα, μετατέθηκε στη Βιέννη, όπου παρέμεινε μέχρι την αναδόμηση της υπηρεσίας από τον J. A. Primo de Rivera, με την οποία καταργήθηκε το αξίωμα του Υπογραμματέα.

Από το 1924 ως το 1928 υπηρέτησε ως αποσπασμένος Σύμβουλος στην Πρεσβεία της Ισπανίας στο Βερολίνο, όπου, λόγω της αποχώρησης του πρέσβη, παρέμεινε ως υπεύθυνος της Πρεσβείας περισσότερους από εννέα μήνες. Κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής του, αποφάσισε να ασχοληθεί με την έρευνα των αρχείων και να μελετήσει τα έγγραφα της αλληλογραφίας μεταξύ της Ισπανίας και της Πρωσίας από το 1782, περίοδος που αντιστοιχεί με τις βασιλείες του Καρόλου Γ΄ της Ισπανίας και του Φρειδερίκου Β΄ της Πρωσίας. Αποτέλεσμα των ερευνών του ήταν η συγγραφή ενός βιβλίου, που γνώρισε αρκετή επιτυχία στις διπλωματικούς κύκλους.

Στις αρχές του 1924, ο Primo de Rivera διόρισε Πρέσβη στην Αργεντινή τον Ramiro de Maeztu, φίλο του Agramante, ο οποίος του ζήτησε να τον συνοδέψει ως Σύμβουλος. Αν και ευχαριστημένος στο Βερολίνο, αποδέχτηκε την πρόταση και ταξίδεψε από το Αμβούργο ως το Μπουένος Άιρες. Ένα χρόνο αργότερα, ο Διευθυντής του Διπλωματικού Γραφείου του πρότεινε τη θέση του Διευθυντή Πολιτιστικών Υποθέσεων στη Μαδρίτη, την οποία και αποδέχτηκε. Στη νέα του θέση, ευτύχησε να έχει στο Διοικητικό Συμβούλιο, προσωπικότητες του πνεύματος όπως ο Δούκας της Alba, ο ιστορικός R. Menéndez Pidal, ο φυσικός και εφευρέτης L. Torres Quevedo και ο φιλόσοφος Eugenio d' Ors. Αποστολή τους ήταν να επενδύσουν με τον καλύτερο τρόπο δύο εκατομμύρια πεσέτες για την προώθηση των ισπανικών γραμμάτων και επιστημών στο εξωτερικό.

Τον Απρίλιο του 1930 διορίστηκε Γενικός Γραμματέας για το Μαρόκο και τις Αποικίες στο Υπουργείο Προεδρίας, θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι την κήρυξη της Β΄ Ισπανικής Δημοκρατίας. Ο νέος Υπουργός Εξωτερικών Υποθέσεων, Alejandro Lerroux, με τη συμβουλή του Miguel Maura, του πρότεινε τη θέση του Υπογραμματέα του Υπουργείου, την οποία και αποδέχτηκε παρά τα φιλομοναρχικά του φρονήματα. Πρώτη του σημαντική αποστολή ήταν να οργανώσει το ταξίδι του Lerroux στη Γενεύη για να αναλάβει την προεδρία των συνεδριών της Κοινωνίας των Εθνών, που εκ περιτροπής αντιστοιχούσε στην Ισπανία. Χάρη στους δύο συνεργάτες, που επέλεξε ο Agramonte για τον Lerroux, η προεδρία στέφτηκε από διαδοχικές επιτυχίες.

Σημαντική ήταν επίσης η παρέμβασή του στους διορισμούς πρέσβων, προξένων, κ.ά., όπου επέβαλε την αρχή της αξιοκρατίας. Ως παράδειγμα, μπορεί να αναφερθεί το γεγονός ότι όταν έμεινε κενή η Διπλωματική Αποστολή της Ισπανίας στο Όσλο, και ο υπουργός έλαβε σχεδόν 100 συστάσεις για την ίδια θέση, ο Agramonte τον συμβούλεψε να επιλεγεί ένας άξιος δημόσιος υπάλληλος, που να μην την είχε αιτήσει. Η προτεινόμενη λύση άρεσε στον Lerroux και ο επιλεγθείς, ένας διπλωμάτης με μακρά θητεία στις χειρότερες θέσεις της Λατινικής Αμερικής και της Ανατολής, φτωχός, τίμιος και με εννιά παιδιά, δεν μπορούσε να το πιστέψει όταν έλαβε την είδηση του διορισμού του.

Κουρασμένος και απογοητευμένος, ο Agramonte εκμεταλλεύτηκε την κρίση του Δεκεμβρίου του 1931, κατά την οποία αντικαταστάθηκε ο Lerroux, για να παραιτηθεί από τη θέση του Υπογραμματέα. Ζήτησε την Διπλωματική Αποστολή της Πράγας –η Τσεχοσλοβακία θεωρούνταν την περίοδο αυτή πρότυπο Δημοκρατίας στην Ευρώπη– με το βαθμό του Πληρεξούσιου Υπουργού Α΄ Τάξεως, και έλαβε τον διορισμό τον Ιανουάριο του 1932.

Τρία χρόνια αργότερα, με τον Lerroux πλέον ως πρόεδρο, του προτάθηκε η θέση του πρέσβη στο Βερολίνο. Τις πρώτες μέρες του 1935 αναχώρησε για την πρωτεύουσα του Ράιχ για να παρουσιάσει τα διαπιστευτήριά του στον Χίτλερ, ο οποίος έθεσε στη διάθεσή του όλα τα αρχεία και τις βιβλιοθήκες της Γερμανίας για να συνεχίσει τις έρευνές του.

Λίγο αργότερα, επέστρεψε στη Μαδρίτη με σκοπό να πείσει την κυβέρνηση να αγοράσει από τη Γερμανία στρατιωτικό υλικό και κυρίως αεροπλάνα. Έγινε δεκτός από τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης και Υπουργό Άμυνας, J. M. Gil Robles και από τον Αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Fr. Franco, και όλα έδειχναν ότι θα είχε επιτυχία στην προσπάθειά του. Διάφορα όμως γεγονότα επέσπευσαν την κρίση και έφεραν στην εξουσία τον Manuel Portela, στον οποίο ο Agramonte πρότεινε επίσης την αγορά αεροπλάνων. Μια δεύτερη κρίση τον ανάγκασε να εγκαταλείψει τελικά τις προσπάθειές του και να επανέλθει στο Βερολίνο.

Όταν ξέσπασε το κίνημα της 18^{ης} Ιουλίου του 1936, ανακοίνωσε με τηλεγράφημά του στη νόμιμη κυβέρνηση της Μαδρίτης ότι δεν ήταν διατεθειμένος να παραμείνει στην υπηρεσία της, ενώ με ένα άλλο προς το Burgos δήλωνε την προσχώρησή του στο στρατιωτικό κίνημα. Η Δημοκρατική Κυβέρνηση τον αντικατέστησε αμέσως, ο ίδιος όμως παρέμεινε στην Πρεσβεία του Βερολίνου και αρνήθηκε να την παραδώσει στους απεσταλμένους της κυβέρνησης της Μαδρίτης.

Στα τέλη του 1936, με απόφαση της Χούντας του Φράνκο, επέστρεψε στη Σαλαμάνκα, ενώ επικεφαλής της Πρεσβείας του Βερολίνου παρέμεινε ο πρώτος Γραμματέας. Είχε μια συνάντηση με τον δικτάτορα και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στο Σαν Σεμπασιάν και αργότερα στην Αβίλα, Τετουάν, κ.ά.

Το 1938, υπό τη διεύθυνση του Serrano Súñer, βγήκε από την αναγκαστική εφεδρεία και επανήλθε στην υπηρεσία με τον βαθμό του Υπουργού. Επέστρεψε στη Μαδρίτη και διορίστηκε Διευθυντής του Τμήματος Προστασίας της Ισπανίας στο εξωτερικό, με την αποστολή να μεριμνήσει για τους τραυματίες κρατούμενους, που είχαν εμπιστευτεί την προστασία τους στην ισπανική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Το 1942 του προτάθηκε να μεταβεί με τον βαθμό του Υπουργού στη Δανία, η οποία βρισκόταν υπό την κατοχή των ναζιστικών στρατευμάτων, και τον Φεβρουάριο του 1943 έφτασε στην Κοπεγχάγη, όπου και παρέμεινε ως τη λήξη του πολέμου. Έσωσε τη ζωή μερικών παιδιών γερμανικής καταγωγής, που γεννήθηκαν στην Ισπανία και σπούδαζαν σε ένα κολέγιο του Βερολίνου, περιμάζεψε ισπανούς, που διέμεναν στο Βερολίνο, και με τρία αυτοκίνητα της Πρεσβείας γεμάτα τρόφιμα, έγγραφα και άλλα αντικείμενα (εκεί χάθηκαν τα αρχεία του Φρειδερίκου του Μεγάλου) αναχώρησε για την Κοπεγχάγη. Παρέμεινε εκεί ως τον διορισμό του στη θέση του Γενικού Προξένου του Μόντρεαλ (1948), μετάθεση που ζήτησε ο ίδιος για το τέλος της μακράς του θητείας. Παρέμεινε στον Καναδά, ως την συνταξιοδότησή του, λόγω ηλικίας, το 1950. Έζησε μεγάλα διαστήματα στην Santa Cruz της Τενερίφης και πέθανε στη Μαδρίτη το 1966.

Η συγγραφή του κειμένου

Φτάνοντας το 1920 στην Αθήνα για τη δεύτερη θητεία του, ο Agramonte συνάντησε μια Ελλάδα τελειώς διαφορετική από αυτήν που είχε αφήσει το 1910. Με τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913) η έκταση της χώρας σχεδόν διπλασιάστηκε και συνόρευε πλέον με την Αλβανία, Σερβία, Βουλγαρία και Τουρκία. Ο Γεώργιος Α' είχε δολοφονηθεί στη Θεσσαλονίκη (1913) και στην πολιτική σκηνή επικρατούσε η διαμάχη μεταξύ του Κωνσταντίνου Α' και του Ελευθέριου Βενιζέλου, που επέφερε τον λεγόμενο «Εθνικό Διχασμό». Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918) βρήκε την Ελλάδα χωρισμένη σε δύο αντιμέτωπες παρατάξεις.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του είχε την ευκαιρία να είναι μάρτυρας των εκλογών του Νοεμβρίου του 1920, μετά τις οποίες ο ηττημένος Βενιζέλος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Ελλάδα. Το δημοψήφισμα, που ακολούθησε τον Δεκέμβριο, επανέφερε τον Κωνσταντίνο παρά την αντίθεση της Αγγλίας και της Γαλλίας, που δεν αναγνώρισαν την επαναφορά του βασιλέα³⁰. Ο Agramonte αποφάσισε να συγγράψει το κείμενο με την ιδιότητα του αυτόπτη μάρτυρα της τελικής φάσης των γεγονότων και,

³⁰ AGRAMONTE Y CORTIJO, F.: *El frac a veces aprieta*. ό.,π., σσ. 260-261.

σύμφωνα με τα όσα δηλώνει ο ίδιος, στην αρχή εξέλαβε τα περίφημα «Δεκατέσσερα σημεία» του Γούντροου Γουίλσον³¹, ως τη μοναδική οδό προς τη διασφάλιση της παγκόσμιας ειρήνης και τάχθηκε με το μέρος των Συμμάχων Δυνάμεων. Αργότερα όμως, με την Ανακωχή της Κομπιένης (1918) και τη σύγκληση της Διάσκεψης της Ειρήνης, διαπίστωσε ότι τα ιδανικά του Γουίλσον κατέρρευσαν από την αδιαλλαξία των Ζωρζ Κλεμανσώ, Λόντν Τζωρτζ και Βιτόριο Ορλάντο, οι οποίοι οδήγησαν στην απαράδεκτη γι' αυτόν Συνθήκη των Βερσαλλιών (1919)³².

Τα φιλογερμανικά του αισθήματα και η αποστροφή του προς την Αγγλία και τη Γαλλία, τον έκαναν να βλέπει την Ελλάδα ως θύμα της άδικης και αλαζονικής στάσης των Συμμάχων, που οδήγησε ένα ολόκληρο έθνος στην ταπείνωση. Τα φιλοβασιλικά του φρονήματα συνετέλεσαν επίσης στην τόσο αρνητική τους στάση έναντι του Βενιζέλου τον οποίο καταγγέλει για διαδραμάτιση προδοτικού ρόλου, που διευκόλυνε τις αδικίες των ισχυρών σε βάρος μιας αδύναμης Ελλάδας, που ατιμάστηκε και ταπεινώθηκε με την καταπάτηση των νόμων της, την υποδαύλιση της επανάστασης, την εκδίωξη του νόμιμου βασιλέα της και τη φίμωση της γνώμης του λαού της.

Γίνεται εμφανές ότι, για να φανεί πειστικός στον αναγνώστη, προβάλλει το επιχείρημα της προσωπικής του εμπειρίας και την καλή τεκμηρίωση, που προέρχεται όχι από ανώνυμες δημοσιογραφικές πηγές ή προσωπικές γνώμες, αλλά από επίσημα έγγραφα και βιβλία γραμμένα, ως επί το πλείστον, από πρωταγωνιστές των γεγονότων. Ο και ο ίδιος θεωρεί το κείμενό του ιδιαίτερα λιτό και λακωνικό, απαλλαγμένο από περιττά στοιχεία, σε τελική ανάλυση δεν ανταποκρίνεται στον αρχικό του σκοπό να χρησιμοποιήσει μόνο καλά τεκμηριωμένα και ολοκληρωμένα έγγραφα, απαλλαγμένα από τον κίνδυνο της παρερμηνείας. Στο πλαίσιο αυτό, αναφέρεται σε συμφωνίες που υπεγράφησαν κατά τη διάρκεια του πολέμου, κάνει αναφορές στο ελληνικό Σύνταγμα του 1862 (αναθεωρημένο το 1911), αν και επισημαίνει ότι ορισμένα από αυτά που χρησιμοποιεί, όπως του Πλάτυκα (*La Grèce pendant la guerre*, Fred. Wyss. Ed. Berne), το οποίο είναι παρόν σε όλο το κείμενό του, παρουσιάζουν μια ακρωτηριασμένη εικόνα. Ιδιαίτερα εντυπωσιακό είναι επίσης το γεγονός ότι δεν χρησιμοποιεί σχεδόν καθόλου την διπλωματική αλληλογραφία.

Αντιθέτως, ο Andrés López, Πρέσβυς της Ισπανίας στην Ελλάδα την ίδια περίοδο, αναφερόμενος στο *Λευκό βιβλίο* του Βενιζέλου³³, σχολιάζει ότι «παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την διεθνή διπλωματία διότι περιείχε πολιτικά γεγονότα που συνέβησαν στην Ελλάδα και κυρίως την εφαρμογή του Ελληνοσερβικού Συμφώνου Συμμαχίας και την γερμανοβουλγαρική εισβολή στην Μακεδονία». Ο ίδιος διπλωμάτης ξεχωρίζει από το *Λευκό βιβλίο* διάφορα έγγραφα, όπου γίνεται εμφανής η φιλογερμανική τάση

³¹ CABANES, Bruno, "Le vrai échec du traité de Versailles", *L'Histoire* 343 (juin 2009), σσ. 86-87.

³² Βλ. σχετικά SHARP, Alan, *The Versailles Settlement: Peacemaking in Paris, 1919*, New York, St. Martin's Press, 1991. MIQUEL, Pierre, *La Paix de Versailles et l'opinion publique française (Thèse d'État)*, Flammarion, coll. «Nouvelle Bibliothèque Scientifique», Paris, 1973 (ανατ. 1992). Πρβλ. επίσης McMILLAN, Margaret, *Les artisans de la paix: Comment Lloyd George, Clemenceau et Wilson ont redessiné la carte du monde* (μετάφρ. André Zavriew), JC Lattès, 2006.

³³ VENIZELOS, E., *Λευκό βιβλίο 1917 y 1919*, "Documents politiques", Αθήνα, 1917, σσ. 2-3.

του Κωνσταντίνου και οι προσπάθειές του να μη προβάλλει το παραμικρό εμπόδιο στα σχέδια του Κάιζερ. Εξ ίσου ενδιαφέροντα είναι τα κείμενα, όπου πιστοποιείται ότι ο έλληνας Πρέσβυς στο Βερολίνο (Θεοτόκης), μετά την διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με την Ελλάδα, παρέμεινε στη Γερμανία ως σύνδεσμος επικοινωνίας μεταξύ του βασιλέως Κωνσταντίνου και του Κάιζερ ή όσα αναφέρονται στην παράδοση των οχυρών της Μακεδονίας στους Γερμανοβουλγάρους. Σε γενικές γραμμές, σύμφωνα πάντα με τον ισπανό Πρέσβυ, το *Λευκό βιβλίο* και οι καταγγελίες του Βενιζέλου στη Βουλή για την αντεθνική πολιτική του Κωνσταντίνου και της συζύγου του, απέκλεισαν οριστικά, κάθε πιθανότητα για την επάνοδό του στον θρόνο αλλά και για την πρόσβασή του σε ελληνικό έδαφος³⁴.

Το κείμενο

Ο Francisco Agramonte απηύθυνε το κείμενο στον Emilio de Palacios, Υπουργό του Κράτους το 1920, με τον οποίο διατηρούσε φιλικές σχέσεις, και στον οποίο αναφέρει ότι, σύμφωνα με τον κανονισμό του Διπλωματικού Σώματος για τους Γραμματείς στο εξωτερικό, θα μπορούσε να του το παραδώσει ως ετήσιο υπόμνημα για ένα συγκεκριμένο πολιτικό συμβάν. Ωστόσο, με τη σκέψη ότι απευθυνόμενο στο Υπουργείο του Κράτους θα μπορούσε να έχει μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα, ακολούθησε αυτή την οδό, αφήνοντας πλήρη ελευθερία στον Υπουργό να το χρησιμοποιήσει με τον τρόπο που θα κρίνει ορθότερο. Τον παρακαλεί να μην αμφισβητήσει την αξιοπιστία του διότι δεν είναι πρόθεσή του να κάνει πολιτική προπαγάνδα ούτε κινείται με οποιοδήποτε είδους υλικά συμφέροντα. Απλά επιδιώκει να βοηθήσει να αναδειχθεί η αλήθεια και η διακασισύνη και επισημαίνει ότι το κείμενο ίσως μπορεί να φανεί χρήσιμο στον ισπανό βασιλέα Αλφόνσο ΙΓ΄ και να δώσει διδάγματα σε ορισμένους από τους πολιτικούς του³⁵. Η απάντηση του Υπουργού είναι ότι θα διαβάσει το κείμενο με ιδιαίτερη προσοχή, το έγγραφο όμως καταχωρήθηκε σχεδόν αμέσως στο Αρχείο, όπου και παρέμεινε αχρησιμοποίητο μέχρι σήμερα.

Τα χαρακτηριστικά του κειμένου δεν επιτρέπουν την κατάταξή του στην κατηγορία του χρονικού. Πρόκειται περισσότερο για ένα ιστορικό ντοκουμέντο, όπου ο συγγραφέας εστιάζει την προσοχή του σε μια συγκεκριμένη περίοδο, όπως ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, και συνδυάζει τα ιστορικά στοιχεία με το υλικό που επέλεξε ο ίδιος.

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί είναι ομαλή και με πλούσιο λεξιλόγιο, γεγονός που οφείλεται στο διπλωματική του ιδιότητα και στο πλούσιο συγγραφικό του έργο³⁶.

³⁴ Αρχείο Ισπανικού Υπουργείου Εξωτερικών. Αλληλογραφία (Ελλάδα), Φάκελος 1605, Αναφορά 159. Έγγραφο του Πρέσβυ της Ισπανίας στην Ελλάδα προς τον ισπανό Υπουργό του Κράτους (Αθήνα, 15 Οκτωβρίου 1917).

³⁵ Αρχείο Ισπανικού Υπουργείου Εξωτερικών. Πολιτικό Τμήμα (Ελλάδα), Φάκελος 2517, Αναφορά 18. Έγγραφο του Francisco Agramonte προς τον ισπανό Υπουργό του Κράτους (Αθήνα, 19 Δεκεμβρίου 1920).

³⁶ Μεταξύ των βιβλίων που δημοσίευσε συγκαταλέγονται τα *El frac a veces aprieta*. *ό.π.*, και *Diccionario cronológico biográfico universal*, Madrid, Aguilar, 1961 και *Friederich der Grosse*, Pantheon-Verlag, Berlin, 1928.

Στη συγκεκριμένη όμως περίπτωση, το κείμενο παρουσιάζει γλωσσικές ασυνέπειες, ενώ ορισμένα αποσπάσματα είναι γραμμένα σε αρκετά εξεζητημένο ύφος, που όμως δεν αποτελούν εμπόδιο για την εύκολη ανάγνωση του κειμένου. Επαναλαμβάνει συχνά ξενόγλωσσους διπλωματικούς όρους (π.χ. *bienvueillante*, *casus foederis*, *guet-apens*, κ. ά.), γεγονός κατανοητό αν ληφθεί υπ΄ όψη ότι το γραπτό προοριζόταν για το Υπουργείο του Κράτους και όχι για δημοσίευση. Γίνονται επίσης αντιληπτές ορισμένες παραλήψεις, όπως όταν αναφέρεται στην κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα τον Αύγουστο του 1914 και “το χρέος της χώρας, ως αποτέλεσμα του πολέμου, ανέρχεται σε χίλια πεντακόσια...”, χωρίς όμως να συγκεκριμενοποιεί το νόμισμα.

Πρόκειται, σε τελική ανάλυση, για κείμενο διηγηματικής μορφής και ιστορικού χαρακτήρα, όπου όμως σπανίζουν οι περιγραφές πολεμικών σκηνών ενώ δίνεται έμφαση σε γεγονότα καθαρά πολιτικού χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, δίνει ιδιαίτερη σημασία στο θέμα της κατάληψης του οχυρού του Ρούπελ από τους Γερμανοβουλγάρους, με την κατά λέξη παράθεση των εξηγήσεων που έδωσε, την 23^η Μαΐου 1916, στην Ελληνική Βουλή ο Πρόεδρος της Κυβέρνησης Στέφανος Σκουλούδης. Καταγράφει με λεπτομέρειες και σχεδόν υπό μορφή ημερολογίου, όσα συνέβησαν στις πέντε ημέρες που διήρκεσε η επέμβαση των Συμμάχων, όπως επίσης και τα σχετικά με τη δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη.

Παραθέτει συχνά ολόκληρα τα κείμενα των πολιτικών ή όσων υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων, για να καταλήξει στη συνέχεια στις δικές του πολιτικές ή ηθικού χαρακτήρα ερμηνείες και να αποφανθεί για το συμφέρον του ελληνικού λαού, με την αυτοπεποίθηση ενός καλού γνώστη της ελληνικής πραγματικότητας της συγκεκριμένης περιόδου. Κάνοντας χρήση της ιδιότητας του διπλωμάτη και νομικού, προσπαθεί να αποδείξει και να καταγγείλει την καταστρατήγηση των νόμων, των συνθηκών ειρήνης, συμμαχιών, κλπ. από την Αντάντ.

Επιχειρεί να προσδώσει στο κείμενο τη μορφή μιας εμπειριστατωμένης μελέτης για τον Εθνικό Διχασμό, γεγονός που αναμφίβολα αυξάνει την αξία του, δεδομένου ότι παρουσιάζει την οπτική γωνία ενός ισπανού διπλωμάτη και καλού γνώστη των πραγμάτων. Ωστόσο, η εκ πρώτης όψεως αμεροληψία του συγγραφέα και διπλωμάτη, που θεωρητικά ανήκει σε χώρα που τήρησε αυστηρά την ουδετερότητα στη παγκόσμια σύρραξη, χάνει μεγάλο μέρος της αξιοπιστίας της αν ληφθούν υπ΄ όψη τα φιλογερμανικά του φρονήματα και το μεροληπτικό του ύφος, το οποίο επιδεινώνεται όσο πλησιάζει προς το τέλος της διήγησης. Θα ήταν άδικο όμως να μη ληφθεί επίσης υπ΄ όψη ότι ο Agramonte, επέδειξε πάντα ευθύτητα και παρρησία στην προσωπική και διπλωματική του δραστηριότητα, γεγονός που συχνά του δημιούργησε προβλήματα με τους ανωτέρους του. Σε γενικές γραμμές, η ιστορική εξέλιξη της διήγησης είναι εναρμονισμένη με την πλειονότητα των σύγχρονων πηγών, ενώ σε ορισμένα σημεία αποδεικνύεται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και πλούσια σε πληροφορίες.

Η δομή του κειμένου απαρτίζεται από μια σύντομη εισαγωγή για την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, την έκρηξη του πολέμου και την άμεση διακήρυξη της ουδετερότητας της Ελλάδας. Στη συνέχεια, περιγράφονται

οι περιπέτειες της χώρας από τον σχηματισμό της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης, την επακόλουθη αναχώρηση του Κωνσταντίνου και τον ρόλο του Αλέξανδρου Α΄, φτάνοντας ως την εκλογική ήττα του Βενιζέλου τον Νοέμβριο του 1920. Το ύφος του συγγραφέα δημιουργεί την εντύπωση ότι πρόκειται για αυτόπτη μάρτυρα των γεγονότων αν και, ως γνωστόν, η δεύτερη παραμονή του στην Ελλάδα άρχισε τον Ιανουάριο του 1920 και, συνεπώς, έζησε μόνο το τέλος του δράματος που περιγράφει.

Το κείμενο εισάγει τον αναγνώστη στο πρόβλημα της εξέλιξης της παγκόσμιας σύρραξης και ειδικότερα της πολιτικής, που εφάρμοσε η Αντάντ στην περίπτωση της Ελλάδας³⁷. Η παρεμβολή, για παράδειγμα, ολόκληρων πολιτικών κειμένων, όπως το έγγραφο που απήλυθη ο πρόεδρος της ελληνικής κυβέρνησης Α. Ζαΐμης στην σερβική κυβέρνηση (12/10/1915), δίνει με σαφή τρόπο την ελληνική άποψη σχετικά με την υπόθεση της ευθύνης του Ελληνοσερβικού Συμφώνου του 1913. Για τον Agromonte, το συγκεκριμένο έγγραφο υπήρξε η αρχή της διαμάχης που τάραξε τις σχέσεις των δύο λαών. Αντιθέτως όμως, δεν μεταφράζει αλλά απλά περιορίζεται να σχολιάσει την όχι λιγότερο ενδιαφέρουσα απάντηση της σερβικής κυβέρνησης στον Α. Ζαΐμη.

Με ιδιαίτερη έμφαση προσπαθεί να προβάλλει τις προσπάθειες του Κωνσταντίνου να διαφυλάξει την ουδετερότητα της χώρας, παρά τις πιέσεις του Κάιζερ για να περάσει στο πλευρό του, ενώ παραβλέπει τις κατηγορίες που του προσάπτονται για τον ανεφοδιασμό των γερμανικών υποβρυχίων στις ελληνικές ακτές.

Παίρνοντας ως αφορμή το κοινό έγγραφο που, κατά τον ναυτικό αποκλεισμό της χώρας, απήλυθη την 21^η Ιουνίου του 1916 στην ελληνική κυβέρνηση οι Προστάτιδες Δυνάμεις της Ελλάδας, δίνει μια σύντομη ιστορική επισκόπηση του ρόλου τους για τη δημιουργία και την υπόσταση του ελληνικού κράτους. Θεωρεί ότι το εν λόγω έγγραφο αποτελεί ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα ντοκουμέντα του Ευρωπαϊκού Πολέμου. Καθαρή αποκάλυψη αποτελεί η επέμβαση του ναυάρχου Dartige στο θέμα της παράδοσης της Καβάλας, η οποία θα έχανε τη σημασία της αν δεν συνοδευόταν από μια σειρά απαιτήσεων³⁸.

Αναφερόμενος στα γεγονότα της 1^{ης} Δεκεμβρίου του 1916, τη σειρά αλληλοκατηγοριών μεταξύ των Συμμάχων και της ελληνικής κυβέρνησης, που τα ακολούθησαν, καθώς και στον δεύτερο αποκλεισμό της Ελλάδας, περιγράφει τα καθημερινά συμβάντα και τις συνέπειές τους, παραλείποντας όμως τη λεπτομερή καταγραφή των γεγονότων που ανάγκασαν την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου³⁹. Γίνεται εμφανής η συγκίνησή του όταν περιγράφει την αναχώρησή του βασιλιά από την Ελλάδα ενώ, ταυτόχρονα, η ενθρόνιση του Αλέξανδρου Α΄ και η άνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία γίνονται αφορμή για μια σκληρή κριτική για την εκδικητική δράση των βενιζελικών εναντίον της αντιπολίτευσης.

³⁷ Σχετικά με το θέμα βλ. THEODOULOU, Chr., *Greece and the Entente (1914-1916)*, Θεσσαλονίκη, 1971· ΠΕΤΡΙΑΗΣ, Π., *Ξενική εξάρτηση και εθνική πολιτική (1910-1918)*, Θεσσαλονίκη, 1981.

³⁸ DARTIGE DU FOURNET, *Souvenirs d'un Amiral*, Ed. Plon Nourrit, Paris, Apéndice.

³⁹ DAVID, R., *Le drame ignoré de l'Armée d'Orient*, Paris, 1927 και του ίδιου M. Jonnart en Grèce et l'abdication de Constantin, Paris, 1919.

Αναλύει επίσης μερικά έγγραφα, όπως το τηλεγράφημα του Κωνσταντίνου στον Κάιζερ και την απάντηση που έλαβε, τα οποία χρησίμευσαν αργότερα στους Συμμάχους για την τήρηση μιας εξαιρετικά εχθρικής στάσης έναντι του έλληνα μονάρχη. Παραθέτει το ιδιαίτερα σημαντικό έγγραφο που συνέταξε ο Ι. Δραγούμης για τη Συνδιάσκεψη του Παρισιού⁴⁰, όπου περιγράφει όσα συνέβησαν από την έναρξη του πολέμου και όπου αντικρούει τις επιθέσεις του Βενιζέλου και της Αντάντ στον βασιλέα. Σχολιάζει και αναλύει το υπόμνημα του Δραγούμη, το οποίο θεωρεί ως ντοκουμέντο ιδιαίτερα κατατοπιστικό για τη δράση και τις πράξεις του Βενιζέλου. Το εν λόγω υπόμνημα και ένα άλλο που, όπως φαίνεται, έγραψε ο Δραγούμης στην Σκόπελο (1919), αν και δεν ελήφθη υπ' όψη στη Συνδιάσκεψη του Παρισιού, ήταν σύμφωνα με τον Agramonte, η αιτία της δολοφονίας του⁴¹. Αναλύει επίσης τα λάθη που διέπραξε ο Βενιζέλος και την δύσκολη κατάσταση που δημιουργήθηκε με τον απρόσμενο θάνατο του Αλέξανδρου.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα για την πολιτική του σκέψη ή πιθανόν ανωριμότητα, είναι τα σχόλια που συνοδεύουν το δημοψήφισμα της 14^{ης} Νοεμβρίου 1920 για την επαναφορά του βασιλέως Κωνσταντίνου. Το αποτέλεσμα των περιφημών για τη νοθεία αυτών εκλογών του φαίνεται λογικό και παρουσιάζεται ως επισφράγισμα των συλλογισμών του, που σε μεγάλο μέρος οφείλονται στην ιδιότητα του αυτόπτη μάρτυρα, δεδομένου ότι η συγκεκριμένη χρονική περίοδος συμπίπτει με τη δεύτερη παραμονή του στην Ελλάδα.

Σε γενικές γραμμές, το κείμενο δεν παύει να αποτελεί σημαντικό ντοκουμέντο και ενδιαφέρουσα άποψη για τα ελληνικά δεδομένα της εποχής, όσον αφορά τον λεγόμενο “Εθνικό Διχασμό” και την πολιτική κατάσταση κατά την παγκόσμια σύρραξη.

⁴⁰ DRAGOMIS, Jean, *Mémoire sur les affaires de Grèce, adressé à la Conférence de la Paix à Paris*, Ajaccio, 1919.

⁴¹ DRAGOMIS, J.: *Mémoire sur les Affaires*, Ajaccio. Imp. Cytos, σσ. 32-33. Σχετικά με τη στάση του Βενιζέλου στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης του 1919 βλ. επίσης ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ, Ιωάννης, “Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εθνικές μας διεκδικήσεις στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης Α΄ Εξάμηνο 1919”, *Πρακτικά Συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο* (Αθήνα, 3-5 Δεκεμβρίου 1986), ό.π., σσ. 29-32.

Francisco Agramonte y Cortijo

Πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Γενική κατάσταση της Ελλάδας τον Αύγουστο του 1914.

Όταν κηρύχτηκε ο Ευρωπαϊκός Πόλεμος το 1914 η κατάσταση της Ελλάδας ήταν, περίπου, η εξής:

Ενώ ακόμη έκλειναν οι πληγές από τους πολέμους της κατά της Τουρκίας και της Βουλγαρίας, που είχαν λήξει με τις Συνθήκες της 10^{ης} Αυγούστου και της 14^{ης} Νοεμβρίου 1913, με τις οποίες ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, επικεφαλής του στρατού του, είχε κατακτήσει προς όφελος της Ελλάδας τις ελληνικές επαρχίες της Μακεδονίας, της Ηπείρου και τα νησιά Κρήτη, Λέσβο, Χίο, Σάμο, Λήμνο και Θάσο συνολικής έκτασης 55.400 τετραγωνικών μιλίων και περισσότερους από 2.000.000 κατοίκους, το έθνος ασχολούνταν με την αναδιοργάνωση των κατακτημένων εδαφών, με τη βελτίωση του στρατιωτικού του υλικού και με την ισχυροποίηση του ναυτικού του.

Στην εξωτερική πολιτική, οι προσπάθειες του Βενιζέλου, Προέδρου του Κυβερνητικού Συμβουλίου, είχαν στραφεί προς την επίλυση των ζητημάτων της Ηπείρου, των νησιών του Αρχιπελάγους και της οριστικής διευθέτησης της κατάστασης των οικισμών με μουσουλμάνους και ορθόδοξους κατοίκους, θέματα για τα οποία η Τουρκία έθετε όλα τα δυνατά εμπόδια. Ως αποτέλεσμα του πολέμου, το χρέος της χώρας ανερχόταν σε ενάμισι εκατομμύριο και το έθνος είχε τη δυνατότητα ικανής πίστωσης από όλα τα έθνη, ιδιαίτερα από τη Γαλλία, όπου εξ αμνημονεύτων χρόνων, απολάμβανε εξαιρετικής εκτιμήσεως. Πράγματι, τα γαλλικά ήταν τόσο οικεία γλώσσα στην Ελλάδα, που σχεδόν θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τη μιλούσαν παντού· η γαλλική μόδα κυριαρχούσε, όχι μόνο στην ένδυση, αλλά και στις επιστήμες, στις καλές τέχνες, ακόμα και στην πολιτική· το εμπόριο με τη Γαλλία ήταν πολύ σημαντικό· με δυο λόγια, στα μάτια του Έλληνα η τρίχρωμη σημαία ήταν, θα λέγαμε, κάτι στενά συνυφασμένο με τον πατριωτισμό του.

Ο βασιλιάς έχαιρε ανεπιφύλακτα του θαυμασμού και της αγάπης και ο Πρόεδρος της Κυβέρνησης Βενιζέλος, μοιραζόταν με την Αυτού Μεγαλειότητα την εκτίμηση του ελληνικού λαού. Ωστόσο, ο υπουργός όντας πολιτικός με μεσογειακή λεπτότητα και διπλωματικούς τρόπους και ο βασιλιάς στρατιώτης στην καρδιά και με απλοϊκή ιδιοσυγκρασία, δεν είναι παράξενο –και για κανέναν δεν ήταν μυστικό– ότι η

σύμπλευση των δύο για τα περισσότερα προβλήματα της κυβέρνησης απείχε πολύ από το να είναι τέλεια. Εν τούτοις, ο βασιλιάς εκτελούσε με ακρίβεια τα καθήκοντά του έναντι του Συντάγματος και ο Βενιζέλος μπορούσε να αφοσιωθεί απρόσκοπτα στις υποχρεώσεις του στην εξωτερική πολιτική, στις οποίες τον βρήκε αφηνιδιαστικά η έκρηξη του πολέμου, ενώ βρισκόταν καθ' οδόν από το Μόναχο προς το Παρίσι και τις Βρυξέλλες, όπου έπρεπε να συνομιλήσει με τον τούρκο Μεγάλο Βεζύρη Talaat-Bey.

Έκρηξη του Ευρωπαϊκού Πολέμου. Η Ελλάδα δηλώνει την ουδετερότητά της.

Τις πρώτες ημέρες του Αυγούστου του 1914, όπως είναι πασίγνωστο, κηρύχθηκε ο φοβερός πόλεμος ανάμεσα στις δύο κεντρικές αυτοκρατορίες και την υπόλοιπη ανθρωπότητα. Η Ελλάδα έσπευσε να δηλώσει την *bienveillante* ουδετερότητά της προς τους Συμμάχους και ιδιαίτερα προς τη Σερβία, με την οποία την ένωνε η Συνθήκη της 1^{ης} Ιουνίου 1913. Η στάση της Ελλάδας θεωρήθηκε ικανοποιητική και επαρκής εγγύηση για τα συμφέροντα της Αντάντ και της Σερβίας.

Επιπλέον, ο πρόεδρος της κυβέρνησεως, Βενιζέλος, προκειμένου να διευκολύνει την ευνοϊκή για την Ελλάδα λύση στα εκκρεμή θέματα με την Τουρκία, προχώρησε ακόμα περισσότερο, ανακοινώνοντας εμπιστευτικά στις Μεγάλες Δυνάμεις, και κυρίως στην Αγγλία, ότι «έθετε τη χώρα στη διάθεση των Συμμάχων για οποιοδήποτε μελλοντικό ενδεχόμενο»⁴².

Αντίθετα από το αναμενόμενο, αυτά τα βήματα έγιναν δεκτά με ψυχρότητα. Ο λόγος ήταν ότι η Αντάντ, επιθυμώντας να προσελκύσει την Τουρκία και τη Βουλγαρία, φοβόταν πως η είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο θα έριχνε τους πρόσφατους εχθρούς της στις γραμμές των κεντρικών αυτοκρατοριών. Η Ελλάδα λοιπόν, ή μάλλον ο Βενιζέλος, έλαβε το μήνυμα να μείνει αδρανής και να βοηθήσει μονάχα τη Σερβία με ποικίλο εξοπλισμό και εφοδία.

Προσφορές της Αντάντ στη Βουλγαρία.

Από τις πρώτες ήδη στιγμές του πολέμου, η Αγγλία, επιθυμώντας διακαώς τη συνεργασία με τη Βουλγαρία, της είχε προσφέρει μυστικά, όχι μόνο την ελληνική Μακεδονία και την Καβάλα, που ήταν νόμιμες κατακτήσεις της Ελλάδας στον τελευταίο Βαλκανικό Πόλεμο, αλλά επίσης και ένα κομμάτι της σερβικής Μακεδονίας, αναμφισβήτητη κτήση του ατυχούς έθνους, που ήδη είχε αρχίσει να υποφέρει από τη βάνουση πίεση των αυστρογερμανικών στρατευμάτων. Κι εκεί άρχισαν οι απαιτήσεις των συμμαχικών δυνάμεων προς την Ελλάδα.

⁴² Βλ. τα μηνύματα του Βενιζέλου στον Αλεξανδρόπουλο, Υπουργό της Ελλάδας στη Σερβία στις 26 Ιουλίου και στις 2 Αυγούστου 1914, τα οποία συμπεριλαμβάνονται ακρωτηριασμένα στο *Λευκό Βιβλίο*, που δημοσίευσε ο Βενιζέλος στην Αθήνα το 1917. Στην ολοκληρωμένη μορφή τους βρίσκονται, στο βιβλίο του ΠΛΑΤΥΚΑΣ, D., *La Grèce pendant la Guerre*, Fred. Wiss, Ed. Berne, σ. 16 κ.ε.

Ο Βενιζέλος, ο βασιλιάς και το έθνος ολόκληρο, μόλις άκουσαν ότι γίνεται λόγος για παραχώρηση μέρους της Μακεδονίας στη Βουλγαρία με αντάλλαγμα ασαφείς υποσχέσεις στη Μικρά Ασία, διαμαρτυρήθηκαν εντονότατα. Ο Βενιζέλος προανήγγειλε την παραίτησή του αν οι διαπραγματεύσεις συνεχίζονταν, με αποτέλεσμα ο Sir E. Grey, Άγγλος υπουργός των Εξωτερικών, να στείλει τηλεγράφημα στην Αθήνα, με την εντολή να διακοπούν «προς στιγμήν» τα σχέδια της παραχώρησης της Καβάλας στη Βουλγαρία.

Κανέναν δεν πρέπει να ξενίσει το ότι η οικτρή αυτή πρωτοβουλία θα ήταν μία ψυχρολουσία στις υπερβολικές ελπίδες που έτρεφε το ελληνικό έθνος για την Αντάντ⁴³.

Είσοδος της Τουρκίας στον πόλεμο. Η Αντάντ αιτεί από την Ελλάδα την ένοπλη παρέμβαση υπέρ της Σερβίας.

Η γερμανική δράση στην Κωνσταντινούπολη υπήρξε πιο αποτελεσματική από αυτή των Συμμάχων και η Τουρκία προσχώρησε στον πόλεμο στο πλευρό των κεντρικών αυτοκρατοριών το Νοέμβριο του 1914, και κατά συνέπεια, έπαψε να υφίσταται ένας από τους λόγους που είχε η Αντάντ για να αποδεχτεί την ουδετερότητα της Ελλάδας.

Εν όψει αυτών των γεγονότων, οι συμμαχικές κυβερνήσεις αποφάσισαν να απαιτήσει η Σερβία από την Ελλάδα την υποστήριξή της, βασιζόμενη στα συμφωνηθέντα της Συνθήκης της Ελληνο-σερβικής Συμμαχίας της 1^{ης} Ιουνίου 1913.

Στον πρόλογο η Συνθήκη της Ελληνο-σερβικής Συμμαχίας του 1913 αναφέρει το εξής:

«Λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι οι βασιλείς της Ελλάδας και της Σερβίας υποχρεούνται να διαφυλάττουν την ειρήνη και την ασφάλεια των λαών τους.

Επιπλέον, λαμβάνοντας υπ' όψιν, την έντονη επιθυμία τους να διαφυλάξουν σταθερή την ειρήνη στη Βαλκανική Χερσόνησο, για την επίτευξη της οποίας το πιο αποτελεσματικό μέσον είναι να ενωθούν σε μια στενή αμυντική συμμαχία,

Έχουν αποφασίσει να συνάψουν ένα σύμφωνο ειρήνης και φιλίας και αμοιβαίας προστασίας... συμφωνώντας το εξής:

Άρθρο 1^ο. Τα δύο Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη συνομολογούν ρητώς την αμοιβαία εγγύηση των εδαφών τους και αναλαμβάνουν την υποχρέωση στην περίπτωση που, αντιθέτως από το αναμενόμενο, ένα εκ των δύο βασιλείων, χωρίς πρόκληση από μέρος του, δεχτεί επίθεση, να παράσχουν αμοιβαία βοήθεια με το σύνολο των δυνάμεών τους και να μη συνάψουν καμιά ειρήνη χωριστά»...

Όλα τα υπόλοιπα άρθρα περιορίζονταν στο να καθορίζουν τα όρια των συνόρων με τη Βουλγαρία και τη Σερβία, την υποχρέωση να υποβάλουν σε επιδιαιτησία

⁴³ Βλ. το μήνυμα του E. Grey στον F. Elliot, Υπουργό της Αγγλίας στην Αθήνα, στις 23 Ιανουαρίου 1915. Βλ. επίσης ΠΛΑΤΥΚΑΣ, D., *La Grèce pendant la Guerre...*, ό. π., σσ. 36 κ. ε.

οποιοδήποτε αίτημα θα μπορούσε να παρουσιάσει η Βουλγαρία, την εγγύηση του ελεύθερου εμπορίου για πενήντα χρόνια στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης και στους σιδηροδρόμους τους και να συνάψουν ένα Στρατιωτικό Σύμφωνο.

Το Στρατιωτικό Σύμφωνο της ίδιας ημερομηνίας αναφέρει:

« Άρθρο 1^ο. Σε περίπτωση πολέμου μεταξύ των δύο συμμαχικών κρατών και μίας τρίτης δυνάμεως, η οποία έχει δεσμευτεί με τις περιπτώσεις που προβλέπονται στο σύμφωνο της συμμαχίας μεταξύ Ελλάδας και Σερβίας, ή σε περίπτωση απρόβλεπτης επιθέσεως από σημαντικά σώματα –δύο μεραρχίες τουλάχιστον– του βουλγαρικού στρατού εναντίον του ελληνικού ή του σερβικού, τα δύο κράτη, Ελλάδα και Σερβία, υπόσχονται αμοιβαία στρατιωτική υποστήριξη: η Ελλάδα με τις ναυτικές και χερσαίες της δυνάμεις και η Σερβία με τις χερσαίες.

Άρθρο 2^ο. Με την έναρξη των εχθροπραξιών, η Ελλάδα υποχρεούται να διαθέτει στρατό 90.000 μαχητών συγκεντρωμένο στις περιοχές του Παγγαίου, Θεσσαλονίκης και Γουμένισσας και η Σερβία ένα στρατό 150.000 ανδρών συγκεντρωμένο στην περιοχή της Γευγελής, Βέλες, Κουμάνοβο και Πίροτ. Η Ελλάδα, επιπλέον, θα έχει έτοιμο προς δράση το στόλο της στο Αιγαίο Πέλαγος.

Στο υπόλοιπο μέρος του Συμφώνου ορίζονται τα αμυντικά σχέδια ενάντια μιας επίθεσης της Βουλγαρίας και καθορίζονται οι ζώνες, τις οποίες ο καθένας πρέπει να καταλάβει. Και είναι παντού εμφανές με αναμφίβολο τρόπο, ότι συνάφθηκε ακριβώς για να αποκρούσει μια επίθεση της Βουλγαρίας και με σκοπό να διατηρήσει τη βαλκανική ισορροπία, όπως ορίστηκε από τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου και που καθορίστηκε και συζητήθηκε πολύ πριν την οριστική υπογραφή της τον Αύγουστο του ίδιου έτους⁴⁴.

Η ήρεμη ανάγνωση αυτών των εγγράφων δεν άφηνε καμιά αμφιβολία, ότι έγιναν αποκλειστικά και μόνο για να αποτρέψουν μια επίθεση της Βουλγαρίας εναντίον της Σερβίας ή της Ελλάδας, όπως φοβούνταν τον Ιούνιο του 1913, και που πράγματι συνέβη πριν την πάροδο δύο μηνών.

Η συγκεκριμένη συμμαχία επ' ουδενί λόγω συνήφθη κατά της Αυστρίας και πολύ λιγότερο κατά της Αυστρίας και της Γερμανίας μαζί. Επομένως, όταν τη 2^η Αυγούστου 1914 ο τότε υπουργός Εξωτερικών, Streit, και τη 12^η Οκτωβρίου 1915 ο διάδοχός του Ζαΐμης, ανακοίνωσαν στη Σερβία ότι δε θεωρούσαν ούτε σωστό ούτε απαραίτητο να παραιτηθούν από την *bienveillante* ουδετερότητα, την οποία από τις αρχές του πολέμου είχαν αποφασίσει να υιοθετήσουν και με την οποία θα μπορούσαν να βοηθήσουν τη Σερβία πολύ πιο αποτελεσματικά από το να καούν στη φωτιά που φλεγόταν στην Ευρώπη, οι προαναφερθέντες υπουργοί ούτε διέπραξαν καμιά προδοσία ούτε απέκλιναν καθόλου από τη σύνεση και τη λογική που το υψηλό τους αξίωμα τους επέβαλλε.,

Ο ίδιος ο Βενιζέλος, στη Βουλή, την 21^η Οκτωβρίου 1915, είπε κατά λέξη ότι, όταν τον Ιανουάριο του ίδιου έτους η Σερβία είχε ζητήσει στρατιωτική βοήθεια

⁴⁴ Για το σύνολο του κειμένου της ελληνοσερβικής Συνθήκης της 1^{ης} Ιουνίου 1913, βλ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Ε., *Λευκό Βιβλίο, ό.π.*, Η ίδια συνθήκη, όπως και η Συνθήκη του Βουκουρεστίου βρίσκονται στο βιβλίο του ΠΛΑΤΥΚΑΣ, Δ., *La Grèce pendant la Guerre, ό. π.*, σσ. 143 κ.ε.

από την Ελλάδα εναντίον της Αυστρίας, εκείνος είχε βιαστεί να απαντήσει ότι λυπόταν πολύ, αλλά του ήταν αδύνατο να στείλει την Ελλάδα να πολεμήσει στις όχθες του Δούναβη»⁴⁵.

Και ούτε στον πιο αδιάλλακτο από τους Αρίσταρχους δεν θα μπορούσε να μη γίνει αντιληπτό, ότι η ένοπλη παρέμβαση του μικρού ελληνικού στρατού στη διαμάχη με τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες θα ήταν ένα άλμα στο κενό, από αυτά που δεν επιτρέπονται στους πολιτικούς που ξέρουν να προστατεύουν τις ζωές και τα συμφέροντα των συμπολιτών τους.

Αργότερα, όταν τα γεγονότα έφεραν σε δύσκολη θέση τις Μεγάλες Δυνάμεις και όταν η αντίσταση της Ελλάδας να υποταχθεί στους στόχους της Αντάντ έγινε πιο έντονη και επίμονη απ' ό, τι είχε υποθεθεί εξ αρχής, τώρα με τη συμβολή του Βενιζέλου που δεν θυμόταν πλέον την πρώτη περίοδο της δράσης του σ' αυτό το θέμα και επίσης υπό την πίεση της εχθρικής προπαγάνδας και κατασκοπείας, οι Μεγάλες Δυνάμεις με βαρύγδουπες εκφράσεις αγανάκτησης διέδωσαν στους πέντε ανέμους της υδρογείου την υποτιθέμενη προδοσία της Ελλάδας έναντι της συμμάχου της, χωρίς να πουν λέξη ασφαλώς, ούτε για την προηγούμενη συγκατάβασή τους στην ουδετερότητα που εξήγγειλε η Ελλάδα, ούτε για τις αμέτρητες υπηρεσίες που είχε ήδη προσφέρει αυτή η ουδετερότητα στη Σερβία και σ' αυτές τις ίδιες⁴⁶.

Η περιπέτεια των Δαρδανελίων. Πρώτο βήμα του Βενιζέλου προς την καταστροφή.

Τον Ιανουάριο του 1915 αποφασίστηκε η εκστρατεία των Δαρδανελίων. Η Ελλάδα από την πρώτη στιγμή κλήθηκε να συμμετάσχει σ' αυτήν με όλο της το στόλο και με μια μεραρχία. Το αγγλικό έγγραφο, που το αιτούσε, παραδόθηκε στην ελληνική κυβέρνηση την 25^η Φεβρουαρίου 1915.

Ο Βενιζέλος, για να επηρεάσει την κοινή γνώμη, πραγματοποίησε μια προπαγανδιστική εκστρατεία μέσω Τύπου για την Κωνσταντινούπολη, στόχο του ελληνικού αλυτρωτισμού από το 1453.

Όμως ο ελληνικός λαός –που είχε πολύ πρόσφατες τις δηλώσεις της Αντάντ της 15^{ης} Σεπτεμβρίου 1914, που εγγυούνταν στην Τουρκία την εδαφική της ακεραιότητα σε βάρος της Ελλάδας και αυτήν της 24^{ης} Νοεμβρίου 1914, που υπόσχονταν γραπτώς στη Βουλγαρία ένα μέρος της Ντομπρουτσάς, της Ανατολικής Θράκης ως τη γραμμή Αίνου-Μήδειας και μία επαναχάραξη των σερβοβουλγαρικών συνόρων– και ο βασιλιάς –ο οποίος είχε λάβει από το Βενιζέλο δύο μακροσκελή υπομνήματα, στα οποία τον συμβούλευε να εκχωρήσουν στη Βουλγαρία τα μακεδονικά διαμερίσματα Σαρί-Σαμπάν, Καβάλας και Δράμας, να μην εναντιωθούν στην κατάληψη ενός μέρους της σερβικής Μακεδονίας από τη Βουλγαρία και στην

⁴⁵ Αποσπάσματα από τους λόγους που εκφωνήθηκαν στη Βουλή βρίσκονται στην εφημερίδα *Πατρίς*, (Αθήνα, 1915).

⁴⁶ Για τη διαμάχη σχετικά με την ελληνική ουδετερότητα και την Ελληνο-Σερβική Συμμαχία βλ. ΠΛΑΤΥΚΑΣ, D., *La neutralité hellénique et le Traité Greco-Serbe de 1913*, Friburg, Imprimerie Delaspre, 1916.

είσοδο στον πόλεμο συμμετέχοντας στην εκστρατεία των Δαρδανελίων-, τέθηκαν σε επιφυλακή ενάντια στην Αντάντ και στον Βενιζέλο και εκδήλωσαν σαφώς την αντίθεσή τους στην πρόταση⁴⁷.

Το ελληνικό Γενικό Επιτελείο παρέδωσε τη 2^η Μαρτίου του 1915 ένα μακροσκελές και τεκμηριωμένο ενημερωτικό κείμενο στην κυβέρνηση στο οποίο εξέθετε ότι η κατάληψη των Στενών από τα συμμαχικά στρατεύματα με τον τρόπο που επιχειρούνταν, ήταν αδύνατη και ότι η Ελλάδα δεν είχε δικαίωμα να διακινδυνεύσει την ύπαρξή της ως κράτος και ως έθνος σ' αυτήν την περιπέτεια. Στη συνέχεια, κατέθεσε την πρόταση να πάνε στην Κωνσταντινούπολη μέσω Βουλγαρίας και θα έπρεπε να αποφασιστεί η μία ή η άλλη πρόταση. Αυτό το σχέδιο απορρίφθηκε από την Αγγλία.

Αργότερα, έγινε γνωστό ότι η Ρωσία είχε πληροφορήσει την Ελλάδα⁴⁸ ότι, αν οι Βούλγαροι ενωμένοι με τους Έλληνες προχωρούσαν προς την Κωνσταντινούπολη, θα αντιτίθετο σ' αυτήν την προέλαση, μην επιτρέποντας τα εν λόγω στρατεύματα να πολεμήσουν σε άλλα μέτωπα παρά μόνο στο σερβικό στην Ευρώπη κατά των Αυστριακών και στο τουρκικό στη Μικρά Ασία. Επιβεβαιώθηκε επίσης, ότι ο Βενιζέλος είχε αποδεχτεί τις προτάσεις της Αντάντ σε βάρος της Ελλάδας δίνοντας την έγκριση και την συγκατάθεσή του. Έφτασε επίσης η είδηση ότι οι Άγγλοι είχαν καταλάβει δίχως άδεια και δικαιολογία τα ελληνικά νησιά Λήμνο, Ίμβρο και Τένεδο στο στόμιο των Δαρδανελίων. Όλα αυτά ενίσχυσαν ακόμα περισσότερο τον βασιλιά, το Γενικό Επιτελείο και το λαό στην πρόθεσή τους να διατηρήσουν την ουδετερότητα και ο Βενιζέλος χρειάστηκε να υποβάλει την παραίτηση της κυβέρνησής του την 6^η Μαρτίου του 1915.

Η κυβέρνηση Γούναρη. Παρατείνεται το ζήτημα των Δαρδανελίων.

Ο Γούναρης δέχτηκε την εξουσία υπό τον όρο να διακοπούν για ένα μήνα οι δραστηριότητες της Βουλής, κατόπιν να διαλυθεί και στη συνέχεια να προκηρυχτούν νέες εκλογές εντός της συνταγματικής προθεσμίας.

Το πρώτο που έκανε ήταν να δηλώσει ότι θα συνεχίσει την ίδια πολιτική ουδετερότητας της προηγούμενης κυβέρνησης. Ωστόσο συνέχισε τις διαπραγματεύσεις με την Αντάντ σχετικά με τα Δαρδανέλια. Διαδοχικά παρουσίασε δύο προτάσεις συνεργασίας με αντάλλαγμα να εγγυηθούν οι Μεγάλες Δυνάμεις την ηπειρωτική και νησιωτική εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας, να συναφθεί ένα Στρατιωτικό Σύμφωνο μεταξύ των αντίστοιχων Γενικών Επιτελείων και να καθοριστεί ο σκοπός του πολέμου εναντίον της Τουρκίας και τα ανταλλάγματα στη Μικρά Ασία, που

⁴⁷ Για την προσφορά ελληνικών και σερβικών εδαφών από τη Αντάντ στη Βουλγαρία, βλ. LE BON, G., *Enseignement psychologique de la guerre européenne* και HIBBEN, P., *Constantine I and Greek people*, New York, The Century Co., 1920, σ. 36. Επίσης το μήνυμα του E. Grey της 23ης Ιανουαρίου 1915 προς τον F. Elliot, Υπουργό της Αγγλίας στην Αθήνα.

⁴⁸ Αλληλογραφία Εξωτερικών Υποθέσεων του Πληρεξούσιου Υπουργού της Ελλάδας στην Πετρούπολη, Ι. Δραγούμη.

μέχρι τότε είχαν προσφερθεί στην Ελλάδα με τον ασαφή ορισμό των «σημαντικών εδαφικών παραχωρήσεων στα παράλια της Μικράς Ασίας».

Η Αντάντ έκρινε υπερβολικούς αυτούς τους όρους. Η Ελλάδα επέμενε να παρουσιάζει τις ελάχιστες δυνατότητες επιτυχίας σ' αυτό το εγχείρημα έτσι όπως είχε ξεκινήσει και περιόρισε τους όρους της στην απλή εγγύηση από την Αντάντ της εδαφικής ακεραιότητάς της, μόνο κατά τη διάρκεια του πολέμου. Όμως ο Decassé, υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας, έμεινε ανένδοτος στο να μπει η Ελλάδα άνευ όρων (κατά βάθος, από φόβο μήπως η Βουλγαρία κατέληγε να ενωθεί με τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, όπως τελικά συνέβη επαληθεύοντας τα προγνωστικά του ελληνικού Γενικού Επιτελείου) και η υπόθεση έληξε με την κοινοποίηση της 3^{ης} Αυγούστου του 1915 της Αντάντ προς την Ελλάδα ότι η ελληνική Μακεδονία θα περνούσε στη Βουλγαρία. Ο Γούναρης υπέβαλε την ανάλογη διαμαρτυρία.

Για να κλείσουμε με το ζήτημα των Δαρδανελίων, θα υπενθυμίσουμε ότι τα γεγονότα δικαίωσαν πλήρως το ελληνικό Γενικό Επιτελείο. Οι Άγγλοι υποχρεώθηκαν να πολεμήσουν με τους 700.000 άνδρες του Ισμαήλ Εμβέρ Μπέη και πέραν της πολιτικής και διπλωματικής αποτυχίας, που απετέλεσε η υποχώρηση του βρετανικού στρατού έναντι των Τούρκων, χρειάστηκε να καταγράψει συνολικά περισσότερους από 216.000 νεκρούς στις χερσαίες και μόνο δυνάμεις του.

Διάλυση της Βουλής. Νέες εκλογές.

Εκπληρώνοντας την προσφορά του βασιλιά στον Γούναρη, η Βουλή, που λειτουργούσε επί τρία χρόνια και, κατά γενική άποψη, δεν αποτελούσε πλέον πραγματική αντιπροσώπευση της λαϊκής βούλησης, διαλύθηκε από την Αυτού Μεγαλειότητα την 26^η Απριλίου του 1915 και προκηρύχθηκαν νέες εκλογές για τη 13^η Ιουνίου.

Ο Βενιζέλος, λίγο προτού παραιτηθεί, είχε σαφώς αντιληφθεί ότι η πολιτική της ουδετερότητας ήταν αυτή που έχαιρε της προτίμησης του λαού και φοβούμενος μη χάσει το κύρος του και τις εκλογές, δεν δίστασε να κάνει μια δυναμική εκστρατεία υπέρ της ουδετερότητας που, όπως αποδείχτηκε αργότερα, δεν συμβάδιζε με τις πραγματικές του επιθυμίες.

Ωστόσο, κατάφερε αυτό που επιθυμούσε, δηλαδή, ενώ το κόμμα του έχασε στη νέα Βουλή 28 έδρες και η αντιπολίτευση πέρασε από τις 36 στις 60, σε τελική ανάλυση πλειοψήφησε κατά 16 έδρες συνολικά. Το αποτέλεσμα, αν και όχι πολύ λαμπρό, αποδείχτηκε όμως ικανό για τον επαναφέρει στην εξουσία, όπως και συνέβη την 24^η Αυγούστου.

Νέα κυβέρνηση Βενιζέλου. Προς τον πόλεμο.

Ο Βενιζέλος, όπως είπαμε, έφτασε στην εξουσία κάνοντας προπαγάνδα υπέρ της ουδετερότητας. Ωστόσο, την 21^η Σεπτεμβρίου του 1915 πληροφόρησε την Αντάντ ότι σχεδίαζε να προβεί σε επιστράτευση και να προχωρήσει σε βοήθεια της Σερβίας.

Το ελληνικό Γενικό Επιτελείο έσπευσε να παρατηρήσει ότι το άρθρο 20 του Ελληνοσερβικού Στρατιωτικού Συμφώνου του 1913, καθορίζει ρητώς ότι τη στιγμή που θα αρχίσουν οι εχθροπραξίες, η Σερβία θα έπρεπε να έχει συγκεντρωμένη σε μία συγκεκριμένη περιοχή μία δύναμη 150.000 στρατιωτών και ήταν φανερό ότι εκείνη τη στιγμή –τον Σεπτέμβριο του 1915– η Σερβία δεν μπορούσε με κανέναν τρόπο να τηρήσει αυτόν τον σημαντικότερο όρο.

Ο Βενιζέλος απευθύνθηκε τότε στην Αντάντ, ρωτώντας αν ήταν διατεθειμένη να καλύψει τις ελλείψεις της Σερβίας. Οι Μεγάλες Δυνάμεις απάντησαν κατηγορηματικά ότι δεν έχουν την δυνατότητα να το πράξουν, αλλά ο Βενιζέλος τους έκανε να δουν τους κινδύνους αυτής της δήλωσης και την επόμενη μέρα, οι Μεγάλες Δυνάμεις επανήλθαν στο θέμα και υποσχέθηκαν να στείλουν «κάποια δύναμη» στη Μακεδονία.

Στο μεταξύ, την 23^η του ίδιου μήνα έφτανε η είδηση της βουλγαρικής επιστράτευσης και ο Βενιζέλος χωρίς χρονοτριβή προκήρυξε το διάταγμα της επιστράτευσης.

Απόβαση των συμμαχικών δυνάμεων στη Θεσσαλονίκη.

Τέσσερις ημέρες αργότερα έφτασε στην Αθήνα η είδηση ότι είχαν αποβιβαστεί στη Θεσσαλονίκη διάφοροι Γάλλοι και Άγγλοι αξιωματικοί, που έκαναν προετοιμασίες για να δώσουν κατάλυμα και να εφοδιάσουν τη συμμαχική δύναμη, που αναμενόταν να φτάσει σ' εκείνο το λιμάνι από στιγμή σε στιγμή, όπως είχε συμφωνηθεί από τον Υπουργό της Γαλλίας στην Αθήνα και τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης.

Ο Βενιζέλος μίλησε για “malentendu” κι έστειλε ένα έγγραφο στους Υπουργούς της Γαλλίας και της Αγγλίας, δηλώνοντας ότι δεν υπήρξε πρόσκληση ούτε καμία συμφωνία και ότι «αν η αποστολή των στρατευμάτων πρέπει να θεωρηθεί, όχι ως υπηρεσία προς τη Σερβία, αλλά προς την Ελλάδα και γι' αυτό οι Συμμαχικές Δυνάμεις θεωρήσουν ότι αυτό πρέπει να γίνει αδιαμαρτύρητα αποδεκτό από την Ελλάδα, θα ήταν πιο ορθό να μη συμμετάσχει».

Ωστόσο, ο ίδιος ο Βενιζέλος, στην εφημερίδα του *Κήρυξ*, τεύχος της 29^{ης} Μαΐου του 1916, ομολογεί ότι ο ίδιος όχι μόνο είχε υποδείξει «ως ιδιότης» στις δυνάμεις της Αντάντ την απόβαση στη Θεσσαλονίκη, αλλά και το είχε αιτήσει για να μπορέσει να συνεχίσει και να αναπτύξει την πολιτική του⁴⁹.

Τη 2^η Οκτωβρίου του 1915, λοιπόν, ο Guillemin, Υπουργός της Γαλλίας στην Αθήνα, απηύθυνε στον Πρόεδρο της Κυβέρνησης το εξής μήνυμα:

«Κύριε πρόεδρε, εκτελώντας οδηγίες της κυβερνήσεώς μου, έχω την τιμή να ανακοινώσω στην Αυτού Εξοχότητα την άφιξη στην Θεσσαλονίκη της πρώτης δύναμης των γαλλικών στρατευμάτων και να δηλώσω ταυτόχρονα ότι η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία, σύμμαχοι της Σερβίας, στέλνουν στρατεύματα για να υποστηρίξουν και να διατηρήσουν την επικοινωνία τους μαζί της, καθώς και οι δυο δυνάμεις στηρίζονται

⁴⁹ HIBBEN, P., *Constantine I and the Greek people...*, ό. π., σσ. 48 κ.ε. Βλ. επίσης STRUPP, C., *La situation internationale de Grèce, 1821-1917*, Ζυρίχη, E. Die Verbindung, σσ. 55-56.

στην ελπίδα ότι η Ελλάδα, που τόσες ενδείξεις φιλίας έχει ήδη δώσει, δεν θα αντιταχθεί στα μέτρα που έχουν ληφθεί για το συμφέρον της Σερβίας, η οποία είναι επίσης σύμμαχός της.

Δράττομαι της ευκαιρίας (υπ.) Guillemin».

Η απάντηση του Βενιζέλου δήλωνε ότι, όχι μόνον δεν ενέκρινε την απόβαση αλλά ότι η κυβέρνηση της Ελλάδας διαμαρτυρόταν επίσημα για παρόμοια καταπάτηση του εδάφους και της ουδετερότητάς της. Γι' αυτό όμως δεν σταμάτησαν να αποβιβάζονται γαλλικά στρατεύματα στη Θεσσαλονίκη και να κατευθύνονται προς τη Σερβία μέσω του ελληνικού εδάφους.

Από όσα έχουν αναφερθεί, επιβάλλεται να συμπεράνουμε ότι ο Βενιζέλος σ' εκείνη την περίσταση, έπαιξε ένα διπλό ρόλο διαμαρτυρόμενος δημόσια για όσα ενέκρινε σε ιδιωτικό επίπεδο, χωρίς να τον απασχολεί το ότι το άρθρο 99 του Ελληνικού Συντάγματος απαγόρευε κατηγορηματικά στα ξένα στρατεύματα την παροχή υπηρεσιών, την παραμονή και τη διέλευση από το εθνικό έδαφος χωρίς κάποιο νόμο που να το επέτρεπε ρητώς⁵⁰.

Είσοδος της Βουλγαρίας στον πόλεμο. Επανέρχεται το θέμα του Συμφώνου Συμμαχίας. Παραίτηση του Βενιζέλου. Η δήλωση του Ζαΐμη.

Το Σεπτέμβριο του 1915 η Γαλλία, η Αγγλία, η Ρωσία, η Ιταλία και η Σερβία κήρυξαν τον πόλεμο στη Βουλγαρία, που, όπως ειπώθηκε, κήρυξε επιστράτευση την 23^η. Το γεγονός αυτό έθεσε εκ νέου επί τάπητος το θέμα της εφαρμογής του ελληνοσερβικού Συμφώνου Συμμαχίας του 1913 δεδομένου ότι επρόκειτο πλέον για επίθεση της Βουλγαρίας. Ο Βενιζέλος θεώρησε ότι το *casus foederis* ήταν εμφανές. Ο βασιλιάς και το Γενικό Επιτελείο είχαν αντίθετη γνώμη και η κυβέρνηση χρειάστηκε να υποβάλει την παραίτησή της την 7^η Οκτωβρίου.

Ο νέος πρόεδρος της κυβέρνησης, Α. Ζαΐμης, δήλωσε εκ νέου την ουδετερότητα της Ελλάδας και την 12^η Οκτωβρίου του 1915 απηύθυνε στη Σερβία ένα μήνυμα, το οποίο, για να συνοψίσουμε και να συγκεκριμενοποιήσουμε με σαφήνεια την άποψη της Ελλάδας ως προς το ζήτημα της ευθύνης της έναντι του Συμφώνου, μεταφράζουμε ολόκληρο⁵¹:

Ο Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργός Εξωτερικών, στον Υπουργό της Ελλάδας στο Nischt –Αθήνα, 29 Σεπτεμβρίου / 12 Οκτωβρίου 1915 –

Ο Υπουργός της Σερβίας μου έχει παραδώσει ένα έγγραφο της κυβέρνησής του, η οποία θεωρώντας ότι η πρόβλεψη μιας επικείμενης επίθεσης των βουλγαρικών δυνάμεων κατά του σερβικού στρατού φέρει το casus foederis, που προβλέπει η συμμαχία μας,

⁵⁰ Το άρθρο 99 του Συντάγματος του Βασιλείου της Ελλάδας της 11ης Οκτωβρίου 1862, αναθεωρημένο την 1^η Ιουνίου 1911 καθόριζε το εξής: «Ξένο στράτευμα δεν δύναται να γίνει δεκτό στην υπηρεσία της Ελλάδας ούτε να παραμείνει ούτε να διασχίσει το έδαφός της χωρίς έναν ειδικό νόμο».

⁵¹ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Ε., *Λευκό βιβλίο...*, ό. π., σ. 57.

μας καλεί να τον πληροφορήσουμε επειγόντως αν, κατά τη συμφωνία μας, ο ελληνικός στρατός θα είναι έτοιμος να δώσει στο Γενικό Αρχηγείο τις απαραίτητες οδηγίες για να συμφωνήσουν με το σερβικό Γενικό Αρχηγείο τις λεπτομέρειες του σχεδίου για μία κοινή σύμπραξη κατά της Βουλγαρίας...

Η βασιλική κυβέρνηση προς μεγάλη της λύπη βρίσκεται στην υποχρέωση να απορρίψει την αίτηση που υπέβαλε η σερβική κυβέρνηση... Προς το παρόν, εκτιμά ότι υπό τις παρούσες συνθήκες δεν υφίσταται το *casus foederis*. Πράγματι η συμμαχία, που υπογράφηκε το 1913, προβλέποντας μια βουλγαρική επίθεση και με σκοπό να καθορίσει και να διατηρήσει, μετά την κατανομή των κοινών κατακτήσεων επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μια ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των βαλκανικών κρατών, έχει, σύμφωνα με το ίδιο το προοίμιο του Συμφώνου, έναν χαρακτήρα καθαρά βαλκανικό, που δεν απαιτεί με κανένα τρόπο την εφαρμογή της στις περιπτώσεις μιας γενικής σύρραξης.

Παρά την ευρύτητα τους, οι όροι του Άρθρου 1 του Συμφώνου Συμμαχίας και της Στρατιωτικής Συνθήκης που τη συμπληρώνει, αποδεικνύουν ότι οι δυο συμβαλλόμενες πλευρές δεν έλαβαν υπ' όψιν άλλη υπόθεση από αυτήν της μεμονωμένης επίθεσης της Βουλγαρίας εναντίον τους.

Το άρθρο 4 της Στρατιωτικής Συνθήκης αποτελεί την απόδειξή του, δεδομένου ότι προοριζόμενο να καθορίσει την συμμετοχή ενός των συμμάχων, που ήδη αναπτύσσει άλλη δραστηριότητα, δεν προβλέπει διαφορετικό *casus foederis* από την επίθεση της Βουλγαρίας εναντίον του άλλου συμμάχου...

Η Στρατιωτική Συνθήκη περιορίζεται πρωτίστως στην περίπτωση πολέμου μεταξύ ενός εκ των δύο συμμάχων κρατών και μίας μόνο τρίτης δύναμης. Και δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά. Θα ήταν μία αλλόφρονη ενέργεια έπαρσης να τεθεί το ενδεχόμενο μία από τις πλευρές, όντας σε εμπόλεμη κατάσταση ταυτόχρονα με διάφορα κράτη, να αιτούσε την έκδηλη αδύναμη και αστεία συμμετοχή των ενόπλων δυνάμεων της άλλης...

Αναμφίβολα όμως, αυτή είναι η υπόθεση που εμφανίζεται σήμερα. Εάν η προβαλλόμενη από τη σερβική κυβέρνηση επίθεση της Βουλγαρίας πρέπει να πραγματοποιηθεί, θα είναι συνέπεια μιας συμφωνίας με τη Γερμανία, την Αυστροουγγαρία και την Τουρκία. Θα πραγματοποιηθεί σε συνδυασμό με την επίθεση που άρχισε κατά της Σερβίας από τις δύο Κεντρικές Αυτοκρατορίες.

Θα παρουσιαστεί ως ένα επεισόδιο του Ευρωπαϊκού Πολέμου. Η σερβική κυβέρνηση το έχει αναγνωρίσει ήδη εκ προοιμίου διακόπτοντας τις διπλωματικές σχέσεις με τη Βουλγαρία, όπως έχουν κάνει οι Δυνάμεις της Αντάντ, χωρίς να έρθει πρωτίστως σε συμφωνία με την Ελλάδα, τη βαλκανική της σύμμαχο. Είναι λοιπόν εμφανές ότι έχει τοποθετηθεί εκτός των διατάξεων και του πνεύματος της συμμαχίας μας...

Όμως, η βασιλική κυβέρνηση είναι πλήρως πεπεισμένη ότι δεν τη βαρύνει καμία υποχρέωση σύμβασης, όχι μόνο ότι υπό αυτές τις συνθήκες και, επιπλέον, ότι η ένοπλη συνδρομή της, προσφερόμενη αυθόρμητα στις παρούσες στιγμές θα παρείχε κακή υπηρεσία στα κοινά συμφέροντα των δύο χωρών. Στη διασφάλιση των κοινών αυτών συμφερόντων ανταποκρίνεται η ουδετερότητα, που τήρησε η Ελλάδα μέχρι τώρα, καθώς εκτιμά ότι οι καλύτερες υπηρεσίες, που μπορούσε να παράσχει στη Σερβία, ήταν το να έχει υπό έλεγχο τη Βουλγαρία, διατηρώντας, με την προοπτική μιας πιθανής επίθεσης από μέρος της, την

ακεραιότητα των δυνάμεών της και ελεύθερους τους διαύλους επικοινωνίας της.

Πάντα ήταν έτοιμη να αντιμετωπίσει το βουλγαρικό κίνδυνο, ακόμα και αν παρουσιαζόταν εν μέσω του Ευρωπαϊκού Πολέμου, δεδομένου ότι η Σερβία βρισκόταν ήδη σε εμπόλεμη κατάσταση με δύο μεγάλες δυνάμεις. Γι' αυτό έσπευσε να απαντήσει στη βουλγαρική επιστράτευση με την ελληνική επιστράτευση. Αλλά πάντα διατήρησε την προοπτική μίας βουλγαρικής επίθεσης, που θα πραγματοποιούνταν μεμονωμένα και όχι σε συνδυασμό με τις άλλες εχθροπραξίες που προκλήθηκαν από τη Σερβία...

Η υπόθεση μιας συντονισμένης επίθεσης με άλλες δυνάμεις ήταν και παραμένει εκτός των προβλέψεών της, δεδομένου ότι η Ελλάδα, παρεμβαίνοντας στη συγκεκριμένη περίπτωση, θα χανόταν χωρίς την παραμικρή ελπίδα να σώσει τη Σερβία. Η Σερβία δεν θα θέλει, βέβαια, να φέρει ένα τέτοιο αποτέλεσμα. Το κοινό συμφέρον απαιτεί, αντιθέτως, οι ελληνικές δυνάμεις να μείνουν σε εφεδρεία για μια μεταγενέστερη πιο αποτελεσματική χρησιμοποίησή τους...

Έχει λοιπόν σημασία, η Ελλάδα να παραμείνει ουδέτερη κι εξοπλισμένη παρακολουθώντας προσεκτικά την πορεία των γεγονότων, με τη δέσμευση να φροντίζει πάντα, με τα πιο κατάλληλα μέσα, όχι πλέον μόνο την προάσπιση των δικών της ζωτικών συμφερόντων, αλλά και την προστασία αυτών που έχουν από κοινού με τη Σερβία.

Πεπεισμένη ότι η σερβική κυβέρνηση θα αναγνωρίσει το δίκαιο των αιτιών που εμποδίζουν την Ελλάδα να της προσφέρει, υπό τις σημερινές συνθήκες, τη στρατιωτική της αρωγή, η βασιλική κυβέρνηση, λυπούμενη βαθιά για την αδυναμία της να πράξει σ' αυτήν την περίπτωση περισσότερο για τη Σερβία σε υλικό επίπεδο, επιθυμεί να τη διαβεβαιώσει ότι πιστή στη φιλία της, θα συνεχίσει να παρέχει όλη την υποστήριξη και τις διευκολύνσεις που είναι συμβατές με τη διεθνή της θέση...

Παρακαλώ την Εξοχότητα σας να αναγνώσει στον κ. Passitch όλα τα προαναφερθέντα, παρέχοντάς του αντίγραφο αν το επιθυμεί... (υπ.) Ζαΐμης.

Το έγγραφο αυτό που, όπως είπαμε, θεωρούμε ως τη σύνθεση της επιχειρηματολογίας της Ελλάδας υπέρ της ουδετερότητάς της στη σερβοβουλγαρική σύρραξη, ήταν η απαρχή εντονότατων διενέξεων και αντιπαραθέσεων από τις οποίες πιστεύουμε ότι συνάγεται με αυστηρή αμεροληψία το εξής:

Είναι προφανές ότι η Συνθήκη και το Στρατιωτικό Σύμφωνο της 1^{ης} Ιουνίου 1913, είχαν τον καθαρά περιστασιακό και προσωρινό στόχο να αποφευχθεί μια επικείμενη επίθεση της Βουλγαρίας και μόνο. Η επίθεση πραγματοποιήθηκε ένα μήνα μετά, η Συνθήκη επέφερε τα αποτελέσματά της, η Βουλγαρία ηττήθηκε και υπεγράφη η Συνθήκη του Βουκουρεστίου την 10^η Αυγούστου του ίδιου έτους, με την οποία θεμελιώθηκε η βαλκανική ισορροπία και χαράχτηκαν τα σύνορα των τριών κρατών σύμφωνα με τα άρθρα 3 και 4 της Συνθήκης.

Αλλά η σύνταξη του άρθρου 1 της Συνθήκης Συμμαχίας, που κάνει λόγο για γενική επίθεση, και αυτή του άρθρου 1 του Στρατιωτικού Συμφώνου, που κάνει λόγο για επίθεση μιας τρίτης δύναμης, αναφερόμενο εμφανέστατα στη Βουλγαρία χωρίς όμως να την κατονομάζει, όπως θα ήταν επιθυμητό, έδιναν έρεισμα στη Σερβία και στην Αντάντ να αιτήσουν από την Ελλάδα –ακολουθώντας αυστηρώς κατά γράμμα τα δύο άρθρα– τη στρατιωτική υποστήριξη στη Σερβία που τόσο επιθυμούσαν.

Η θέση της Ελλάδας ήταν, λοιπόν, η εξής: υποχρεωμένη *κατά το γράμμα* των προαναφερθέντων άρθρων και *με κανέναν τρόπο κατά το πνεύμα* των δύο συνθηκών να θέσει το λιγιστό στρατό της και τα σχετικά ασήμαντα υλικά μέσα στην εστία της παγκόσμιας πυράς, που είχε ήδη καταβροχθίσει σε ελάχιστες εβδομάδες το Βέλγιο και τη Σερβία διότι είχαν προσπαθήσει να αντισταθούν στην εξαιρετική πίεση των κεντρικών αυτοκρατοριών.

Η υποστήριξη της Αντάντ σ' αυτές τις περιοχές ήταν ιδιαίτερα αμφίβολη, όπως ήδη είχε την ευκαιρία να εξακριβώσει η Σερβία και η απώλεια των πλεονεκτημάτων της ουδετερότητας παρουσίαζε όλες τις ενδείξεις μιας ανεπανόρθωτης καταστροφής.

Υπό αυτές τις συνθήκες, ποιος πολιτικός, ποιος ηγέτης, ποιος πατριώτης, στη θέση του Ζαΐμη, θα προτιμούσε να βγει στον αγώνα για να τιμήσει τα δύο κακώς συντεταγμένα άρθρα μιας συνθήκης παρωχημένης αποτελεσματικότητας, η οποία θα μπορούσε να ολοκληρώσει την καταστροφή και ίσως το διεθνή θάνατο της πατρίδας του;

Το απαντητικό έγγραφο της Σερβίας της 15^{ης} Νοεμβρίου 1915 είναι επίσης ενδιαφέρον, αλλά ο φόβος να επιμηκύνουμε πολύ την εργασία αυτή, μας αποτρέπει να το μεταφράσουμε⁵². Φυσικά, στηρίζεται *στο γράμμα* των πρώτων άρθρων της Συνθήκης και του Συμφώνου, επιμένει ότι πρόκειται για μια διατάραξη της βαλκανικής ισορροπίας, δηλώνει ότι, όντας έτσι, δεν έχει σημασία ότι αυτή είχε προκληθεί από έναν πόλεμο καθαρά βαλκανικό ή ευρωβαλκανικό, υπογραμμίζει ότι είναι τα ελληνικά συμφέροντα, καθώς και τα σερβικά, αυτά που διακυβεύονται, προσπαθεί να αναπληρώσει τη δράση των κεντρικών αυτοκρατοριών, συμμάχων της Βουλγαρίας, με τη δράση των δυνάμεων της Αντάντ, συμμάχων της Σερβίας, διαβεβαιώνει ότι η ρήξη της με τη Βουλγαρία έχει επιβληθεί από ανάγκη και τέλος, επαναλαμβάνει την αίτηση υποστήριξης εκ μέρους της Ελλάδας, που διακηρύσσει ότι της οφείλεται από τη Συνθήκη και τα κοινά συμφέροντα⁵³. Εν τω μεταξύ, ο Ζαΐμης έχασε την εξουσία και αντικαταστάθηκε από τον Σκουλούδη.

Η ουδετερότητα της Κέρκυρας.

Ο Σκουλούδης, όταν ανέλαβε την εξουσία, την 9^η Νοεμβρίου 1915 απέστειλε στους υπουργούς της Αντάντ, ένα έγγραφο δηλώνοντας ότι η ελληνική κυβέρνηση θα συνεχίσει να τηρεί την ίδια στάση ουδετερότητας *bienveillante* προς την Αντάντ, που σύντομα εξάλλου χρειάστηκε να θέσει υπό δοκιμασία.

⁵² ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Ε., *Λευκό βιβλίο του 1917...*, ό. π., σ. 61.

⁵³ Σχετικά με την ευθύνη της Ελλάδας με τη Σερβία, βλ. ΠΛΑΤΥΚΑΣ, Δ., *La Grèce pendant la Guerre*, ό.π., σ. 86· ΣΤΡΥΠ, C., *La situation internationale de Grèce*, ό. π., σ. 56 και *La question grecque*, δημοσιευμένο στο *Le Temps* από τον Πρίγκιπα Νικόλαο (9-2-1916)· ΣΤΡΑΤΟΣ, "La question grecque", *La tribune de Genève* (19-4-1916) και ΔΡΑΓΟΥΜΙΣ, Ι., "Mémoires sur les affaires de Grèce", που απηύθυνε ο ίδιος ο Δραγούμης στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι.

Την 11^η Ιανουαρίου 1916 οι Σύμμαχοι άρχισαν να αποβιβάζουν στρατεύματα στην Κέρκυρα, με μια απλή και μόνο κοινοποίηση του διοικητή των συμμαχικών ναυτικών δυνάμεων προς τις εκεί λιμενικές αρχές. Σε ελάχιστο χρόνο συγκεντρώθηκαν στο νησί 120.000 άνδρες Σέρβοι, Γάλλοι και Σενεγαλέζοι.

Ωστόσο, η Κέρκυρα είναι ένα από τις Ιόνιες Νήσους, που οι Συνθήκες του Λονδίνου της 14^{ης} Νοεμβρίου 1863 και της 29^{ης} Μαρτίου 1867 έθεσαν σε καθεστώς μόνιμης ουδετερότητας και ως μέρος του ελληνικού εδάφους, υπεισέρχονται στο πλαίσιο που καθορίζεται από το προαναφερθέν άρθρο 99 του Συντάγματος⁵⁴.

Οκτώ ημέρες αργότερα είχε την ίδια τύχη το νησί της Κεφαλλονιάς.

Η διέλευση των σερβικών δυνάμεων από την Ελλάδα.

Την 20^η Απριλίου 1916 η Σερβία, με την υποστήριξη της Αντάντ, ζήτησε από την Ελλάδα τη διέλευση, μέσω του ελληνικού εδάφους, των δυνάμεων που έπρεπε να μεταφέρει από την Κέρκυρα στη Θεσσαλονίκη, λαμβάνοντας υπ' όψη το επικίνδυνο της πλεύσης από το Ακρωτήριο του Ταινάρου. Η κυβέρνηση, πιστή στην πολιτική της ουδετερότητας, υποχρεώθηκε να αρνηθεί το αίτημα της Σερβίας. Ο υπουργός της Ελλάδας στο Παρίσι δεν άργησε πολύ να ανακοινώσει ότι ο Briand του είχε γνωστοποιήσει, ότι η γαλλική κυβέρνηση ήταν αποφασισμένη να μην παραχωρήσει δάνειο 150 εκατομμυρίων που διαπραγματευόταν η Ελλάδα.

Η γαλλική διοίκηση ανακοίνωσε επίσης στον Ρωμανό, Έλληνα υπουργό στο Παρίσι, ότι δεν θα μπορούσε να διαθέσει τα εφόδια που χρειαζόταν ο ελληνικός στρατός. Όλα αυτά με την αρωγή μιας άγριας εκστρατείας Τύπου εναντίον της Ελλάδας και της κυβέρνησής της.

Το έγγραφο του Σκουλούδη προς τον υπουργό στο Παρίσι, με το οποίο σχολίαζε και εξέφραζε τη λύπη του για τη στάση που είχε υιοθετήσει η γαλλική κυβέρνηση είναι πολύ ενδιαφέρον. Παρ' όλες τις πιέσεις, ο Σκουλούδης αντιστάθηκε και διατήρησε την ελληνική ουδετερότητα *a outrance*. Οι Σύμμαχοι τελικά πείστηκαν, τα στρατεύματα έπλευσαν μέσω του Ταινάρου και αντίθετα με τους φόβους που είχαν εκφραστεί, δεν σημειώθηκε το παραμικρό δυσάρεστο γεγονός. Απ' όλα αυτά δεν απέμεινε παρά μία σωρεία προσβολών και η απώλεια του κύρους ενός έθνους αδύναμου, που δεν ήθελε να βγει από την ουδετερότητα, πιστεύοντας ότι ήταν δικαίωμά του⁵⁵.

Ο φόβος των υποβρυχίων.

Μια από τις πιο επίμονες κατηγορίες που είχαν προσαφθεί στην Ελλάδα εκείνη την εποχή ήταν ότι στα παράλια της ανεφοδιάζονταν με καύσιμα και τρόφιμα τα γερμανικά υποβρύχια. Η Υπηρεσία του *Renseignement* εγκατεστημένη στη

⁵⁴ STRUPP, C., *La situation internationale de Grèce, ό. π.*, σσ. 184 και 190.

⁵⁵ ΠΛΑΤΥΚΑΣ, D., *La Grèce pendant la Guerre, ό. π.*, σσ. 147 κ.ε. και ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Ε., *Λευκό βιβλίο, ό. π.*, σσ. 64 κ.ε.

Διπλωματική Αποστολή της Γαλλίας στην Αθήνα, υπό τη διοίκηση του Ναυτικού Ακολούθου Rochefeuille, έδωσε μια σειρά πληροφοριών στο διοικητή του λεγόμενου Ανατολικού Στόλου, ναύαρχο Dartige du Fournet, σχετικά με τον ανεφοδιασμό των γερμανικών υποβρυχίων στις ελληνικές ακτές, στη διώρυγα της Κορίνθου, στην Κέρκυρα κλπ..., που η κυβέρνηση και ο γαλλικός Τύπος δέχτηκαν με ενθουσιασμό και ακόμη σήμερα βγαίνουν στο φως, αν χρειαστεί.

Αυτό που δεν άξιζε την ίδια δημοσιότητα είναι οι επανειλημμένες διαβεβαιώσεις του ναυάρχου Dartige (που πρέπει να ήταν καλά ενημερωμένος επί του θέματος) για την ανακρίβεια όλων αυτών, αφ' όσον δεν επαληθεύτηκε ούτε μία από τις μυστικές πληροφορίες της Υπηρεσίας του Renseignement (Υπηρεσία Πληροφοριών), ενώ αντιθέτως, επαληθεύτηκε ότι ούτε στη διώρυγα της Κορίνθου, ούτε στο ανάκτορο του τέως Κάιζερ στην Κέρκυρα υπήρχε περίπτωση να βοηθηθούν με κάποιο τρόπο τα γερμανικά υποβρύχια⁵⁶.

Άλλο επιχείρημα υπέρ αυτής της διαβεβαίωσης είναι ότι, για μερικούς μήνες, η βρετανική Διπλωματική Αποστολή δημοσίευσε στην *Drapeau* και σε άλλες ελληνικές εφημερίδες μια μεγάλη αγγελία στην οποία, κάτω από το σκιαγράφημα ενός υποβρυχίου, προσφερόταν μια αμοιβή 2.000 στερλινών σε όποιον έδινε κάποια ακριβή πληροφορία σχετικά με την παρουσία κάποιου υποβρυχίου. Δεν έφερε ωστόσο κάποιο αποτέλεσμα και πράγματι, ήταν δύσκολο να πιστέψει κανείς ότι το γερμανόφιλο συναίσθημα του ελληνικού λαού στο σύνολό του, ήταν τόσο ισχυρό που κανένας δεν θα ήθελε να κερδίσει 2.000 στερλίνες⁵⁷.

Δεύτερη διάλυση της Βουλής από το βασιλιά.

Όταν ανήλθε στην εξουσία ο Σκουλούδης, ήταν πασιφανές ότι η Βουλή με τη βενιζελική πλειοψηφία, όσο μικρή κι αν ήταν, δεν αντιπροσώπευε τη λαϊκή βούληση, η οποία είχε απορρίψει την ερμηνεία Βενιζέλου της ελληνοσερβικής Συνθήκης και την αντίθετη στην ουδετερότητα πολιτική του, προκαλώντας την πτώση του από την εξουσία.

Υπό παρόμοιες συνθήκες, ο βασιλεύς Κωνσταντίνος, κάνοντας χρήση του απόλυτου δικαιώματος, που του παρέχει το Σύνταγμα της Ελλάδος, να διαλύσει τη Βουλή⁵⁸, το έπραξε την 4^η Νοεμβρίου, συγκαλώντας ταυτόχρονα, σύμφωνα πάντα με όσα ορίζει το Σύνταγμα, τις νέες εκλογές τη 19^η Δεκεμβρίου, στις οποίες ο Βενιζέλος δεν συμμετείχε, πιθανόν επειδή αντιλήφθηκε ότι είχε χάσει τη δημοτικότητά του.

⁵⁶ DARTIGE DU FOURNET, *Souvenirs d'un Amiral*, Παρίσι, Εκδ. Plon Nourrit. Παράρτημα.

⁵⁷ Βλ. το κείμενο της αγγελίας στις εφημερίδες της Αθήνας από 27 Ιουλίου 1916 κ. ε. και ΠΛΑΤΥΚΑΣ, D., *La Grèce pendant la guerre*, ό. π., σσ. 63 κ. ε.

⁵⁸ Σύμφωνα με το άρθρο 37 του Ελληνικού Συντάγματος: «Ο βασιλιάς συγκαλεί κανονικά τη Βουλή μία φορά το χρόνο σε τακτική συνεδρίαση και όσες φορές κρίνει σκόπιμο σε έκτακτη συνεδρίαση. Κηρύσσει αυτοπροσώπως ή μέσω εκπροσώπου την έναρξη και την λήξη κάθε συνεδρίασης κι έχει το δικαίωμα να διαλύει τη Βουλή. Όμως το δικαίωμα της διάλυσης, υπογεγραμμένο και από τους υπουργούς, πρέπει να συμπεριλαμβάνει ταυτόχρονα τη προκήρυξη εκλογών σε 45 ημέρες και την σύγκληση της νέας Βουλής τρεις μήνες μετά την ημερομηνία της διάλυσης».

Η νέα αυτή Βουλή συνήλθε τον Ιανουάριο του 1916 και λειτούργησε, χωρίς κανενός είδους ένσταση, ως τα τέλη Μαΐου. Μόνο στο τελεσίγραφο της Αντάντ προς την Ελλάδα την 21^η Ιουνίου, οι σύμμαχοι υπουργοί αντιλήφθηκαν ότι η διάλυση της Βουλής, που πραγματοποιήθηκε από τον βασιλέα Κωνσταντίνο επτά μήνες πριν, ήταν αντισυνταγματική κι έπρεπε κατά συνέπεια να ακυρωθεί και να πραγματοποιηθούν νέες εκλογές. Πριν όμως περάσει ένα σαρανταοκτάωρο, οι ίδιοι οι σύμμαχοι υπουργοί άλλαξαν γνώμη με την έννοια, βέβαια, να αναστηθεί η προηγούμενη Βουλή, την οποία θεωρούσαν ως μόνη νόμιμη και στην οποία ο Βενιζέλος κατείχε μια μικρή πλειοψηφία.

Και εφόσον ο Βενιζέλος και η Αντάντ, από αυτήν την ημερομηνία ως τη 14^η Νοεμβρίου 1920, εκπροσώπησαν την εξουσία στην Ελλάδα, αυτή ήταν η Βουλή που συγκαλέστηκε πάλι, με αυτήν κυβέρνησε έπειτα ο Βενιζέλος, με αυτήν εκλέχτηκε ο Αντιβασιλέας μετά το θάνατο του βασιλέως Αλεξάνδρου και με την οποία πραγματοποιήθηκαν όλα τα σχετικά με την πολιτική ζωή της χώρας κατά τη διάρκεια πέντε ετών.

Πράγματι, όταν έληξε η συνταγματική προθεσμία της θητείας του, δηλαδή αυτή των τεσσάρων χρόνων⁵⁹, εξέδωσε μια σειρά διαταγμάτων με τα οποία κάθε δύο ή τρεις μήνες παρέτεινε την ισχύ της.

Η αντιπολίτευση εδώ και περισσότερο από ένα έτος είχε αποσυρθεί, με συνέπεια η Βουλή να αποτελείται μόνο από 140 βουλευτές, όλους βενιζελικούς, που ακολουθούσαν πειθαρχημένα εν χορεία τον αρχηγό τους.

Η υπόθεση Ρούπελ.

Τον Μάιο του 1916 οι δυνάμεις του στρατηγού Sarrail, που βρίσκονταν στα χαρακώματα της Θεσσαλονίκης, ενάντια παντός δικαίου, και παρά τις ενστάσεις της Ελλάδας, είχαν απωθηθεί από Γερμανούς και Βούλγαρους στο Gradito και Kriivolak (σερβικό έδαφος) και είχαν καταλήξει να επανασυγκεντρωθούν στο ελληνικό έδαφος, όπου η δεδηλωμένη ουδετερότητα τους έθετε εκτός κινδύνου εχθρικής επίθεσης.

Όμως το οχυρό του Ρούπελ, στρατηγική θέση στην κοιλάδα του Στρυμόνα, για άγνωστο λόγο, δεν καταλήφθηκε από το στρατηγό Sarrail. Η βουλγαρική διοίκηση, αντιθέτως, αντιλαμβανόμενη τη σημασία που είχε για το στρατό της το αν το οχυρό βρισκόταν ή όχι στα χέρια των συμμάχων, αποφάσισε να το καταλάβει.

Ίδου οι εξηγήσεις που δόθηκαν για το γεγονός στην Ελληνική Βουλή από τον πρόεδρο της κυβέρνησης Σκουλούδη την 23^η Μαΐου 1916:

Την μεσημβρία της 13^{ης} Μαΐου, ο Υπουργός Αμύνης έλαβε επίσημη αναφορά από το διοικητή του Δ' Σώματος Στρατού στην Καβάλα, δια του οποίου του ανακοίνωναν ότι στις 11:45 ένα γερμανοβουλγαρικό απόσπασμα είχε δηλώσει στο ελληνικό τάγμα που

⁵⁹. Το άρθρο 69 του ελληνικού Συντάγματος καθόριζε: «Οι βουλευτές εκλέγονται για μία περίοδο τεσσάρων συνεχόμενων ετών από τη μέρα των γενικών εκλογών. Με τη λήξη αυτής της περιόδου, θα προκηρυχθούν νέες εκλογές. Η νέα Βουλή θα πρέπει να συγκληθεί σε τακτική συνεδρίαση σαράντα πέντε ημέρες από τις εκλογές...».

βρισκόταν στο οχυρό Ρούπελ, ότι προτίθετο να εισέλθει στο έδαφός μας... Το Δ' Σώμα, εκτελώντας προηγούμενες διαταγές, απάντησε να δοθούν διαταγές στις μονάδες του Μετώπου να προβάλλουν αντίσταση στην γερμανοβουλγαρική προέλαση. Την ίδια ώρα το Υπουργείο Αμύνης λάμβανε ένα έγγραφο, το οποίο ανακοίνωνε ότι μία γερμανική μονάδα είχε περικυκλώσει τις εμπροσθοφυλακές μας στο Vitřini στα Στενά του Ρούπελ στην άλλη όχθη του Στρυμόνα και ότι οι Γερμανοί αξιωματικοί, που το διοικούσαν, είχαν δηλώσει την πρόθεσή τους να εισέλθουν στο έδαφος μας για να καταλάβουν στρατηγικές θέσεις.

Οι αξιωματικοί μας απάντησαν ότι είχαν διαταγή να προβάλλουν ένοπλη αντίσταση, στο οποίο ο διοικητής των εχθρικών δυνάμεων απάντησε ότι, παρά ταύτα, θα τις καταλάμβανε πάση θυσία... Στη 1:20 έφτασε νέο έγγραφο που ανέφερε ότι δύο βουλγαρικά ή γερμανικά συντάγματα αναπτύσσονταν στο Hojoso (βόρεια του Ρούπελ) και ότι τα γερμανικά στρατεύματα εισέρχονταν στο έδαφός μας από την πλευρά της Τοπόλνιτσα. Από το έγγραφο του διοικητή του οχυρού Ρούπελ, που έφτασε στις 11:00 το βράδυ, προέκυπτε ότι η παρουσία των γερμανοβουλγαρικών δυνάμεων στα σύνορά μας είχε αρχίσει στις 09:45. Στις 05:40 της ίδιας ημέρας, δηλαδή, την 13^η Μαΐου, ο υπουργός Αμύνης λάμβανε μια αναφορά του διοικητή του οχυρού της Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με την οποία οι Γερμανοί και οι Βούλγαροι αποποιούνταν κάθε ευθύνη σχετικά με τον ελληνικό στρατό. Στις 14:30 το απόγευμα διέσχισαν τη συνοριακή γραμμή και κατευθύνθηκαν πεζοί προς το οχυρό του Ρούπελ... Αυτό έρριξε 24 κανονιές εναντίον τους. Ταυτόχρονα λάμβαναν μία αναφορά του Δ' Σώματος, που ανέφερε ότι το πεζικό της εμπροσθοφυλακής άνοιξε πυρ εναντίον των εισβολέων και ότι αυτοί είχαν σταματήσει...

Από τη 13^η προς τη 14^η, στη 01:00 το πρωί, ελήφθη μία αναφορά από την 6η μεραρχία, σύμφωνα με την οποία το γερμανοβουλγαρικό Επιτελείο είχε δηλώσει στον διοικητή του οχυρού Ρούπελ, ότι αυτό έπρεπε να εκκενωθεί κατά τη διάρκεια της νύχτας, διότι την επόμενη ημέρα σκόπευε να το καταλάβει πάση θυσία.

Η κυβέρνηση, που βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση διότι έβλεπε ότι, αφ' ενός μεν, η απόφαση των εισβολέων να καταλάβουν το οχυρό και, αφ' ετέρου, η επιμονή της ένοπλης αντίστασης μπορούσαν, από τη μια στιγμή στην άλλη, να γίνουν αιτία μιας εκτεταμένης σύρραξης, με την πιθανότητα να υποχρεωθεί η Ελλάδα να εξέλθει από την ουδετερότητά της, που αποτελούσε πολιτική της κυβέρνησης, διέταξε τον Υπουργό Αμύνης να διακόψει προσωρινά την ένοπλη αντίσταση κι έπειτα να ενημερώσει τον αρχηγό των γερμανικών δυνάμεων ότι, εν όψει της πραγματοποιηθείσας εισβολής του γερμανικού στρατού στα στενά του Ντεμίρ-Ισάρ⁶⁰, όπου βρίσκεται το οχυρό, η φρουρά του υποχρεούται να υποχωρήσει παίρνοντας μαζί της όλα το υλικό που βρισκόταν εκεί. Οι στρατιωτικές μας αρχές έκαναν τις σχετικές ενστάσεις, οι οποίες παραδόθηκαν το απόγευμα της 13^{ης} Μαΐου.

Τη 15^η Μαΐου, στις 14:00, εστάλη ένα τηλεγράφημα στο Υπουργείο Αμύνης από τη διοίκηση του οχυρού της Θεσσαλονίκης, που αναφερόταν στην προηγούμενη ημέρα. Σύμφωνα με αυτό το τηλεγράφημα, την 14^η του μηνός, στις 09:45 το πρωί, δηλαδή, 24 ώρες μετά από την πρώτη είδηση της εισβολής, ο διοικητής μας στο Ρούπελ υποχωρούσε,

⁶⁰ Σιδηρόκαστρο.

ενώ η φρουρά μετέφερε τα βαρέα υλικά και όλα τα της εκστρατείας, εκτός από δύο από τα οποία αφαίρεσαν τις ασφάλειες, έναν μεγάλο αριθμό από φυσίγγια του πεζικού, όλο το υγειονομικό υλικό και όλα τα εξαρτήματα προγραμματισμού βολής, εργαλεία μηχανικού, δυναμίτη, πυρίτιδα και πολυβόλα.

Το οχυρό κατελήφθη από το Γερμανό αξιωματικό Thiel, ο οποίος συνέταξε πρακτικά του υλικού που απέμεινε στο οχυρό, συμπεριλαμβανομένων των δύο όπλων εκστρατείας, για να επιστραφούν όλα αργότερα.

Άλλο πιο πρόσφατο έγγραφο, της 15^{ης} Μαΐου, που προερχόταν από την 6^η Μεραρχία, γνωστοποιούσε ότι το υλικό του οχυρού Ρούπελ είχε μεταφερθεί στις Σέρρες.

Την 14^η Μαΐου η κυβέρνηση έσπευσε να διαμαρτυρηθεί με κατηγορηματικό τρόπο στις κυβερνήσεις της Γερμανίας και τους συμμάχους της γι' αυτό το γεγονός. Την ίδια ημέρα της διαμαρτυρίας, ένα έγγραφο του Υπουργού της Ελλάδας στο Βερολίνο με ημερομηνία της προηγούμενης ημέρας στις 20:00 το βράδυ, δηλαδή, της 13^{ης} Μαΐου, ελήφθη από το Υπουργείο Αμύνης ενημερώνοντας την κυβέρνηση, ότι υπήρχαν λόγοι να πιστευθούν «ότι υπήρχε πιθανότητα μιας επικείμενης προέλασης στα στενά του Ρούπελ», προκύπτοντας από το εν λόγω έγγραφο ότι, αν και η εισβολή άρχισε το πρωί δεν κοινοποιήθηκε στον υπουργό μας στο Βερολίνο μέχρι το απόγευμα της ίδιας ημέρας.

Την 17^η Μαΐου δημοσιεύτηκε στο Βερολίνο μια επίσημη ανακοίνωση του γερμανικού Γενικού Επιτελείου συντεταγμένη με τον εξής τρόπο: «Τα γερμανικά και τα βουλγαρικά στρατεύματα, με σκοπό να προστατευτούν από οποιαδήποτε αιφνιδιαστική επίθεση των στρατευμάτων της Αντάντ, έχουν καταλάβει τα στενά του Ρούπελ. Οι αδύναμες ελληνικές φρουρές υποχώρησαν έναντι της δικής μας αριθμητικής υπεροχής. Τα κυρίαρχα δικαιώματα της Ελλάδας έχουν διαφυλαχτεί».

Οι επιστολές, οι διαμαρτυρίες και τα πρωτόκολλα που είχαν ανταλλάξει οι αξιωματικοί μας και οι εισβολείς, καθώς και οι λεπτομερείς πληροφορίες των αξιωματικών μας, δεν έχουν φτάσει ακόμη, λόγω της διακοπής των ασφαλών επικοινωνιών, που επίσης έχουν επηρεάσει αυτές τις ημέρες τις τηλεγραφικές επικοινωνίες.

Με αυτόν τον τρόπο κατελήφθη το οχυρό του Ρούπελ. Από αυτήν την αφήγηση αποδεικνύεται η έλλειψη βάσης των διαφόρων διαδόσεων που έχουν κυκλοφορήσει εσκεμμένα με σκοπό να δυσφημίσουν την Ελλάδα κατηγορώντας την ότι έχει ενεργήσει δόλια για τα στρατιωτικά συμφέροντα της Αντάντ και με μεροληψία για τους αντιπάλους της.

Ως απάντηση σ' αυτές τις διαδόσεις, πρέπει να δηλώσω και να διαβεβαιώσω με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο, ότι αυτά τα γεγονότα δεν ήταν καρπός μιας διαπραγματεύσεως με την ελληνική κυβέρνηση, η οποία δεν θα είχε δεχτεί. Η απόδειξη είναι εμφανής από τη στιγμή που το οχυρό έβαλε κατά του εισβολέα.

Όλα αυτά, τα οποία έχουν διαδοθεί κακή τη πίστη, δηλαδή, ότι το Γενικό Επιτελείο ή οποιαδήποτε άλλη υπηρεσία του Κράτους ήρθε σε προσεννόηση με τους Γερμανούς και τους Βούλγαρους για να παραδώσει το οχυρό Ρούπελ, δε χρίζουν ούτε μίας απλής απάντησης.

Καμία υπηρεσία, ούτε του Γενικού Επιτελείου ούτε άλλου είδους, δεν ενεργεί με δική της πρωτοβουλία, άλλα όλοι εκτελούν τα καθήκοντά τους υπό τις διαταγές και την ευθύνη της κυβέρνησης (χειροκροτήματα).

Από την άλλη πλευρά δεν μπορώ να παραλείψω ότι ο τρόπος δράσης των Γερμανών και Βουλγάρων εισβολέων στο έδαφός μας, σύμφωνα με τις πραγματοποιηθείσες δηλώσεις, επιτρέπει στην κυβέρνηση να δηλώσει ότι πρόκειται για μια αποκλειστικά στρατιωτική επιχείρηση που δεν θέτει με κανέναν τρόπο σε κίνδυνο την ακεραιότητα και τα συμφέροντα της χώρας (χειροκροτήματα)».

Η κατάληψη του οχυρού του Ρούπελ από τους Γερμανούς και τους Βούλγαρους προκάλεσε έναν έντονο εκνευρισμό μεταξύ των συμμάχων. Ο στρατηγός Sarrail θέλησε να δικαιολογήσει την αμέλειά του κατηγορώντας για προδοσία τους Έλληνες. Κάποιοι διαβεβαίωσε επίσης, ότι η αμέλεια του Sarrail δεν ήταν αθώα, αλλά ένα από τα τόσα τεχνάσματα για να συρθεί η Ελλάδα στον πόλεμο.

Πρώτος αποκλεισμός της Ελλάδας.

Τότε, συνέβη το παράδοξο γεγονός, οι συμμαχικές δυνάμεις, με αυξανόμενη καθημερινά εμμονή για να εισέλθει στη σύρραξη η Ελλάδα υπολογίζοντας στην πολυτιμότερη υποστήριξη του Βενιζέλου, έλαβαν την κρίσιμη απόφαση να κηρύξουν τον έμπρακτο αποκλεισμό της χώρας από την 6^η Ιουνίου του 1916. Ακινητοποιήθηκαν τα πλοία που διέσχίζαν τις ελληνικές θάλασσες, παρεμποδίστηκε η αναχώρηση όσων βρίσκονταν στα λιμάνια της Γαλλίας, Αγγλίας, Ιταλίας και Αιγύπτου, κατασχέθηκαν όσα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για μεταφορές κτλ. κτλ.

Το μέτρο αυτό ελήφθη δίχως προειδοποίηση και δίχως να διατυπωθεί προηγουμένως καμία διεκδίκηση που να το δικαιολογεί.

Η ελληνική κυβέρνηση, όπως είναι λογικό, παρουσίασε την 19^η Ιουνίου ένα έγγραφο διαμαρτυρίας στους σύμμαχους υπουργούς, ερωτώντας τις αιτίες που είχαν ωθήσει την Αντάντ να λάβει τόσο αυθαίρετα μέτρα.

Η απάντηση της Αντάντ ήταν το από κοινού έγγραφο της 21ης Ιουνίου που αποτελεί την πρώτη από τις επίσημες αυθαιρεσίες, που έχει συσσωρεύσει η επιτόλαια και εμπαθής πολιτική της Γαλλίας και Αγγλίας πάνω σ' αυτήν την άτυχη χώρα κατά τα τέσσερα τελευταία χρόνια.

Το κοινό έγγραφο της 21^{ης} Ιουνίου 1916.

Γράφει κατά λέξη⁶¹:

«Οι Υπουργοί της Γαλλίας, Μεγάλης Βρετανίας και Ρωσίας, εκπρόσωποι των Εγγυητριών Δυνάμεων της Ελλάδας,⁶² έχουν την τιμή να κάνουν στην ελληνική

⁶¹ Μετάφραση από το ισπανικό κείμενο του Agramonte. Πρβλ. το κείμενο του τηλεσίγραφου, που εκδόθηκε στο *Οι αγορεύσεις του ελληνικού Κοινοβουλίου*, 1909-1956, Αθήνα, Εκδ. «Εθνικός Κήρυξ», 1958, τ. Δ', σ. 340.

⁶² Το 8^ο άρθρο του Συμφώνου του Λονδίνου (6/7/1827) καθόριζε ότι «Έκαστο των τριών Κοινοβουλίων (Γαλλίας, Αγγλίας και Ρωσίας) θα διατηρήσει το δικαίωμα, που του παραχωρεί το άρθρο 17 να εγνηθηθεί το σύνολο του Συμφώνου και τις προηγούμενες ρήτρες... Κανένα στρατεύμα των τριών Δυνάμεων δεν θα έχει

κυβέρνηση τη δήλωση που ακολουθεί, την οποία οφείλουν επίσης να γνωστοποιήσουν στον ελληνικό λαό...

Όπως ήδη έχουν δηλώσει με επίσημο τρόπο γραπτώς σε προηγούμενη περίπτωση, οι τρεις Εγγυήτριες Δυνάμεις της Ελλάδας δεν της ζητούν να εγκαταλείψει την ουδετερότητά της. Δίνουν μία αδιάσειστη απόδειξη αυτού, περιλαμβάνοντας στην πρώτη σειρά των αιτήσεών τους την ολική αποστράτευση του ελληνικού στρατού για να εξασφαλίσουν στον ελληνικό λαό την ηρεμία και την ειρήνη.

Έχουν όμως πολλαπλούς και νόμιμους λόγους υποψίας ενάντια στην ελληνική κυβέρνηση, της οποίας η συμπεριφορά, σε ό,τι αφορά τις συμμαχικές χώρες, δεν συνάδει με τις επανειλημμένες δεσμεύσεις της, ούτε ακόμη με τις αρχές μιας καλής πίστης ουδετερότητας.

Με αυτόν τον τρόπο, έχει ευνοήσει υπερβολικά συχνά το έργο ορισμένων ξένων, που έδρασαν απροκάλυπτα για να παραπλανήσουν την κοινή γνώμη, να παραχαράξουν την εθνική συνείδηση και να δημιουργήσουν στο ελληνικό έδαφος οργανώσεις εχθρικές και αντίθετες στην ουδετερότητα της χώρας, που τείνουν να θέσουν σε κίνδυνο την ασφάλεια των στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων των Συμμάχων...

Η είσοδος των βουλγαρικών δυνάμεων στην Ελλάδα, η κατάληψη του οχυρού του Ρούπελ και άλλων στρατηγικών σημείων, με την ανοχή της ελληνικής κυβέρνησης, αποτελούν για τα συμμαχικά στρατεύματα μία νέα απειλή που επιβάλλει στις τρεις δυνάμεις την υποχρέωση να απαιτήσουν εγγυήσεις και άμεσα μέτρα...

Από την άλλη πλευρά, το ελληνικό Σύνταγμα έχει παραβιαστεί, η ελεύθερη άσκηση της καθολικής ψήφου έχει καταστρατηγηθεί, η Βουλή έχει διαλυθεί για δεύτερη φορά σ' ένα έτος, αντίθετα με τη σαφώς εκπεφρασμένη λαϊκή βούληση, με την προκήρυξη νέων εκλογών εν μέσω επιστράτευσης και με αποτέλεσμα, αν η σημερινή Βουλή δεν εκπροσωπεί παρά ένα ελάχιστο μέρος του εκλεκτορικού σώματος, ολόκληρη η χώρα να έχει υποταχτεί σ' ένα καθεστώς καταπίεσης και αστυνομικής τυραννίας και να έχει οδηγηθεί στην καταστροφή αντιτιθέμενη στις δίκαιες παρατηρήσεις των Δυνάμεων...

Αυτές έχουν όχι μόνο το δικαίωμα, αλλά και το επιτακτικό καθήκον να διαμαρτυρηθούν εναντίον παρόμοιων παραβιάσεων των ελευθεριών που έχουν δοθεί ως εγγύηση στον ελληνικό λαό... Η εχθρική στάση της ελληνικής κυβέρνησης έναντι των Δυνάμεων, οι οποίες απελευθέρωσαν την Ελλάδα από τον ξένο ζυγό κι εγγυήθηκαν την ανεξαρτησία της⁶³, η προφανής σύμπλευση της σημερινής κυβέρνησης

τη δυνατότητα να εισέλθει στο έδαφος του νεοσύστατου ελληνικού κράτους δίχως τη συγκατάθεση των άλλων δύο συμβαλλόμενων μερών του Συμφώνου». Το 1^ο Άρθρο του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου (3/2/1830) γράφει ότι «Η Ελλάδα θα αποτελέσει ένα ανεξάρτητο κράτος και θα απολαύσει όλα τα σύμφωνα με την πλήρη ανεξαρτησία πολιτικά, διοικητικά και εμπορικά δικαιώματα...». Βλ. επίσης τα άρθρα 21, 27, 31 και 32 του Ελληνικού Συντάγματος.

⁶³ Σχετικά με το θέμα βλ. DRAGOUMIS, J.: «La situation internationale de la Grèce», περιοδικό *Η Ελλάδα* (11/24-6-1920). LEVIDIS, N., «Les Grandes Puissances n'ont jamais eu le droit d'intervenir en Grèce», *Ελλάδα* (18/31-6-1920). ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Κ.Π.- ΣΤΡΑΤΟΣ Ν.Α., *La Grèce et les Puissances Garanties*, Τύπος της Αθήνας. STRUPP, C., *La situation internationale de Grèce*, ό. π., και ΠΛΑΤΥΚΑΣ, D., *La Grèce pendant la Guerre...*, ό. π., σσ. 190 και 369 κ. ε.

με τους εχθρούς τους, αποτελούν γι' αυτές λόγους ακόμη πιο ισχυρούς για να ενεργήσουν με αποφασιστικότητα βασιζόμενες στα δικαιώματα που τους παρέχουν οι Συνθήκες και που έχουν εδραιωθεί για την προστασία του ελληνικού λαού, κάθε φορά που βρίσκεται υπό απειλή για να ασκήσει τα δικαιώματά του ή για να απολαύσει τις ελευθερίες του...

Κατά συνέπεια, οι Εγγυήτριες Δυνάμεις της Ελλάδας είναι υποχρεωμένες να απαιτήσουν την άμεση εφαρμογή των εξής μέτρων:

1^ο. Πραγματική και πλήρη αποστράτευση του ελληνικού στρατού, που θα πρέπει να τεθεί σε κατάσταση ειρήνης το συντομότερο δυνατό.

2^ο. Άμεση αντικατάσταση της σημερινής κυβέρνησης με ένα υπηρεσιακό Συμβούλιο χωρίς πολιτική χροιά, που θα παρέχει όλες τις απαραίτητες εγγυήσεις για την πιστή εφαρμογή της ουδετερότητας *bienveillante*, την οποία η Ελλάδα έχει δεσμευτεί με τους Συμμάχους να τηρήσει, καθώς και για την αξιοπιστία νέων εθνικών εκλογών.

3^ο. Άμεση διάλυση της Βουλής και, εν συνεχεία, νέες εκλογές μετά τη λήξη των προβλεπόμενων από το Σύνταγμα προθεσμιών και αφού η γενική αποστράτευση θα έχει επαναφέρει το εκλογικό σώμα υπό κανονικές συνθήκες.

4^ο. Αντικατάσταση, σε συμφωνία με τις Δυνάμεις, ορισμένων αστυνομικών υπαλλήλων, των οποίων η στάση, καθοδηγούμενη από ξένες υποδείξεις, έχει διευκολύνει τις απόπειρες εναντίον ειρηνικών πολιτών καθώς και τις ύβρεις εναντίον των Διπλωματικών Αρχών των Συμμάχων και των συμπατριωτών τους.

Εμπνεόμενοι πάντα από το πιο ευνοϊκό και φιλικό πνεύμα για την Ελλάδα, αλλά αποφασισμένες ταυτόχρονα να εξασφαλίσουν, δίχως συζήτηση και καθυστέρηση, την εφαρμογή των απαραίτητων αυτών μέτρων, οι Εγγυήτριες Δυνάμεις δεν μπορούν παρά να αφήσουν στην ελληνική κυβέρνηση την ευθύνη των γεγονότων που θα μπορούσαν να συμβούν αν δεν γίνουν δεκτές αμέσως οι δίκαιες απαιτήσεις τους.

(υπ.) Elliot-Guillemin-Demidoff».

Θεωρούμε περιττό να σχολιάσουμε το έγγραφο αυτό, που είναι ένα από τα πιο περίεργα ντοκουμέντα που παρήγαγε ο ευρωπαϊκός πόλεμος. Οφείλουμε μόνο να επισημάνουμε, επί τροχάδην, ότι το πρώτο μέτρο, του οποίου η άμεση εκτέλεση απαιτούνταν, προσβάλλει έκδηλα το άρθρο 32 του Συντάγματος που αποδίδει στον βασιλιά την ανώτατη διοίκηση των ναυτικών και πεζικών δυνάμεων.

Το δεύτερο μέτρο παραβιάζει το άρθρο 31 που δίνει στον βασιλέα τη δικαιοδοσία να διορίζει τους υπουργούς του, το 21 που ορίζει ότι όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το έθνος και ασκούνται με τον τρόπο που καθορίζει το Σύνταγμα και το άρθρο 27, που υποδεικνύει ότι η εκτελεστική εξουσία ανήκει στον βασιλέα, που την ασκεί μέσω των υπεύθυνων υπουργών που ο ίδιος ορίζει.

Και τέλος το τρίτο μέτρο εξουδετερώνει το άρθρο 37 που δίνει τη δικαιοδοσία στο βασιλέα να συγκαλεί και να διαλύει τη Βουλή.

Επιπλέον, οι φράσεις «με την ανοχή της ελληνικής κυβέρνησης», «ενάντια στην σαφώς εκπεφρασμένη λαϊκή βούληση» και «η προφανής συνεργασία της σημερινής κυβέρνησης με τους εχθρούς» που ούτε καν ανταποκρίνονται σε αποδεδειγμένα γεγονότα, είναι σαφώς προσβλητικές και πολύ κακόγουστες.

Όταν έλαβε το κοινό έγγραφο η κυβέρνηση του Σκουλούδη, ο ίδιος υπέβαλε αμέσως την παραίτηση της κυβέρνησης και αντικαταστάθηκε από τον Ζαΐμη, που έσπευσε να απαντήσει με το έγγραφο της 23^{ης} Ιουνίου, το οποίο έγραφε τα εξής:

«Ο κ. Ζαΐμης, Πρόεδρος της Κυβερνήσεως και Υπουργός Εξωτερικών, έχει ενημερωθεί για το κοινό έγγραφο, που οι Υπουργοί της Γαλλίας, Μεγάλης Βρετανίας και Ρωσίας, με διαταγή των κυβερνήσεών τους, απηύθυναν την 21^η του τρέχοντος στον προκάτοχό μου κ. Σκουλούδη, δια του οποίου οι Δυνάμεις αυτές εξέθεταν την ανάγκη, στην οποία βρίσκονταν, για να απαιτήσουν την άμεση εφαρμογή των ακόλουθων μέτρων⁶⁴. Ο κ. Ζαΐμης λαμβάνει υπ' όψιν την εσπευσμένη δήλωση και έχει την τιμή να πληροφορήσει τις Αυτού Εξοχότητες, τους Υπουργούς της Γαλλίας, Μεγάλης Βρετανίας και Ρωσίας, ότι η ελληνική βασιλική κυβέρνηση, λαμβάνοντας υπ' όψιν την τελική τους δήλωση, δηλαδή ότι «πάντα κινούμενοι όσον αφορά στην Ελλάδα με το πιο ευνοϊκό και φιλικό πνεύμα...⁶⁵ αναλαμβάνει την υποχρέωση να εκτελέσει πλήρως τα απαιτούμενα αιτήματα. (υπ.) Ζαΐμης».

Ως συνέπεια της απόφασης αυτής, ήρθη ο αποκλεισμός, την 29^η Ιουνίου διατάχθηκε η αποστράτευση και την 31^η ο ελληνικός στρατός βρισκόταν σε κατάσταση ειρήνης. Πολλοί δημόσιοι υπάλληλοι αντικαταστάθηκαν ή μετατέθηκαν, κατά τις επιθυμίες της Αντάντ, και αν δεν προκηρύχθηκαν οι εκλογές δεν ήταν επειδή η ελληνική κυβέρνηση προέβαλε κωλύματα, αλλά επειδή ο Βενιζέλος συνειδητοποιώντας ότι η αντιδημοτικότητα του αυξανόταν και ίσως διέτρεχε τον κίνδυνο να μην πάρει ούτε τη μικρή πλειοψηφία των 16 ψήφων της προηγούμενης Βουλής, οι σύμμαχοι υπουργοί παρουσιάστηκαν στον Ζαΐμη για να του πουν ότι είχαν αλλάξει γνώμη και δεν ήταν πλέον αναγκαία η διάλυση της Βουλής.

Ο τίτλος των Εγγυητριών και Προστάτιδων Δυνάμεων της Ελλάδας με τον οποίο αυτοαποκαλούνται οι Μεγάλες Δυνάμεις.

Θεωρούμε απαραίτητο να αναφερθούμε σε αυτό το θέμα. Η Ελλάδα, ως γνωστόν, άρχισε να υπάρχει στο διεθνή χώρο (αναφερόμαστε βέβαια στη σύγχρονη ιστορία) με τη Συνθήκη του Λονδίνου της 6^{ης} Ιουλίου 1827, σκοπός της οποίας ήταν η ειρήνευση της Ελλάδας και ως Ελλάδα εννοείται ένα μέρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας που είχε εξεγερθεί κατά της τυραννίας του σουλτάνου.

Στο άρθρο 6 αυτής της Συνθήκης απαντάται για πρώτη φορά η λέξη «εγγυήσεις», που τόσο μεγάλη σημασία έμελλε να έχει στη μετέπειτα ιστορία αυτής της χώρας. Αναφέρει τα εξής:

«Άρθρο 6. Οι συμφωνίες συμφιλίωσης και ειρήνης, που θα καθοριστούν οριστικά μεταξύ των αντιπάλων πλευρών, θα είναι εγγυημένες από τις υπογράφουσες Δυνάμεις που κρίνουν χρήσιμο ή συμφέρον να αναλάβουν παρόμοια υποχρέωση. Η εκτέλεση και

⁶⁴ Παρατίθενται κατά λέξη τα τέσσερα μέτρα που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο.

⁶⁵ Παρατίθεται η σχετική παράγραφος μέχρι την φράση «δεκτές αμέσως οι δίκαιες απαιτήσεις τους».

η απόρροια αυτής της εγγύησης θα είναι αντικείμενο μεταγενέστερων συνομολογήσεων μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων».

Υπέγραψαν τη Συνθήκη οι Dudley – Prince de Polignac – Lieven.

Όμως η ανεξαρτησία της Ελλάδας δεν εγκαθιδρύθηκε πριν το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1830, το πρώτο άρθρο του οποίου έγραφε τα εξής:

«Άρθρο 1^ο: «Η Ελλάδα θα αποτελέσει ένα ανεξάρτητο κράτος και θα απολαύσει όλα τα πολιτικά, διοικητικά και εμπορικά δικαιώματα, συναφή προς μία πλήρη ανεξαρτησία».

Και το άρθρο 8: «Έκαστο εκ των τριών Κοινοβουλίων (Γαλλίας, Αγγλίας και Ρωσίας) θα διατηρήσει την αρμοδιότητα, που του εκχωρεί το άρθρο 6 της Συνθήκης της 6^{ης} Ιουλίου 1827, να εγγυηθεί τη σύμβαση στο σύνολό της και τις ρήτρες που προηγούνται. Τα πρακτικά της εγγύησης, εφόσον υπάρχουν, θα συνταχθούν ξεχωριστά. Συνεπώς η εκτέλεση και οι απόρροιες των διαφορετικών αυτών πρακτικών θα είναι συνεπώς αντικείμενο μεταγενέστερων συνομολογήσεων των Μεγάλων Δυνάμεων... Κανένα στρατεύμα των τριών δυνάμεων δε θα δύναται να εισέλθει σε έδαφος του νέου ελληνικού κράτους χωρίς τη συγκατάθεση των δύο άλλων συμβαλλομένων της Συνθήκης».

Αυτά τα χαρακτηριστικά της ανεξαρτησίας της Ελλάδας και η εγγύηση των τριών Δυνάμεων έχουν επικυρωθεί από τη Σύμβαση του Λονδίνου του 1832, το Πρωτόκολλο αριθμ. 4 της Διάσκεψης του Λονδίνου της 26^{ης} Ιουνίου 1863, τη Σύμβαση του Λονδίνου της 13^{ης} Ιουλίου 1863 και τη Συνθήκη της 29^{ης} Μαρτίου 1864.

Από το πνεύμα και το γράμμα όλων αυτών των Συνθηκών, από τη σημαντική ομιλία που εκφώνησε ο Δούκας του Broglie στη Γαλλική Βουλή τη 18^η Μαρτίου 1833 και από την επακόλουθη δράση των Δυνάμεων, συνεπάγεται, χωρίς καμμία αμφιβολία, ότι η ανεξαρτησία της Ελλάδας υπήρξε πάντα πλήρης και ότι η δεδηλωμένη από τις τρεις χώρες εγγύηση αναφερόταν σε μία πιθανή εξωτερική επίθεση (κυρίως της Τουρκίας) και πάντα υπέρ της Ελλάδας και με χαρακτήρα εδαφικής εγγύησης. Σύμφωνα με τις βασικές αρχές του δικαίου δεν είναι αποδεκτό οι τρεις δυνάμεις να διακηρύττουν και να εγγυώνται την πλήρη ανεξαρτησία της και ταυτόχρονα να επιχειρούν να την περιορίσουν.

Μόνο η ανάγκη να δικαιολογηθούν, κατά κάποιο τρόπο, ορισμένες πράξεις της Αντάντ στην Ελλάδα, από τη στιγμή της απόβασης στη Θεσσαλονίκη, παρακίνησε τους νομομαθείς των Συμμάχων να δώσουν μια λύση στις αναφερθείσες σκοροφαγωμένες συνθήκες και να αναζητήσουν σ' αυτά μια ερμηνεία σύμφωνη με τους σκοπούς τους.

Στο αντιπατριωτικό αυτό έργο βρήκε ο Βενιζέλος –και οι φίλοι του έσπευσαν να το εκμεταλλευτούν– έναν πολυτιμότερο συνεργάτη στο πρόσωπο του Ν. Πολίτη, Έλληνα στο γένος, αλλά Γάλλο λόγω πολιτογράφησης και συμπαθειών, Επίκουρο Καθηγητή της Νομικής Σχολής του Παρισιού, ο οποίος από τότε συνδέθηκε με τον κρητικό πολιτικό, τον συνόδευσε στην περιπέτεια της Θεσσαλονίκης και διετέλεσε υπουργός του των Εξωτερικών ως τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1914. Σημειωτέον ότι, ο Βενιζέλος εξέδωσε έναν ειδικό νόμο ώστε, παρά το αξιωμα του, να συνεχίσει να διατηρεί τη γαλλική του υπηκοότητα. Σήμερα είναι αντιπρόσωπος της Ελλάδας στην Κοινωνία των Εθνών.

Ο κ. Πολίτης ήταν αυτός που βρήκε, κανόνισε και μαγείρευε, ας το πούμε έτσι, τα κείμενα των παλαιών εκείνων Συνθηκών, που υπήρξαν η βάση των νέων ενεργειών της Γαλλίας, Αγγλίας και Ρωσίας στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας, όχι πλέον ως εγγυήτριες, άλλα ως προστάτιδες στην πράξη. Όπως είπαμε όμως, ποτέ δεν ήταν τέτοιο ούτε το πνεύμα, ούτε το γράμμα κανενός από εκείνα τα κείμενα και ακόμη περισσότερο, από το 1864, που ανήλθε στο θρόνο ο βασιλιάς Γεώργιος, σ' αυτήν τη χώρα έχουν γίνει επαναστάσεις, αναθεωρήσεις Συντάγματος και πόλεμοι, στους οποίους οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν παρενέβησαν με τέτοιο τρόπο, επιβεβαιώνοντας έτσι την πλήρη ανεξαρτησία της χώρας.

Από την άλλη πλευρά, δε θα αργήσουμε να δούμε, πώς οι τρεις Δυνάμεις έχουν αντιληφθεί τις υποχρεώσεις τους ως προστάτιδες και ως εγγυήτριες και επίσης πώς οι κ.κ. Βενιζέλος και Πολίτης εννόησαν ότι υπηρετούν την πατρίδα τους.

Είσοδος της Ρουμανίας στον πόλεμο.

Την 27^η Αυγούστου η Ρουμανία εισήλθε στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ και με την αφορμή αυτή, ο βενιζελικός Τύπος επανέφερε δυναμικά την εκστρατεία, για να ακολουθήσει η Ελλάδα το παράδειγμά της. Ωστόσο, ο ίδιος αυτός Τύπος έδινε ένα χρονικό περιθώριο έξι ή οκτώ εβδομάδων, για να καταλήξει η Ρουμανία στην θέση της Σερβίας και του Βελγίου, προβλέψεις που εκπληρώθηκαν πιστά.

Το κίνημα της Θεσσαλονίκης και η αρχή των πιέσεων του στρατηγού Sarrail και του ναύαρχου Dartige στην Ελλάδα.

Εδώ προτιμούμε να δώσουμε το λόγο στο στρατηγό Sarrail. Στο βιβλίο του «Mon commandement en Orient» γράφει τα εξής⁶⁶:

«Την 30^η Αυγούστου, ως απάντηση στη βουλγαρική εισβολή στην Ανατολική Μακεδονία έλαβε χώρα στη Θεσσαλονίκη ένα πραγματικό πραξικόπημα. Το Μάιο, μετά το Ρούπελ, ήρθε η προειδοποίηση ότι ο Βενιζέλος ήθελε να επιχειρήσει ένα αποσχιστικό πραξικόπημα: ο ναύαρχος Robeck δεν ήταν αντίθετος με τη μεταφορά των οπαδών του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, εάν οι πληροφορίες μου ήταν ακριβείς, στο ίδιο το Παρίσι δεν υπήρχε ουδεμία αντίδραση ως προς το σχέδιο και ο Βενιζέλος, φίλος της Αντάντ, θα μπορούσε να εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη με την αρωγή των Συμμάχων, έναντι ενός βασιλιά που παραβίαζε το Σύνταγμα.

Ήταν μία νόμιμη επανάσταση, αποδεκτή, ευνοημένη από τις προστάτιδες δυνάμεις της Ελλάδας. Η Αγγλία είχε θέσει το βέτο της. Δεν ήταν ο Κωνσταντίνος ταυτόχρονα κουνιάδος του Κάιζερ και εξάδελφος του βασιλιά της Αγγλίας; ...Αυτό που ένας τέως υπουργός, τέως επαναστάτης, που είχε μετατραπεί σε κυβερνητικό πρόσωπο, δεν είχε

⁶⁶ SARRAIL, «Mon commandement en Orient, 1916-1918, Παρίσι, Εκδ. E. Flammarion, 1920, σ. 152. Ο στρατηγός Sarrail διορίστηκε Υψηλός Επίτροπος από τη γαλλική κυβέρνηση.

τολμήσει να το κάνει μόνος του, το επιχείρησαν οι οπαδοί του και ήδη ενημέρωσα γι' αυτό ως εξής:

«Στη Θεσσαλονίκη σχηματίστηκε μία Επιτροπή Δημόσιας Υγείας που εξέδωσε διακήρυξη για τη Μακεδονία στο πλευρό της Αντάντ. Οι συνταγματάρχες Ζιμβρακάκης και Μαζαράκης έθεσαν υπό έλεγχο τις ελληνικές δημόσιες υπηρεσίες υποστηριζόμενοι από τη χωροφυλακή και το πυροβολικό της Θεσσαλονίκης. Ο διοικητής δήλωσε ότι δεν θα ταχθεί κατά της Επιτροπής. Πλήρης ηρεμία προς το παρόν».

Ωστόσο, την 31^η Αυγούστου ενέσκηψε η βασιλική αντίδραση. Εγώ έπρεπε να κάνω κάτι περισσότερο από το να ανεχθώ την αναταραχή στη Θεσσαλονίκη. Επιπλέον, εκμεταλλεύτηκα την περίπτωση για να επιλύσω ένα θέμα που ήταν ακόμα σε εκκρεμότητα. Την έξοδο των ελληνικών δυνάμεων από τη Θεσσαλονίκη. Τον Ιούνιο, όταν κηρύχθηκε η κατάσταση πολιορκίας, θα μπορούσα να την είχα απαιτήσει, αλλά προτίμησα να διατηρήσω το status quo για να απαλύνω οζύτητες. Η παρουσία στην πόλη στρατευμάτων αμφίβολης ή ίσως ανύπαρκτης αφοσίωσης μπορούσε, από στρατιωτικής απόψεως, να αποτελέσει έναν πραγματικό κίνδυνο για τους Συμμάχους...».

Το δελτίο της 31^{ης} Αυγούστου προσδιόριζε με ακρίβεια τα γεγονότα που ενέσκηψαν ως εξής:

«Ο συνταγματάρχης Τρικούπης, αρχηγός του Γενικού Επιτελείου του Γ' Σώματος του ελληνικού στρατού προσπάθησε απόψε να αντιμετωπίσει το επαναστατικό κίνημα που σημειώθηκε χθες. Τρεις νεκροί, πέντε τραυματίες. Περικυκλωμένος από τους επαναστάτες και προειδοποιημένος από εμένα ότι στη Θεσσαλονίκη πρέπει να επικρατήσει η τάξη, συνδιαλέχθηκε με μας και όχι με την Επαναστατική Επιτροπή. Όλοι οι αξιωματικοί με τον οπλισμό τους και οι στρατιώτες δίχως αυτόν βρίσκονται στα χέρια μας. Αξιωματικοί και στρατιώτες, που θέλουν να πολεμήσουν με την Αντάντ, θα αυξήσουν τις ελληνικές μας δυνάμεις. Οι υπόλοιποι βρίσκονται σε ενδιάμεσο χώρο. Αξιωματικοί σε πλοία ακυροβολημένα απ' όπου, εκτός αντίθετης διαταγής, θα αναχωρήσουν το Σάββατο για τον Πειραιά. Η ελληνική μεραρχία Θεσσαλονίκης έπαψε να υπάρχει».

Πιστός στη γραμμή, που πάντα υπέβαλα στον εαυτό μου, εξακολουθώ να αφήνω τους Έλληνες να λύνουν τις εσωτερικές τους υποθέσεις όπως τους αρέσει... Ο συνταγματάρχης Ζιμβρακάκης, που έφτασε λίγο μετά τα γεγονότα της 30^{ης} Αυγούστου, ανέλαβε τη διεύθυνση του κινήματος κι εγώ είχα την ευχαρίστηση να βρω τον παλιό ταγματάρχη της 11^{ης} Ελληνικής Μεραρχίας, για τα γαλλόφιλα αισθήματα και τις στρατιωτικές γνώσεις του οποίου ήμουν ήδη καλός γνώστης. Τελικά, ο Βενιζέλος ανακοίνωσε την άφιξή του για την 9^η... Από ελληνικής σκοπιάς αυτή ήταν μια αριστοτεχνική κίνηση. Τι θα έκανε ο Βενιζέλος ερχόμενος στη Θεσσαλονίκη; ...Η Θεσσαλονίκη, «η ποθητή πόλη», θα παρέμενε ελληνική όποιος και να ήταν ο νικητής... Ο Κωνσταντίνος στοιχημάτιζε υπέρ της Γερμανίας, ο Βενιζέλος υπέρ της Αντάντ».

Όλη αυτή η ενδιαφέρουσα έκθεση του στρατηγού Sarrail ολοκληρώνεται με τις επόμενες παραγράφους, που παίρνουμε από το βιβλίο που δημοσιεύτηκε αργότερα

από το ναύαρχο Dartige du Fournet, Γενικού Διοικητή του Ειδικού Στόλου της Ανατολής⁶⁷:

«Την 31^η Αυγούστου 1916 δέχτηκα στη Μήλο όπου βρισκόμουν, τη διαταγή να οδηγήσω τον ειδικό Στόλο στη Σαλαμίνα και να απαιτήσω εκεί, σε κοινή συμφωνία με τους υπουργούς των Συμμάχων:

1^ο. Τον έλεγχο του Ταχυδρομείου και του Τηλεγράφου.

2^ο. Την άμεση απέλαση του Βαρόνου Shenck και των οπαδών του, που προσπαθούσαν με όλα τα μέσα να ιδρύσουν στην Ελλάδα ένα γερμανόφιλο κόμμα.

3^ο. Την παράδοση των εχθρικών ατιόπλοιων που κατέφυγαν στην Ελευσίνα και στον Πειραιά.

Σημειωτέον ότι αυτά τα μέτρα λήφθηκαν χωρίς να ερωτηθώ».

Ως τελικό αποτέλεσμα θα πούμε ότι 7.000 άνδρες, που αποτελούσαν τη φρουρά της Θεσσαλονίκης διασκορπίστηκαν, 5 αξιωματικοί εξεγέρθηκαν ενώ οι 176 εναπομείναντες παρέμειναν πιστοί στο βασιλιά και επιβίβαστηκαν για την Αθήνα. Την τελευταία στιγμή πήγε στο κατάντρομα ο στρατηγός Sarrail για να τους πει ότι «η Ελλάδα θα έβγαινε από στιγμή σε στιγμή από την ουδετερότητα, ότι θα κηρυσσόταν εκ νέου η επιστράτευση και ως εκ τούτου τους ικέτευε να παραμείνουν στη Θεσσαλονίκη». Οι αξιωματικοί περιορίστηκαν στο να επιμείνουν να αναχωρήσει το ατιόπλοιο το συντομότερο δυνατό.

Η παράδοση της Καβάλας.

Ιδού άλλη μία από τις κατηγορίες, που έχει προσάψει η Αντάντ στην Ελλάδα και που ακόμα χρησιμοποιεί ως κοινοτοπία ο βενιζελικός Τύπος. Ιδού τα γεγονότα:

Κάποιος συνταγματάρχης Χριστόδουλος, που με «μια χούφτα Έλληνες», κατά τα λεγόμενα του στρατηγού Sarrail, είχε καταταγεί στο συμμαχικό στρατό της Θεσσαλονίκης, έθεσε τη στρατιωτική του ανδρεία και την αξία του ως πολίτη –προτερήματα που του αποδίδει ο στρατηγός– στην υπηρεσία ενός σκοπού που οι βασιλόφρονες δεν χαρακτήρισαν ακριβώς με ηπιότητα. Να πείσει τις δυνάμεις του Δ' Σώματος που βρισκόνταν στην Καβάλα ότι έπρεπε να περάσουν στο πλευρό των Συμμάχων και να αντισταθούν στους Βούλγαρους. Αυτοί το έμαθαν και όπως είναι φυσικό πίεσαν το οχυρό να παραδοθεί.

Ο συνταγματάρχης Χατζόπουλος, ο οποίος κατείχε προσωρινά τη διοίκηση, έναντι της προοπτικής μιας σύγκρουσης, που δεν ανταποκρινόταν στις οδηγίες του για τη διατήρηση της ουδετερότητας, από το να παραδοθεί στους Βούλγαρους, πράγμα που δεν του φαινόταν απλό ή να εξέλθει από το οχυρό υποχωρώντας δια της μοναδικής δυνατής οδού, που ήταν μέσω θαλάσσης, προτίμησε αυτό το τελευταίο. Πράγματι απευθύνθηκε στον διοικητή του στόλου που είχε αποκλείσει το λιμάνι, αιτώντας να μεταφερθεί μαζί με τους στρατιώτες του σε κάποιο άλλο σημείο της Ελλάδας.

⁶⁷ DARTIGE DU FOURNET, *Souvenirs d'un amiral...*, ό. π., σ. 102.

Ο Άγγλος ναύαρχος απάντησε ότι θα μπορούσε να τον μεταφέρει μόνο στη Θεσσαλονίκη, δηλαδή με τον επαναστατημένο στρατό. Ο συνταγματάρχης διαμαρτυρήθηκε και επέμεινε πάλι να μεταβεί σε άλλο σημείο της Ελλάδας. Εν τω μεταξύ, οι Βούλγαροι έδωσαν μία προθεσμία 24 ωρών για να εκκενώσουν το οχυρό και ο ναύαρχος δέχτηκε τελικά, αν και όχι με ιδιαίτερη ικανοποίηση, δεδομένου ότι θα προτιμούσε οι Έλληνες, παρά την ουδετερότητά τους, να αντισταθούν στους Βούλγαρους.

Η επιβίβαση των στρατευμάτων πραγματοποιήθηκε και όταν ο συνταγματάρχης Χατζόπουλος ετοιμαζόταν να κάνει το ίδιο σ' ένα από τα πλοία, ο καπετάνιος του πλοίου με περίστροφο στο χέρι, τον πίεσε να ενωθεί με το κίνημα της Θεσσαλονίκης «επειδή αν δεν το έκανε, δεν μπορούσε να τον δεχτεί στο πλοίο». Ο συνταγματάρχης απέρριψε αγανακτισμένος την εκφοβιστική προειδοποίηση και διέταξε να επιστρέψουν στην ξηρά. Επέστρεψαν όλοι στο λιμάνι και αποφάσισε να παραδοθεί στους Βούλγαρους.

Οι τηλεγραφικές επικοινωνίες με την Καβάλα βρίσκονταν ήδη εκείνη την εποχή στα χέρια των συμμάχων και όταν ο κ. Ζαΐμης πληροφορήθηκε για την αβέβαιη κατάσταση στην οποία βρισκόταν η φρουρά της Καβάλας, παρακάλεσε τον Άγγλο υπουργό Sir F. Elliot να διαβιβάσει σ' εκείνο το λιμάνι τη διαταγή να περιμένουν την άφιξη των ελληνικών πλοίων που θα τους μετέφεραν σ' άλλο μέρος της Ελλάδας. Ο υπουργός προσφέρθηκε να διαβιβάσει το σήμα, το βέβαιο όμως είναι ότι αυτό δεν έφτασε ποτέ στην Καβάλα. Ο συνταγματάρχης Χατζόπουλος, επομένως, έπρεπε να ενεργήσει χωρίς τις οδηγίες της κυβερνήσεώς του και ήδη γνωρίζουμε τι έπραξε.

Τα επίσημα στοιχεία και ο συμμαχικός Τύπος έχουν δηλώσει και επαναλάβει ότι το στρατιωτικό σώμα της Καβάλας έλαβε διαταγή της ελληνικής κυβέρνησης να παραδοθεί στους Βούλγαρους. Επαναλαμβάνουμε ότι οι κάθε είδους επικοινωνίες βρίσκονταν στα χέρια των Συμμάχων, ωστόσο, από όσο γνωρίζουμε, δεν έχουν παρουσιάσει μέχρι τώρα αυτή τη διαταγή, και δεν φαίνεται να την κρατούν για πιο κατάλληλη περίπτωση. Πιστεύουμε, λοιπόν, πως δεν είναι παρακινδυνευμένο να διαβεβαιώσουμε ότι ο προαναφερθείς ισχυρισμός στερείται υπόστασης.

Ένας Έλληνας συγγραφέας, ο οποίος σχολιάζει αυτά τα θλιβερά γεγονότα, ισχυρίζεται, και δεν διαψεύστηκε ποτέ, ότι μερικές εβδομάδες αργότερα στην Αθήνα, κάποια σημαντική προσωπικότητα (ο Ζαΐμης), επειδή διαμαρτυρόταν πικρά στον Sir F. Elliot για την εκστρατεία δυσφήμισης που η Αντάντ και ο Βενιζέλος διεξήγαγαν σχετικά με αυτό το θέμα, ο υπουργός αναγκάστηκε να σκύψει το κεφάλι, εμφανώς συγκεχυμένος, και να αρχίσει να φυλλομετρά ένα βιβλίο που είχε κοντά του, χωρίς να πει λέξη⁶⁸.

Ο ναύαρχος Dartige στο βιβλίο του γράφει⁶⁹:

⁶⁸ Βλ. PLATYKAS, D., *La Grèce pendant la Guerre...*, ό. π., σ. 203 κ. ε. και BIEN, P., *Constantine I and the Greek people*, ό. π., σσ. 302 κ. ε.

⁶⁹ PLATYKAS, D., *La Grèce pendant la Guerre...*, ό. π., σ. 151.

«Το να βγει στην επιφάνεια η υπόθεση της Καβάλας σημαίνει άγνοια της πραγματικότητας των γεγονότων. Τη στιγμή που οι Έλληνες είδαν τους Βούλγαρους να πορεύονται προς την Καβάλα, θέλησαν να επιβιβάσουν τα στρατεύματα και το στρατιωτικό τους υλικό. Ο άγγλος ναύαρχος που είχε τη διοίκηση στο Αιγαίο Πέλαγος αρνήθηκε τη σύμπραξή του περιμένοντας αναμφίβολα να τους ωθήσει ν' αντισταθούν. Όταν αντιλαμβανόμενος καλύτερα την κατάσταση, έδωσε τη συγκατάθεσή του για την εκκένωση, ήταν υπερβολικά αργά. Οι Βούλγαροι εισέρχονταν στην Καβάλα την ίδια εκείνη μέρα».

Από τη μελέτη αυτού του θέματος, μπορούμε να συμπεράνουμε, ότι είναι άδικο να κατηγορηθεί η Ελλάδα για προδοσία εξ' αιτίας της υπόθεσης της Καβάλας. Οι μη επαναστατικές στρατιωτικές δυνάμεις, που βρίσκονταν διασκορπισμένες σε όλη τη χώρα, συμπορευόμενες με το λαό και με το βασιλιά τους, ήταν αποφασισμένες να μη παραβιάσουν τη δεδηλωμένη ουδετερότητα και, ασφαλώς, να μη πολεμήσουν με τους Βούλγαρους που, εμφανώς, έρχονταν όχι εναντίον τους αλλά ενάντια στα συμμαχικά στρατεύματα, που είχαν εγκατασταθεί δια της βίας και κατόπιν διαμαρτυριών στο εθνικό έδαφος.

Βροχή απαιτήσεων του Γάλλου ναύαρχου.

Ο ναύαρχος Dartige αγκυροβόλησε με το στόλο του στη Σαλαμίνα την 1^η Σεπτεμβρίου 1916 και από εκεί απηύθυνε στην ελληνική κυβέρνηση τα τέσσερα αιτήματα που έχουμε καταγράψει παραπάνω. Στις 9 του μηνός πραγματοποίησε την πρώτη του συνδιάλεξη με τους συμμάχους υπουργούς και, εν συνεχεία, απηύθυνε στην κυβέρνηση τις εξής νέες απαιτήσεις:

- 1^η. Κλείσιμο όλων των σταθμών ασύρματης τηλεγραφίας.
- 2^η. Έλεγχος του Ταχυδρομείου, Τηλεγράφου, Αστυνομίας, σιδηροδρόμων και λιμένα Πειραιώς.
- 3^η. Πρώτα αφοπλισμός και κατόπιν κατάληψη του στόλου.
- 4^η. Παραχώρηση του ελαφρού στόλου και χρήση της αποθήκης πολεμοφοδίων της Σαλαμίνας για να διατηρηθεί σε καλή κατάσταση.
- 5^η. Αποστολή στην Πελοπόννησο των συγκεντρωμένων στη Θεσσαλία και Εύβοια στρατευμάτων.
- 6^η. Απέλαση των εχθρικών διπλωματικών αποστολών.
- 7^η. Παράδοση του στρατιωτικού υλικού της Ελλάδας. Η απαίτηση αυτή, λόγω των παρατηρήσεων του ναύαρχου, περιορίστηκε μόνο στο αχρησιμοποίητο υλικό, έχοντας θέσει σε απραξία τον ελληνικό στρατό.
- 8^η. Ελεύθερη διέλευση των στρατευμάτων διαμέσου της Ελλάδας με προορισμό ή με προέλευση από τη Στρατιά της Ανατολής.

“Με τη διατύπωση αυτών των απαιτήσεων –γράφει ο ναύαρχος στο βιβλίο του– δώσαμε όπλα στους εχθρούς μας, που εκμεταλλεύτηκαν την αυξανόμενη έξαψη ενός μέρους της ελληνικής κοινής γνώμης, παρουσιάζοντας τις αδιάκοπες αυτές υποταγές

ως αφόρητες ταπεινώσεις από τη συσσώρευσή τους και δημιούργησαν τελικά, την πνευματική κατάσταση που θα οδηγούσε στα γεγονότα της 1^{ης} Δεκεμβρίου”.

Την ίδια ημέρα της προαναφερθείσας συνδιάλεξης, μία ομάδα διαδηλωτών (ο ναύαρχος γράφει: “une vingtaine”) εισήλθε στην Διπλωματική ποστολή της Γαλλίας (στον κήπο σαφώς) κραυγάζοντας *Ζήτω ο βασιλιάς! Κάτω η Γαλλία! Κάτω η Αγγλία!* και ρίχνοντας στον αέρα μερικούς πυροβολισμούς με περίστροφα.

Ο κ. Ζαΐμης έσπευσε να δώσει εξηγήσεις στον υπουργό και να του ανακοινώσει ότι λαμβάνονταν μέτρα για να τιμωρηθούν οι υπαίτιοι. Ο ναύαρχος αποβίβασε 25 ναύτες του “Bruiix” για τη φύλαξη της Διπλωματικής Εκπροσώπησης. Την ίδια νύχτα οι σύμμαχοι υπουργοί παρέδωσαν νέο έγγραφο στον Πρόεδρο της κυβερνήσεως αιτώντας:

1^ο. Άμεση αναζήτηση και καταδίκη των υπαιτίων.

2^ο. Τιμωρία των στρατιωτών και αστυνομικών που δεν παρενέβησαν για να εμποδίσουν τη διαδήλωση.

3^ο. Γραπτές εξηγήσεις από την ελληνική κυβέρνηση προς τον Υπουργό της Γαλλίας.

Οι τρεις αξιώσεις έγιναν αμέσως δεκτές. Από την ανοιχτή δικογραφία, δεν προέκυψαν όμως παρά ελαφριές ποινές. “Κυκλοφόρησε επίμονα η φήμη –εξακολουθεί να γράφει ο ναύαρχος– ότι αυτή η διαδήλωση ήταν, εν μέρει, έργο προβοκατόρων αστυνομικών της δικής μας Υπηρεσίας Πληροφοριών και άπλετο φως ουδέποτε χύθηκε ούτε για τα μάτια των Ελλήνων ούτε για τα δικά μας”.

Ο κ. Ζαΐμης υπέβαλε την 16^η Σεπτεμβρίου την παραίτησή του στον βασιλέα και ανήλθε στην εξουσία ο κ. Δημητρακόπουλος, ο οποίος αποφασισμένος να λύσει την ελληνική κρίση, παρουσιάστηκε στον Υπουργό της Αγγλίας για να αποσπάσει από τους Συμμάχους τη διάλυση της Βουλής, που οι ίδιοι είχαν ζητήσει την 21^η Ιουνίου.

Ο Βενιζέλος όμως παρέμενε δύσπιστος ως προς τη δημοτικότητα του. Ιδού τα όσα αναφέρει ο ναύαρχος στο βιβλίο του:

“...Εξάλλου, όλα έδειχναν ότι οι νέες εκλογές δεν θα ήταν ευνοϊκές για το βενιζελικό κόμμα, του οποίου ο σκοπός ήταν τόσο στενά δεμένος με τον δικό μας. Οι γερμανόφιλοι, πολυάριθμοι μεταξύ των αξιωματικών, δεν έπαυαν να επαναλαμβάνουν στο λαό και στον στρατιώτη ότι η επιτυχία του Βενιζέλου θα ήταν να διατηρήσει την επιστράτευση και να μπει στον πόλεμο σύντομα... Θα ήταν ένα ρίσκο στο άγνωστο, δεν συζητήθηκε άλλο η διάλυση της Βουλής”⁷⁰.

Ο Δημητρακόπουλος, λοιπόν, απέτυχε στον ευγενή του σκοπό, παραιτήθηκε και ο βασιλιάς κάλεσε τον κ. Καλογερόπουλο, ο οποίος δεν ικανοποίησε την Αντάντ, και γι’ αυτό αναγκάστηκε να παραιτηθεί με τη σειρά του την 10^η Οκτωβρίου. Ο βασιλιάς τότε ανέθεσε τα καθήκοντα στον κ. Λάμπρο, ο οποίος παρέμεινε για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

⁷⁰ DARTIGE DU FOURNET, *Souvenirs d'un amiral...*, ό. π., σ. 121.

Φυγή του Βενιζέλου. Επαναστατική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης.

Λίγες μέρες πριν την 25^η Σεπτεμβρίου, στις 03:00 τα ξημερώματα, με πλήρη μυστικότητα και συνοδευόμενος από τους φίλους του, το ναύαρχο Κουντουριώτη και τον στρατηγό Δαγκλή, ο Βενιζέλος επιβιβάστηκε στο ατμόπλοιο «Εσπέρια» στο Φάληρο και φρουρούμενος από ένα γαλλικό τορπλικό, απέπλευσε για την Κρήτη, Μυτιλήνη και Θεσσαλονίκη, όπου πήγαινε να σχηματίσει την προσωρινή κυβέρνηση.

«Αυτή η αναχώρηση του Βενιζέλου –γράφει ο ναύαρχος Dartige⁷¹– είχε σημαντικό απόηχο και συνέπειες. Η λαϊκή μάζα της ηπειρωτικής Ελλάδας ήταν εχθρική απέναντι στον αρχηγό των φιλελευθέρων, καθώς γνώριζε ότι η επιστροφή του στην εξουσία θα σήμαινε τον πόλεμο, που η πλειονότητα του ελληνικού πληθυσμού δεν επιθυμούσε. Αυτή η μάζα είχε αρχίσει να διαφοροποιείται σιγά σιγά από την Αντάντ υπό την πίεση της Γερμανίας και υπό το βάρος των λαθών μας. Όταν είδε ότι ο Βενιζέλος έκανε μία πράξη απόσχισης και ότι εμείς ανεπισήμως τον υποστηρίζαμε, μας κατέστη πράγματι εχθρική. Δύο χρόνια πριν, όλοι οι Έλληνες ήταν φίλοι της Γαλλίας, τον Οκτώβριο του 1916 τα δύο τρίτα τους ήταν εχθροί μας. Αυτό έγινε φανερό όταν οι βενιζελικοί θέλησαν να οργανώσουν και να αναπτύξουν το κίνημα των αντιφρονούντων. Ο κ. Βενιζέλος δεν υποστηριζόταν από την Αντάντ παρά ανεπίσημα. Μην έχοντας ανατραπεί ο βασιλεύς Κωνσταντίνος από το ευρύ λαϊκό κίνημα, που πολύ λανθασμένα δεν είχε ληφθεί υπ' όψιν, αναγνωριζόταν πάντα ως ο εκπρόσωπος της μοναδικής νόμιμης εξουσίας. Θα ήταν λοιπόν απαραίτητο να υποστηρίξουμε το φιλελεύθερο κόμμα και να διατηρήσουμε σταθερές σχέσεις με τη βασιλική κυβέρνηση. Ο Γενικός Διοικητής έκανε το μέγιστο δυνατό για να τηρήσει τις δύο τόσο δύσκολα συμβιβάσιμες αυτές υποχρεώσεις».

Το αντιφρονούν κίνημα στο στόλο, είχε τόσο λίγη επιτυχία που, παρά τις πολύ δραστήριες ενέργειες του υπουργού και της Υπηρεσίας Πληροφοριών, μόνο τρία μικρά πλοία, το τορπλικό αριθμ. 18, επίσης το «Θέτις» 120 τόνων και το μικρό καταδρομικό «Υδρα», πέρασαν στο στόλο του ναύαρχου, χωρίς τρόφιμα, κάρβουνο, πολεμοφόδια και τορπίλες και με τέσσερις μόνο αξιωματικούς στο πρώτο.

Όσο για το καταδρομικό «Υδρα» αντιγράφουμε όσα γράφει ο ναύαρχος στο βιβλίο του⁷²:

«Ο διοικητής του, ο πλοίαρχος Βρατσάνος, παρέδωσε το πλοίο του με μεγάλους ενδοιασμούς. Με ποιον τρόπο πείστηκε; Είναι αναγκαίο να πούμε, ότι ο διευθυντής της Υπηρεσίας Πληροφοριών καυχήθηκε αργότερα ότι για να παρασύρει αυτόν τον αξιωματικό χρησιμοποίησε ένα τέχνασμα, για το οποίο το γαλλικό έθνος θα έπρεπε να αισθάνεται ντροπή και να το αποδοκιμάσει αν μία επίσημη δημοσκόπηση έρριχνε στην υπόθεση αυτή το απαραίτητο φως και επαληθευόταν το γεγονός».

⁷¹ Ο. π., σ. 132.

⁷² Ο. π., σ. 136.

Όσο για το στρατολογημένο από τη νέα κυβέρνηση στράτευμα, σύμφωνα με την επέμβαση που χρειάστηκε να κάνει για τη μεταφορά του ο Γάλλος ναύαρχος, θεωρούμε ότι αρκεί να μεταφράσουμε τα όσα ο ίδιος γράφει στο βιβλίο του:

«Το μοναδικό που έπραξα ήταν να εκθέσω τις παρατηρήσεις μου στον Υπουργό Ναυτιλίας, επισημαίνοντάς του ότι ο βενιζελισμός παρέμενε σε μια θέση επιφανειακού ρεύματος και ότι ο στρατός του έμοιαζε με το στρατό κάποιων εξωτικών χωρών, όπου υπάρχουν περισσότεροι διοικητές και αξιωματικοί από στρατιώτες».

Η μεσολάβηση του Γάλλου βουλευτή Mr. Benazet.

Τον Οκτώβριο του 1916 έφτασε στην Αθήνα ο Γάλλος βουλευτής Benazet, προερχόμενος από τη Θεσσαλονίκη, όπου είχε μεταβεί με μία αποστολή υγειονομικού χαρακτήρα μαζί με τους ιατρούς Aumont και Chatin.

Επιθυμώντας να επιλύσει την εκκρεμή υπόθεση μεταξύ του βασιλέως Κωνσταντίνου και της Αντάντ, πραγματοποίησε μία συνάντηση, η οποία ακολουθούμενη από άλλες, παρ' ολίγον να οδηγήσει σε μία οριστική λύση. Ο βασιλιάς δήλωσε διατεθειμένος να κάνει τις εξής παραχωρήσεις:

1°. Αποστράτευση της σειράς 1913 Β, μέρους της σειράς 1914, και του συνόλου αργότερα.

2°. Παραχώρηση του ελαφρού στολίσκου και ενός σημαντικού στρατιωτικού υλικού.

3°. Μεταβίβαση του ελληνικού στρατού στην Πελοπόννησο.

Ως αντάλλαγμα ζητούσε να αιτήσει η Γαλλία ρητώς σ' ένα έγγραφο, όπου θα δίνεται να εννοηθεί ότι αυτό θα ήταν το τίμημα της ουδετερότητας της Ελλάδας, η οποία θα ήταν απόλυτα ελεύθερη να το τηρήσει, και επίσης η χώρα να αποζημιωθεί ευρύτατα για την αξία του παραχωρημένου υλικού. Επίσης αιτήθηκε να μειωθούν τουλάχιστον οι πολυάριθμες υπηρεσίες ελέγχου, που η Αντάντ είχε εγκαταστήσει στη χώρα, και να του εγγυηθεί ότι τα παραχωρημένα όπλα δε θα παραδοθούν στους επαναστατημένους.

Ο κ. Benazet ανέλαβε ο ίδιος την ευθύνη να αποδεχτεί αυτούς τους όρους και μαζί με το βασιλιά συμφώνησαν για το κείμενο που θα έπρεπε να παρουσιάσει η Αντάντ.

Με τη λήξη των ανεπίσημων αυτών διαπραγματεύσεων ο βασιλεύς Κωνσταντίνος απηύθυνε στο γάλλο βουλευτή την ακόλουθη επιστολή:

«Αγαπητέ κ. Benazet, η Εξοχότητά σας είχε την καλοσύνη να μου αναγνώσει την επιστολή που απευθύνει στον Mr. Briand, ως απόρροια της προχθεσινής μας συνάντησης. Επιθυμώ να σας γνωστοποιήσω ότι είμαι απολύτως σύμφωνος με όλα όσα γράφετε σ' αυτήν. Σχετικά με την τάξη στην Ελλάδα αναλαμβάνω ο ίδιος την ευθύνη, ώστε ο Τύπος να μην υπερβεί τα όρια που επιβάλλουν οι συνθήκες και η ευπρέπεια. Δεν πρόκειται να φέρω ουδεμία αντίρρηση ούτε να παρεμβάλω το ελάχιστο κόλυμα στο να πολεμήσουν ελεύθεροι άνθρωποι στη Μακεδονία, εφόσον το επιθυμούν. Σ' αυτόν τον συνειρμό ιδεών θεωρώ μόνο ότι οι αξιωματικοί, που θα θέλουν να πολεμήσουν εναντίον των Βουλγάρων, θα οφείλουν προηγουμένως να υποβάλουν την παραίτησή τους.

Παρακαλώ δεχθείτε να εκφράσω τη μεγάλη ικανοποίηση, που μου προξένησε η άφιξή σας και τη βαθιά μου αναγνώριση και συμπάθεια για την ειλικρίνεια με την οποία έχετε πραγματευτεί μαζί μου όλα αυτά τα ζητήματα.

Με ιδιαίτερη εκτίμηση, (υπ.) Βασιλεύς Κωνσταντίνος».

Αυτή είναι η περίφημη επιστολή που ο γαλλικός Τύπος δημοσίευσε πρόσφατα σε πανομοιότυπο ως ένδειξη απιστίας προς την Αντάντ, επειδή δεν τηρήθηκαν οι προτάσεις που περιλαμβάνει.

Εκείνο που ο ίδιος Τύπος δεν δημοσιεύει και που, σίγουρα, δε θα δημοσιεύσει ήταν το πώς η Γαλλία πραγματοποίησε τις προτάσεις που έκανε στο βασιλιά εν ονόματι της Αντάντ ο Mr. Benazet. Ο ναύαρχος Dartige στο βιβλίο του γράφει⁷³:

«Αυτή η τόσο λαμπρή έκθεση (η επιστολή του Mr. Benazet στον Mr. Briand), αυτές οι τόσο γεμάτες λογική και υψηλούς στόχους υποδείξεις, θα έπρεπε να φωτίσουν πλήρως τους ανωτέρους μας και να υπαγορεύσουν τους δικούς μας κανόνες συμπεριφοράς. Από τα ακόλουθα, θα καταστεί φανερό ότι δεν συνέβη τίποτα απ' αυτά και χωρίς να θέλει να δώσει στην ελληνική κυβέρνηση τις εγγυήσεις που ζητούσε, απαιτείτο αντιθέτως από εκείνη να εκπληρώσει τις δεσμεύσεις που συνιστούσαν το αντίτιμο. Ήταν μία αξίωση αληθινά δρακόντεια και απροσδόκητη. Η τήρησή της παρά τις προειδοποιήσεις μου υπήρξε η κύρια αιτία των γεγονότων της 1^{ης} Δεκεμβρίου».

Πράγματι, ο ναύαρχος έλαβε από το Υπουργείο Ναυτιλίας εντολή να εξασφαλίσει την εκπλήρωση των ειλημμένων από τον βασιλιά υποχρεώσεων «με στιβαρό χέρι και χρησιμοποιώντας τις απαραίτητες δυνάμεις, που θα ήταν καλό να ενταχθούν όχι μόνο στους λόχους αποβίβασης υπό τη διοίκησή του, αλλά και σε εκείνους των αγγλικών πλοίων».

Όλοι οι έλεγχοι εξακολούθησαν να διενεργούνται πιο σκληροί από ποτέ. Στο κοινό ανακοινωθέν με το μονάρχη ούτε καν έγινε αναφορά, και ο ίδιος, όπως ήταν φυσικό, θεωρήθηκε αποδεσμευμένος από κάθε υποχρέωση⁷³.

Νέες απαιτήσεις του ναύαρχου.

Τη 10^η Οκτωβρίου 1916 ο ναύαρχος Dartige παρουσίασε ένα νέο έγγραφο στην ελληνική κυβέρνηση αιτώντας:

1^ο. Παράδοση με το υλικό, τον εξοπλισμό και τα πολεμοφόδια τους, όλων των ελαφρών πολεμικών σκαφών που βρίσκονταν στη Σαλαμίνα, τα οποία θα ετίθεντο υπό αιχμαλωσία στο Κερατσίνι διατηρώντας την ελληνική τους σημαία και ένα μικρό πυρήνα του πληρώματος για τη συντήρησή τους.

2^ο. Αποβίβαση των πολεμοφοδίων και τορπιλών των θωρηκτών «Κιλκίς» και «Λήμνος» και του θωρηκτού καταδρομικού «Αβέρωφ», περιορίζοντας επίσης τις δυνάμεις τους στο ένα τρίτο του κανονικού πληρώματος.

⁷³ Βλ. το ολόκληρο το κείμενο του γράμματός του κ. Benazet, το τηλεγράφημα του ναύαρχου προς τον Υπουργό Ναυτιλίας και τη διακήρυξη του βασιλέα προς τον ελληνικό λαό στο βιβλίο του DARTIDGE DU FOURNET, *Souvenirs d'un amiral...*, ό. π., σσ. 175, 300 κ. ε.

3^ο. Αποπλισμός όλων των παράκτιων πυροβόλων πλην τριών, τα οποία οι Σύμμαχοι έχουν το δικαίωμα να κρατήσουν ταυτόχρονα με τη νήσο των Λειψών.

4^ο. Εγκατάσταση ενός συμμαχικού ελέγχου στο λιμένα του Πειραιώς, την Αστυνομία και τους σιδηροδρόμους.

«Αυτή η τελευταία απαίτηση –γράφει ο ναύαρχος–³¹ αποτελούσε μια απόλυτη παρέμβαση στην εσωτερική ζωή της χώρας και εγκυμονούσε επικίνδυνες συνέπειες. Ο Γενικός Διοικητής δεν ήταν ο δημιουργός της, η πρωτοβουλία ερχόταν απευθείας από τον Υπουργό Ναυτιλίας υπό την ακατάπαυστη πίεση του Ναυτικού Ακολούθου κ. Roquefeuille, προϊστάμενου της Υπηρεσίας Πληροφοριών της Διπλωματικής Αποστολής... Ήταν ένα νέο συνειδητό και εσκεμμένο βήμα στην πορεία των απειρσκειψιών».

Το περιθώριο, που είχε λάβει η κυβέρνηση για να δώσει μια θετική απάντηση, ήταν 24 ωρών. Την καθορισμένη ώρα παρουσιάστηκε ένας αξιωματικός του ναυτικού για να δηλώσει, εν ονόματι της ελληνικής κυβέρνησης, ότι, αν και αντίθετη σε αυτήν την αξίωση, υποχωρούσε στην πίεση και δίνονταν οι απαραίτητες διαταγές.

Την ίδια εκείνη ημέρα έμειναν ελλιμενισμένα: 1 ελαφρό καταδρομικό, 1 πλοίο εφοδιασμού του στολίσκου, 14 μεγάλα αντιτορπιλικά, 5 τορπιλάκατοι, 2 υποβρύχια, 3 αναγνωριστικά, 1 πετρελαιοφόρο, 1 πλοίο omnibus, 1 πλοίο διάσωσης και 1 ρυμουλκό, συνολικά 30 μονάδες. Η κυβέρνηση παρείχε όλες τις διευκολύνσεις, κανένα από τα πλοία δεν παρουσίασε σημάδια δολιοφθοράς και το αντίστοιχο υλικό τέθηκε στη διάθεση του ναυάρχου, επί του σκάφους όμως δεν παρέμεινε καθόλου πλήρωμα. Όλος ο κόσμος αποχώρησε φέροντας τις άγιες εικόνες, τις σημαίες και τα απολύτως προσωπικά αντικείμενα. Η τελετή ήταν βαθύτατα θλιβερή και πολλοί από τους ναύτες έκλαιγαν εγκαταλείποντας το πλοίο τους.

Ο ναύαρχος, εκθέτοντας το αποτέλεσμα της επιχείρησης αυτής, προσθέτει:

«Αυτή η αιχμαλωσία του ελληνικού στόλου είχε, λοιπόν, την όψη μιας επιτυχίας και διάφοροι θεατές της επιχείρησης θεώρησαν χρέος τους να με συγχαρούν. Αντιθέτως, εγώ τώρα μπορώ να πω ότι υπέφερα βλέποντάς με υποχρεωμένο από τα γεγονότα να κάνω χρήση της βίας εναντίον ενός ουδέτερου και αδύναμου έθνους, εναντίον μιας προστατευόμενης της Γαλλίας, εναντίον ενός ναυτικού στόλου, όπου έχουμε τόσους φίλους. Ήταν αναγκαίο να το πράξω και το έπραξα. Όμως, σ' αυτό δεν υπήρχε κάτι για το οποίο να αισθάνεται κανείς ικανοποίηση ή υπερηφάνεια. Παρόμοια ήταν τα συναισθήματα που υπαγόρευσαν την απάντησή μου σε εκείνες τις άτοπες φιλοφρονήσεις».

Την 13^η Οκτωβρίου, ο ναύαρχος απέστειλε ένα ακόμη έγγραφο στην ελληνική κυβέρνηση, επιμένοντας σε ορισμένα ακραία σημεία του προηγούμενου και απαιτώντας να απαγορευθεί σε κάθε Έλληνα πολίτη να φέρει όπλα, ακόμη και μπιστούνια συγκεκριμένων διαστάσεων.

Η αναταραχή στην Αθήνα εντεινόταν από στιγμή σε στιγμή. Την 16^η Οκτωβρίου ο ναύαρχος αποβίβασε δυνάμεις από διάφορα πλοία του στόλου και κατέλαβε την πυροβολαρχία της Καστέλας, η οποία ήλεγχε τον Πειραιά και το Φάληρο και έστειλε αποσπάσματα στην Αθήνα για να καταλάβουν το Δημαρχείο και το Δημοτικό Θέατρο.

Όταν την επόμενη ημέρα, ο ίδιος ο ναύαρχος αντιλήφθηκε, ιδίως όμμασι, την οργή που προκαλούσε στους κατοίκους της Αθήνας η παρουσία των Γάλλων ναυτών στο κέντρο της πόλης, έδωσε εντολή να μεταφερθούν στο Ζάππειο Μέγαρο που βρίσκεται σ' ένα δημόσιο πάρκο, κάτι ανάλογο με το Palacio de Cristal του Retiro στη Μαδρίτη.

Έγγραφο των Υπουργών των Κεντρικών Αυτοκρατοριών

Δεδομένου ότι όλες αυτές οι απαιτήσεις της Αντάντ, αν και κατόπιν διαμαρτυριών, γίνονταν διαδοχικά δεκτές από την ελληνική κυβέρνηση, την 8^η Νοεμβρίου, οι Υπουργοί της Γερμανίας και της Αυστρίας στην Αθήνα απέστειλαν στον πρόεδρο Λάμπρο ένα έγγραφο, στο οποίο απαριθμούνταν οι υπηρεσίες που είχε παράσχει η Ελλάδα στη Αντάντ οι οποίες, όπως έλεγαν, έδιναν στη δεδηλωμένη ουδετερότητα έναν χαρακτήρα *sui generis* και προειδοποιούσαν την κυβέρνηση, σε φιλικό αλλά και αποφασιστικό τόνο, ότι «η υπομονή των κυβερνήσεών τους θα έφτανε στα όριά της εάν, όπως λεγόταν, η Ελλάδα αποφάσιζε τελικά να παραδώσει στους εχθρούς τους το διαθέσιμο πολεμικό υλικό».

Ο Βενιζέλος, εν τω μεταξύ, από τη Θεσσαλονίκη, κήρυττε τον πόλεμο στη Γερμανία και τη Βουλγαρία. Δεν έλαβε απάντηση. Μόνο η Γερμανία δήλωσε ανεπίσημα ότι θα θεωρούσε ως άτακτους τους επαναστατημένους Έλληνες.

Επιπλέον, διέταξε την υποχρεωτική στρατολόγηση στις περιοχές που είχαν καταληφθεί από τα στρατεύματα του στρατηγού Sarrail.

Από την πλευρά του, την 20^η Νοεμβρίου, ο ναύαρχος Dartige διέταξε την απέλαση των διπλωματικών αντιπροσώπων των Κεντρικών Αυτοκρατοριών ορίζοντας μία 48ωρη προθεσμία για την αποχώρησή τους από το ελληνικό έδαφος και τους απέλασε *manu-militari* την 22^α, δίχως να μπει καν στον κόπο να δηλώσει βάσει ποίου δικαίωματος, αρμοδιότητας ή εξουσίας.

Γεγονότα της 1^{ης} Δεκεμβρίου. Το περίφημο *Guet-Apens*.

Είδαμε ήδη ποια ήταν η γνώμη του ναύαρχου Dartige ως προς τη σειρά των μέτρων που, με διαταγή του Παρισιού και καθ' υπόδειξη της Πρεσβείας της Γαλλίας στην Αθήνα, επέβαλε σταδιακά στην ελληνική κυβέρνηση μετά την άφιξη του στη Σαλαμίνα. Κανέναν δεν θα ξενίσει αν πούμε, χωρίς επιφυλάξεις και ευφημισμούς, ότι ο αθηναϊκός λαός ήταν εξαντλημένος. Υπολογίστε, λοιπόν, πώς θα ήταν όταν σε όλα τα προαναφερθέντα ήρθε να προστεθεί η απαίτηση αφοπλισμού του ελληνικού στρατού, που συμπεριλαμβανόταν στο έγγραφο που ο ναύαρχος Dartige απέστειλε στον κ. Λάμπρο την 16^η Νοεμβρίου και του οποίου η ακριβής μετάφραση είναι η εξής⁷⁴:

⁷⁴ Πρβλ. ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Η Ελλάς και ο πόλεμος εις τα Βαλκάνια. 1914-1918*, Αθήνα, 1958, σ. 336 (Παράρτημα 22). Αντίγραφο από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών.

«Κύριε Πρόεδρε, Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εβδομάδων, η ελληνική κυβέρνηση είχε σε αρκετές περιπτώσεις τη δυνατότητα να επαληθεύσει, ότι οι δυνάμεις της Αντάντ αναγνωρίζουν επίσημα στην Ελλάδα το δικαίωμα να διατηρήσει την ουδετερότητά της στην παρούσα σύρραξη. Επιπλέον, η εγκατάσταση μίας ουδέτερης ζώνης βόρεια της Θεσσαλίας εξασφαλίζει επί του παρόντος τη χώρα έναντι κάθε εισβολής ενόπλων ομάδων, όπως αυτή που παρουσιάστηκε τελευταία στην Κατερίνη...

Από την άλλη πλευρά, η ελληνική κυβέρνηση, έχει επαναλάβει τις σταθερές διαμαρτυρίες της για τη διατήρηση μιας ουδετερότητας *bienveillante* έναντι των δυνάμεων της Αντάντ. Και ανάμεσα στα δείγματα αυτής της ουδετερότητας, που έδωσε τελευταία, υπάρχουν μερικά τόσο σημαντικά όπως η μείωση του στρατού σε κατάσταση ειρήνης και η μεταφορά, των ήδη καθ' οδόν Γ' και Δ' Σωμάτων Στρατού και της 16^{ης} Μεραρχίας στα στρατόπεδα της Πελοποννήσου...

Δεν είναι λιγότερο αληθές, ότι η παράδοση του οχυρού του Ρούπελ και της φρουράς της Καβάλας στους Βούλγαρους και κυρίως η εγκατάλειψη του σημαντικού υλικού, που υπήρχε στα προαναφερθέντα σημεία, έχουν καθορίσει, προς όφελος του εχθρού της Αντάντ, μια ιδιαίτερα σημαντική διατάραξη της ισορροπίας...

Η γαλλική κυβέρνηση, επιθυμώντας να αποκαταστήσει αυτήν την ισορροπία και να θέσει στη διάθεση του αρχιστράτηγου της Στρατιάς της Ανατολής, ένα πλεόνασμα υλικού, αποφάσισε να αιτήσει από την ελληνική κυβέρνηση την παράδοση όλου του πολεμικού υλικού, που με την επιστροφή του στρατού της σε κατάσταση ειρήνης θα μείνει ακρησιμοποίητο... Έλαβα λοιπόν, διαταγή από την κυβέρνησή μου να απαιτήσω από την ελληνική κυβέρνηση 16 πυροβολαρχίες εκστρατείας με 1.000 οβίδες για κάθε κανόνι, 16 ορεινές πυροβολαρχίες με άλλες 1.000 οβίδες για κάθε κανόνι, 40.000 τυφέκια *Manlicher* με 220 φυσίγγια για κάθε τυφέκιο, 140 πολυβόλα με ανάλογο αριθμό φυσιγγίων και, τέλος, 50 μεταγωγικά...

Σ' ένα πρόσφατο έγγραφο, σχετικό με τον ελαφρύ στολίσκο, έχω γνωστοποιήσει στην ελληνική κυβέρνηση, ότι είχα οδηγήσει να της παράσχω μία δίκαιη αποζημίωση για την αξία των παραδόσεων που έχουν πραγματοποιηθεί, αλλά ακόμη δεν έλαβα κάποια απάντηση...

Έχω την τιμή να σας διαβεβαιώσω δια του παρόντος εγγράφου, ότι η γαλλική κυβέρνηση εξακολουθεί αποφασισμένη, όσον αφορά το πολεμικό υλικό που θα μας παραδοθεί, να παράσχει μία δίκαιη αποζημίωση ή να υποχρεωθεί να επιστρέψει, με τη λήξη των εχθροπραξιών, ένα ανάλογο υλικό σε άριστη κατάσταση... Δεδομένου ότι τα σημερινά γεγονότα δίνουν σ' αυτό το αίτημα ένα χαρακτήρα επείγουσας ανάγκης, που δεν θα διαφύγει της αντίληψης της Α. Ε., η γαλλική κυβέρνηση απαιτεί, ως απόδειξη της ελληνικής καλής πίστης, να μου παραδοθούν αμέσως 10 ορεινές πυροβολαρχίες, αφήνοντας τα υπόλοιπα για αργότερα, αν και εντός της συντομότερης δυνατής προθεσμίας...

Το εν λόγω υλικό θα πρέπει να τοποθετηθεί στο σιδηροδρομικό σταθμό της Θεσσαλίας από όπου θα μεταφερθεί για λογαριασμό μας στη Θεσσαλονίκη. Επίσης, απαιτώ να σταλεί ένας αξιωματικός διορισμένος από το ίδιο Υπουργείο για να ρυθμιστούν οι λεπτομέρειες της εφαρμογής αυτών των μέτρων...

(υπ.) *Dartige du Fournet*».

Την 21^η Νοεμβρίου ο κ. Λάμπρος απάντησε, εν ονόματι της ελληνικής κυβέρνησης, το ερώτημα⁷⁵:

«Νάυαρχε,

Έλαβα την κοινοποίησή σας, της 16^{ης} Νοεμβρίου, με την οποία κρίνετε σωστό να μου ανακοινώσετε, ότι ως συνέπεια της παράδοσης του Ρούπελ και της Καβάλας στους Βούλγαρους και κυρίως της εγκατάλειψης του αντίστοιχου στρατιωτικού υλικού, καθορίστηκε προς όφελος των εχθρών της Αντάντ μια σημαντική διατάραξη της υπάρχουσας ισορροπίας δυνάμεων, και ότι για να την αποκαταστήσει η γαλλική κυβέρνηση αποφάσισε να σας διατάξει να αιτήσετε στη βασιλική κυβέρνηση την ποσότητα του υλικού που υποδείχθηκε προηγουμένως... Επίσης αποφάσισε να προσθέσει ότι η γαλλική κυβέρνηση είναι διατεθειμένη να προσφέρει μία δίκαιη αποζημίωση για το παραδοθέν υλικό ή την επιστροφή του σε άριστη κατάσταση με τη λήξη των εχθροπραξιών...

Μη επιθυμώντας να εκθέσω τις λεπτομέρειες των συνθηκών, που ώθησαν τη βασιλική κυβέρνηση να μην αντιτάξει ένοπλη αντίσταση στην κατάληψη του Ρούπελ και της Καβάλας με το πολεμικό υλικό που περιείχαν, θα περιοριστώ να επιβεβαιώσω την Αυτού Εξουχότητα, ότι η κυβέρνηση, που τότε κατείχε την εξουσία, δεν μπορούσε να υιοθετήσει διαφορετική στάση χωρίς να εξέλθει από την ουδετερότητα· ότι έχει διατυπώσει κατηγορηματικές προτάσεις για τα γεγονότα αυτά και ότι εγκαίρως ανακοίνωσε στις κυβερνήσεις της Αντάντ την άποψή της περί του ζητήματος...

Όσον αφορά την ισορροπία δυνάμεων σχετικά με το υλικό, στο οποίο αναφέρεται η Α. Ε., δύναμαι να σας διαβεβαιώσω ότι οι πληροφορίες σας είναι ανακριβείς. Από την κατάσταση των δυνάμεων που παραθέτω, θα μπορούσε να δει η Α. Ε. ότι οι στρατιωτικές και ναυτικές αρχές της Αντάντ έχουν υπό την εξουσία τους συνολικά 213 ελληνικά πυροβόλα διαφόρων διαμετρημάτων, στην πλειοψηφία τους ταχείας βολής και σύγχρονου Τύπου, ενώ οι γερμανο-βουλγαρικοί στρατοί δεν έχουν περισσότερα από 112, στο μεγαλύτερο μέρος τους παλαιών τύπων και στην ουσία άχρηστα. Ομοίως, ο αριθμός των ελληνικών πολυβόλων και τυφεκίων, που έχουν τα συμμαχικά στρατεύματα, είναι μεγαλύτερος από αυτόν που βρίσκεται υπό την κατοχή των εχθρών τους...

Μετά από τη διαλλακτική στάση που έχει υιοθετήσει η ελληνική κυβέρνηση από την άνοδό της στην εξουσία και από τα δείγματα που έδωσε περί αυτού στην Αντάντ, κάνοντας έντονες προσπάθειες να διευθετήσει φιλικά τα ζητήματα που προκαλούσαν οι διάφορες κοινοποιήσεις που σας έχει απευθύνει ο Νάυαρχος, θεώρησα ότι είχα το δικαίωμα να αναμένω ότι στο μέλλον δεν θα της υποβάλλονταν απαιτήσεις που εκ φύσεως είναι απαράδεκτες.

Όντως, παραχωρώντας το πολεμικό της υλικό, με ή χωρίς αντιστάθμισμα, η ελληνική κυβέρνηση θα διέπραττε τόσο κατάφωρη παραβίαση της ουδετερότητας της Ελλάδας, την οποία η Αντάντ της έχει αναγνωρίσει, ώστε οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες, οι οποίες

⁷⁵ Πρβλ. ΔΙΣ/ΓΕΣ, Η Ελλάδα και ο πόλεμος εις τα Βαλκάνια, ό.π., σ. 338 (Παράρτημα 24). Αντίγραφο από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών.

έχουν ήδη διαμαρτυρηθεί για την αιχμαλωσία του ελαφρού στολίσκου, αναμφίβολα θα θεωρούσαν παρόμοιο γεγονός ως εχθρική πράξη εναντίον τους.

Και από την άλλη πλευρά, η κοινή γνώμη της χώρας, η οποία εκδηλώνεται ακατάπαυστα επί του παρόντος θέματος, δεν θα ανεχόταν να αποπλιστεί η Ελλάδα και να καταστεί αδύναμη να υπερασπίσει τα ζωτικά της συμφέροντα εάν στο μέλλον αυτά θα ευρίσκονταν σε κίνδυνο...

Για τους λόγους αυτούς, Ναύαρχε, θεωρώ τον εαυτό μου υποχρεωμένο, εν ονόματι της ελληνικής κυβέρνησης, να αντιτάξω στο αίτημά σας της 16^{ης} Νοεμβρίου μία τελειώς κατηγορηματική απόρριψη, διατηρώντας όμως την ελπίδα να αντιληφθεί η Α. Ε. τη στέρεα βάση στην οποία στηρίζεται.

(υπ.) Σπ. Λάμπρος».

Ο ναύαρχος Dartige δεν υποχώρησε και την 24^η Νοεμβρίου παρουσίασε στην ελληνική κυβέρνηση το ακόλουθο τελεσίγραφο⁷⁶:

Κύριε Πρόεδρε,

Με την κοινοποίησή σας της 21^{ης} του τρέχοντος, θεωρείτε σωστό να μου εκθέσετε, ως απάντηση στο έγγραφό μου της 16^{ης}, τη συγκριτική κατάσταση του πολεμικού υλικού που ανήκει στην Ελλάδα και που βρίσκεται σήμερα υπό την κατοχή των δυνάμεων της Αντάντ και των κεντρικών Αυτοκρατοριών κλπ. Συμφωνώ με την Α. Ε. ότι η ελληνική βασιλική κυβέρνηση, έδειξε πρόσφατα, σε διάφορες περιπτώσεις ένα πνεύμα συμβιβασμού. Η Α. Ε. γνωρίζει ότι κι εγώ επίσης εμπνέομαι από την πιο έντονη επιθυμία να διαλυθεί κάθε παρεξήγηση μεταξύ μας...

Είμαι, ωστόσο, υποχρεωμένος να σας υποδείξω ότι η κατηγορηματική «απόρριψη», που αντιτάσσετε στα αιτήματα της γαλλικής κυβέρνησης, δεν εμπνέεται από την “bienveillante” ουδετερότητα, που πάντα επιβεβαίωσε η βασιλική κυβέρνηση και για την οποία είχε την ευκαιρία να δώσει ένα δείγμα...

Εξάλλου, μετά δυσκολίας μπορώ να αποδεχτώ, ότι η κοινή γνώμη μίας χώρας τόσο ειλικρινούς όσο η Ελλάδα, θεωρεί απαράδεκτη την ιδέα να παραχωρήσει στις δυνάμεις που εγγυώνται μία bienveillante ουδετερότητα μία ποσότητα όπλων και πολεμοφοδίων που βρίσκονται, όχι στα χέρια των στρατιωτών της, αλλά σε αποθήκες τελειώς άχρηστα...

Η Αντάντ δεν έχει επ’ ουδενί λόγω την πρόθεση να αποπλίζει τη χώρα ούτε να την εμποδίζει να υπερασπίσει τα ζωτικά της συμφέροντα. Υπάρχει σ’ αυτό το σημείο κάποια σύγχυση, την οποία ένα μέρος του Τύπου και των ελλήνων κυβερνώντων επιμένει να δημιουργήσει μολονότι το θέμα είναι απολύτως σαφές...

Εντελώς διαφορετικές ήταν οι συνθήκες υπό τις οποίες οι Βούλγαροι, στους οποίους η Ελλάδα δεν έχει υποσχεθεί περισσότερο από μια εντελώς απλή ουδετερότητα, κατέλαβαν ταυτόχρονα δια της βίας στην Καβάλα το υλικό και τα στρατεύματα. Και η διαμαρτυρία την οποία εξέφρασε η βασιλική κυβέρνηση με κανέναν τρόπο δεν ικανοποιεί επαρκώς την Αντάντ...

⁷⁶ Πρβλ. την ανακοίνωση του Ναυάρχου Dartige της 11/24 Νοεμβρίου 1916, που ανακοινώθηκε από το γαλλικό πρακτορείο Radio και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Εμπρός* (12-11-1916).

Εάν η ελληνική κοινή γνώμη ήταν καλύτερα πληροφορημένη, αναμφίβολα θα είχε ήδη αντιληφθεί, ότι αυτή η παραχώρηση του υλικού στους συμμάχους δεν περιλαμβάνει τίποτα που θα μπορούσε να προσβάλει τον πιο ορθό πατριωτισμό ούτε τους κανόνες του διεθνούς δίκαιου. Αυτά τα όπλα προορίζονται να πολεμήσουν για την απελευθέρωση ενός εδάφους ποτισμένου με το πιο ευγενές αίμα της Ελλάδας... Η θέση τους δεν είναι να βρίσκονται στο βάθος κάποιων αποθηκών άλλα στα μέτωπα του Μοναστηρίου και της Μακεδονίας όπου διακυβεύεται αυτές τις ώρες η τύχη όλων των βαλκανικών κρατών ανεξαιρέτως...

Ιδού τι οφείλει να επαναλάβει η Α. Ε. σε όσους αγαπούν την πατρίδα τους, σε όσους έχουν ως ιδανικό τη ενδυνάμωση του ελληνισμού, ενδυνάμωση με την οποία οι προστάτιδες δυνάμεις ασχολούνται όσο κανείς άλλος...

Οι ανώτερες διαταγές, εξ αιτίας των οποίων απευθύνομαι στην Α. Ε., δεν μου επιτρέπουν μία μακρά συζήτηση. Απευθυνόμενος στην ελληνική κυβέρνηση, ως ένδειξη της καλής της πίστης, απαιτώ 10 ορεινές πυροβολαρχίες το αργότερο για την 1^η Δεκεμβρίου και την παράδοση του υπόλοιπου υλικού σε ένα χρονικό διάστημα που να μην υπερβαίνει την 16^η του ιδίου μηνός... Αν δεν ικανοποιηθώ, θα υποχρεωθώ να λάβω, από την 1^η Δεκεμβρίου, όλα τα μέτρα που η κατάσταση απαιτεί.

(υπ.) Dartige

Είναι περιττό να πούμε ότι όλες οι υπογραμμίσεις είναι δικές μας.

Την 26^η Νοεμβρίου ένα απόσπασμα 200 Γάλλων ναυτών αποβιβάστηκε για να ενισχύσει εκείνο που βρισκόταν στο Ζάππειο.

Την 27^η, η ελληνική κυβέρνηση απέστειλε ένα σημείωμα στους υπουργούς των ουδετέρων δυνάμεων, διαμαρτυρόμενη για τον αποκλεισμό των Στενών της Σαλαμίνας από το συμμαχικό στόλο, για το στρατιωτικό έλεγχο όλων των δημοσίων υπηρεσιών της από την Αντάντ, για την απέλαση των εκπροσώπων των Κεντρικών Δυνάμεων της Αθήνας και για τις επανειλημμένες απαιτήσεις του πολεμικού υλικού, κλείνοντας με την εξής φράση: «Δεν αμφιβάλλω, λοιπόν, κύριε Υπουργέ, ότι θα μου προσφέρετε σε τόσο θλιβερές συνθήκες, την αρωγή που σας αιτώ».

Την 28^η πραγματοποιήθηκε μία σύσκεψη με το βασιλιά και εν τέλει, την 30^η η κυβέρνηση του κ. Λάμπρου απέστειλε στον ναύαρχο την εξής απάντηση:

«Ναύαρχε,

Έχω την τιμή να σας ενημερώσω για τη λήψη του εγγράφου, που μου αποστέιλата την 24^η του τρέχοντος. Ως απάντηση, έχω την τιμή να σας ανακοινώσω ότι η βασιλική κυβέρνηση εξέτασε εις βάθος και με προσοχή τις παρατηρήσεις που θεωρείτε σκόπιμο να κάνετε προς υποστήριξη των αιτημάτων σας και ιδιαίτερα το επιχείρημα ότι τα όπλα μας, σήμερα χωρίς χρήση, προορίζονται να πολεμήσουν υπέρ της απελευθέρωσης ενός εδάφους ποτισμένου με το πιο ευγενές αίμα της Ελλάδας...

Η βασιλική κυβέρνηση είναι ομοίως πεπεισμένη ότι τα ελληνικά όπλα δεν προορίζονται να παραμείνουν επ' αόριστον στις αποθήκες τους. Γι' αυτό πρέπει να είναι πάντα διαθέσιμα να εξοπλίσουν στην ανάγκη τον ελληνικό στρατό την ίδια ημέρα που η Ελλάδα –η οποία περισσότερο από κανέναν μεριμνεί για τα δικαιώματά της και το πατριωτικό της καθήκον προς την κατακτημένη με τις θυσίες και το αίμα το ελληνικό

γη— θα βρισκόταν υποχρεωμένη να προστατεύσει τα αναφαίρετα δικαιώματα που έχει κατακτήσει. Δεν θα μπορούσε όμως να το κάνει, αν παρέδιδε στα χέρια σας τα όπλα και τα πολεμοφόδιά της, καθώς σε περίπτωση επικείμενου κινδύνου, δεν θα μπορούσε στο μέλλον να τα θέσει υπό την κατοχή μας χωρίς αργοπορία με τους όρους αποκατάστασης που η Α. Ε. έχει προτείνει...

Η ομόφωνη άποψη, που υιοθετήθηκε από την εθνική βούληση, απορρέει από ένδοξες μνήμες που ένωσαν τον ελληνικό λαό με τα όπλα του και από τη διαίσθηση ότι ίσως σ' ένα προσεχές μέλλον θα μπορούσε να τα χρειαστεί για την άμυνά του...

Είναι αυτή η πεποίθηση και τα αισθήματα, που ανεξάρτητα από τους λόγους που έχουν εκτεθεί στο έγγραφό μου της 21^{ης} του παρόντος, καθιστούν μη αποδεκτό το αίτημά σας και θέτουν τη βασιλική κυβέρνηση στην ανάγκη να το απορρίψει εκ νέου...

Δεν θέλω να πιστέψω, Ναύαρχε, ότι, αφού εξετάσατε καλή τη πίστη και με αίσθημα δικαίου, τους λόγους που θέτουν τον ελληνικό λαό και τη κυβέρνησή του στην αδυναμία να σας ικανοποιήσει, η Α. Ε. θα προβεί στη λήψη των μέτρων που η κατάσταση απαιτεί, που θα αντιμάχονταν τους παραδοσιακούς δεσμούς φιλίας που ενώνουν τη Γαλλία με την Ελλάδα και τα οποία ο λαός θα θεωρούσε, δικαίως, ως εχθρικές πράξεις που ελήφθησαν εναντίον του με εντολή της κυβέρνησης της Δημοκρατίας.

(υπ.) Λάμπρος».

Αυτά είναι όσα επίσημα συνέβησαν πριν από τα θλιβερά γεγονότα της 1^{ης} Δεκεμβρίου 1916 που, όχι μόνο ο Τύπος, αλλά και τα επίσημα μέλη της Αντάντ, ιδιαίτερα η Γαλλία, χαρακτήρισαν ως προδοσία, *guet-apens*³³, δολοφονία γάλλων ναυτών, Σικελικούς Εσπερινούς, κτλ ...

Θα αναφερθούμε τώρα στα γεγονότα, όσο το δυνατόν πιο συνοπτικά, βασιζόμενοι στις αναφορές του ιδίου του πλοιάρχου Pugliesi-Conti, ο οποίος διοικούσε τις δυνάμεις αποβίβασης, και στο επίσημο ανακοινωθέν της ελληνικής κυβέρνησης που υπέγραψαν ο στρατηγός Καλλάρης, ο στρατηγός Γιαννακίτσας και ο διοικητής του Γενικού Επιτελείου, Δημαράς.

Την 1^η Δεκεμβρίου στις 03:30 τα ξημερώματα, άρχισαν να αποβιβάζονται στον Πειραιά 3.000 άνδρες του στόλου υπό τη διοίκηση του πλοιάρχου Pugliesi-Conti. Στις 09:00 το πρωί όλα τα υψώματα που περιβάλλουν την πόλη των Αθηνών είχαν κατειληφθεί από τους Γάλλους ναύτες και από ένα μικρό στρατιωτικό σώμα Άγγλων και Ιταλών.

Ο ναύαρχος, στις προ δύο ημερών οδηγίες του, δηλώνει ότι πρόκειται για μία ειρηνική πράξη, διατάσσει ωστόσο ο κάθε άνδρας να φέρει 96 φυσίγγια με σφαίρα και 8 στόχους, τα πολυβόλα να έχουν 3.600 ριπές το καθένα, τρόφιμα για δύο ημέρες και υγειονομική υπηρεσία με λεπτομερείς οδηγίες για την περίθαλψη των περιστασιακών τραυματιών..

Επιπλέον, έλεγαν: «Πρόγραμμα επιχειρήσεων. Το σώμα αποβίβασης οφείλει να εγκατασταθεί, άν χρειαστεί δια της βίας, σε θέσεις των οποίων η κατάληψη από τα στρατεύματά μας να αποτελέσει μία απειλή για την Αθήνα, και να διασφαλίσει την κατοχή των στρατιωτικών εγκαταστάσεων ή την στρατιωτική χρήση όσων βρίσκονται στη ζώνη επιχειρήσεων».

Οι εν λόγω θέσεις ήταν το σύνολο των λόφων των Νυμφών, της Πνύκας, και του Φιλοπάππου, το Ζάππειο και τα περίχωρά του, μια πυριτιδαποθήκη κι ένα εργοστάσιο φυσιγγίων, όλα σηματοδεδμένα στα σχέδια που μοιράστηκαν στην διοίκηση του τάγματος.

Στις οδηγίες αναφερόταν επίσης ότι: *«Δεν θα πρέπει να γίνει χρήση βίας παρά μόνο όταν τα στρατεύματα ειδοποιηθούν να υποχωρήσουν και δε θα πρέπει ν' ανοιχθεί πυρ παρά μόνο σε περίπτωση απειλής».*

Από την πλευρά του, ο στρατηγός Καλλάρης, λαμβάνοντας υπ' όψιν την πιθανότητα αποβίβασης, τοποθέτησε τις δυνάμεις του στην Αθήνα και τα περίχωρά της, διατάσσοντας να μην επιτραπεί η μετατόπισή τους από τις θέσεις, να αποκρούσουν τη βία με τη βία και να αποφύγουν εντελώς κάθε πρόκληση.

Πράγματι, ο στρατηγός Γιαννακίτσας, που διοικούσε τη Β' Μεραρχία, την 30^η Νοεμβρίου στις 23:00 τη νύχτα έδωσε την ακόλουθη διαταγή: *«Σε εκτέλεση της εμπιστευτικής διαταγής αρ. 2275 του Σώματος Στρατού, διατάζετε όλα τα αποσπάσματά σας να μη πυροβολήσουν πρώτοι επ' ουδενί λόγω, σε περίπτωση που θα συναντηθούν με τα ξένα στρατεύματα».*

Οι ναυτικοί των συμμαχικών δυνάμεων άρχισαν να καταλαμβάνουν θέσεις και να τοποθετούνται δίπλα στις ελληνικές δυνάμεις, που στην πλειοψηφία τους παρέμεναν σε σιωπή. Μολαταύτα, στου Φιλοπάππου και στο Ρουφ η κατάσταση σύντομα κατέστη κρίσιμη.

Στις 11:00 ακούστηκαν οι πρώτοι πυροβολισμοί προς τη γέφυρα που περνάει πάνω από τη σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών-Πειραιώς, κοντά στο Ρουφ. Οι πυροβολισμοί γενικεύτηκαν αμέσως.

Ποιος πυροβόλησε πρώτος; Ο πλοίαρχος Pugliesi-Conti, στην επίσημη αναφορά του, διαβεβαιώνει ότι ήταν κάποιοι Έλληνες στρατιώτες και πολίτες που βρίσκονταν στο στόμιο της γέφυρας. Ωστόσο, από την αφήγηση προκύπτει ότι δεν ήταν παρών παρ' ότι λέει ότι συμπίπτουν οι εκθέσεις των ναυτών του.

Το ελληνικό επίσημο δελτίο διαβεβαιώνει κατηγορηματικά ότι ήταν οι Γάλλοι, εξοργισμένοι εξαιτίας της εκτροπής μέρους των αποσκευών τους.

Μετά τα γεγονότα, την 14^η Δεκεμβρίου, σε εγκύκλιο απευθυνόμενη από την Ελληνική Κυβέρνηση προς τις Διπλωματικές Αποστολές στο Παρίσι, Λονδίνο, Πετρούπολη και Ρώμη, πρότεινε το σχηματισμό μιας μικτής Επιτροπής συγκροτημένης σύμφωνα με τα ορισθέντα της Συνδιάσκεψης της Χάγης, για τον καθορισμό των ευθυνών της σύγκρουσης που έλαβε χώρα στην Αθήνα την 1^η Δεκεμβρίου, δηλώνοντας ότι *«αν η Επιτροπή κρίνει ότι το σφάλμα εμπίπτει στην ελληνική κυβέρνηση, αυτή δήλωνε εκ των πρότερων διαθέσιμη να παράσχει στις δυνάμεις μία ανάλογη ικανοποίηση, η οποία χωρίς να υπονομεύει την αξιοπρέπειά της, να καθοριστεί με κοινή συμφωνία και να αποζημιώσει πλήρως, επίσης κατόπιν συμφωνίας, τα θύματα του θλιβερού συμβάντος. Στην αντίθετη περίπτωση, ήταν πεπεισμένη ότι οι δυνάμεις δεν θα αρνούσαν στο λαό της Αθήνας αυτό το οποίο είναι δίκαιο»*⁷⁷.

⁷⁷ BENIZELΟΣ, Ε., *Λευκό Βιβλίο* του 1919, "Documents politiques", Αθήνα, σσ. 2-3.

Η πρόταση αυτή δεν εισακούστηκε από τη Αντάντ. Η μοναδική απάντηση που έδωσε στην Ελλάδα ήταν ο αποκλεισμός και μία σειρά τελεσιγράφων και απαιτήσεων ταπεινωτικού και βίαιου χαρακτήρα, που προετοίμασαν το έδαφος για τα γεγονότα που θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Αναφέραμε ότι στις 11:00 άρχισαν οι πυροβολισμοί που γενικεύτηκαν αμέσως. Ο ισχυρότερος πυρήνας των συμμαχικών δυνάμεων ήταν στο μέγαρο του Ζάππειου, όπου βρισκόταν επίσης και ο ναύαρχος.

Στο λόφο του Φιλοπάππου έπιασαν 63 αιχμαλώτους, αλλά σύμφωνα με την αναφορά του Pugliesi-Conti η κατάσταση χειροτέρευσε αμέσως. Ένα τμήμα πολυβόλων και μισό από ένα άλλο του “Justice” έχασαν τον διοικητή τους, Vaudon, και, είτε από λάθος είτε από έλλειψη ηρεμίας, υψώθηκε ένα άσπρο πανί και μερικοί γάλλοι ναυτικοί παρέδωσαν τα όπλα τους.

Το μεσημέρι, ο ναύαρχος έδωσε τηλεφωνική διαταγή στο στόλο να ανοίξουν τα πυροβόλα πυρ κατά της Αθήνας, ακύρωσε όμως τη διαταγή μία ώρα αργότερα. Ωστόσο, στις 16:30 επαναλήφθηκαν οι πυροβολισμοί προς το Ζάππειο και ο ναύαρχος ανανέωσε τη διαταγή βομβαρδισμού, ο οποίος πραγματοποιήθηκε στα βασιλικά ανάκτορα (όπου έπεσε μία οβίδα) και σε μερικά στρατιωτικά κτήρια, όντας συνολικά 64 κανονιοβολισμοί.

Στις 19:00 όλα είχαν τελειώσει.

Εν τω μεταξύ ο υπουργός της Ρωσίας, πρίγκιπας Demidoff, είχε παρουσιαστεί στο Ζάππειο για να προτείνει στο ναύαρχο την κατάπαυση του πυρός έναντι μιας προσφοράς άμεσης παράδοσης 6 μόνο πυροβολαρχιών, με μοναδικό σκοπό να αποφευχθεί η αιματοχυσία. Ο Dartige δέχτηκε κι εκείνη τη νύχτα επανεπιβίβασε τους ναύτες του με εξαίρεση τα αποσπάσματα που ήδη καταλάμβαναν το Ζάππειο. Πήρε τους τραυματίες, που δεν είχαν νοσηλευτεί ακόμα στα διάφορα γαλλικά κι ελληνικά νοσοκομεία και διέταξε την ταφή των νεκρών, που πραγματοποιήθηκε σε 48 ώρες στο νεκροταφείο του Πειραιά με τις ανάλογες τιμές.

Η συνθηκολόγηση, ως το πούμε έτσι, του βασιλιά και του ναύαρχου επιβεβαιώθηκε στις 2 του μηνός, με το ακόλουθο σημείωμα του Προέδρου της Κυβέρνησης:

2 Δεκεμβρίου 1916. Οι Υπουργοί της Γαλλίας, Αγγλίας και Ρωσίας, έχοντας διακηρύξει, εν ονόματι του αρχιναύαρχου των συμμαχικών δυνάμεων στη Μεσόγειο, ότι δέχονταν την παράδοση 6 ορεινών πυροβολαρχιών αντί των 10 που είχαν αιτηθεί για την 1^η Δεκεμβρίου και, έχοντας, από την άλλη πλευρά, εισηγηθεί στις αντίστοιχες κυβερνήσεις τους να μην εμμένουν στις λοιπές απαιτήσεις του στρατιωτικού υλικού, η ελληνική κυβέρνηση δηλώνει από την πλευρά της ότι αποδέχεται να τεθούν 6 πυροβολαρχίες στη διάθεση των συμμάχων.

(υπ.) Λάμπρος».

Οι γαλλικές απώλειες στα εν λόγω γεγονότα ήταν 2 αξιωματικοί και 45 ναύτες νεκροί, και 2 αξιωματικοί και 96 ναύτες τραυματίες. Οι ελληνικές απώλειες ήταν νεκροί 3 αξιωματικοί (2 συνταγματάρχες), 26 στρατιώτες νεκροί, και τραυματίες 5 αξιωματικοί, 45 στρατιώτες, 4 ναύτες και 7 πολίτες, μεταξύ των οποίων γυναίκες και παιδιά. Στα γεγονότα της 2ας Δεκεμβρίου στην Αθήνα υπήρξαν τα

θύματα των βιαιοτήτων των βενιζελικών, που πυροβολούσαν από τα παράθυρα, ήταν 13 στρατιωτικοί και 14 πολίτες νεκροί, και 27 στρατιωτικοί και 14 πολίτες τραυματίες⁷⁸.

Δεν κατανοούμε πώς μία πράξη, όπως αυτή στην οποία μόλις αναφερθήκαμε και χαρακτηριστικά της έχουμε ήδη εκθέσει, στάθηκε δυνατό να χαρακτηριστεί από κάποιο ορθό και γαλήνιο πνεύμα με τους προσδιορισμούς «προδοσία», «guet-apens» κτλ. Ο ναύαρχος Dartige διέπραξε μία τεράστια απεισκευσία εκτελώντας τις παράλογες διαταγές του Παρισιού και αποβιβάζοντας τους ναύτες του στον Πειραιά την 1^η Δεκεμβρίου. Όμως, κατά τη δική μας κρίση, επανόρθωσε εν μέρει το σφάλμα του, αρνούμενος «να μετατρέψει την Αθήνα σε στάχτη», όπως ήθελε ο στρατηγός Sarrail και όπως το Υπουργείο Ναυτιλίας έκρινε τότε πώς θα έπρεπε να είχε γίνει.

Το λυπηρό είναι ότι, επειδή δεν το έπραξε, ο ναύαρχος αντικαταστάθηκε, αν και, αργότερα, στην ημερήσια διάταξη της γαλλικής Βουλής της 29^{ης} Ιανουαρίου 1917, η κυβέρνηση της Δημοκρατίας καυχήθηκε ότι «στη Γαλλία αντιστοιχεί η τιμή για το ότι δεν συμπεριφέρθηκε στην Ελλάδα όπως οι Γερμανοί στο Βέλγιο».

Οι συνέπειες της 1^{ης} Δεκεμβρίου

Το πρώτο που έπραξε η Αντάντ ήταν να κηρύξει για δεύτερη φορά τον αποκλεισμό όλων των λιμανιών και ακτών της Ελλάδας.

Την 11^η έφτασε ο στρατηγός Bon, ο οποίος ανέλαβε προσωρινά τη θέση του ναύαρχου Dartige.

Την 14^η οι σύμμαχοι υπουργοί παρουσίασαν στην Ελλάδα ένα νέο κοινό έγγραφο, το οποίο το συγκεκριμενοποιούσε ένα πρόσθετο τεχνικό σημείωμα, απαιτώντας με ύφος κελευστικό τη μεταφορά στρατευμάτων και στρατιωτικού υλικού, και μία πλήρη επανόρθωση για όσα συνέβησαν, προειδοποιώντας ότι ο αποκλεισμός θα διαρκούσε μέχρι την επίτευξή του⁷⁹.

Η ελληνική κυβέρνηση απάντησε αμέσως διαμαρτυρόμενη για τον αποκλεισμό, ρωτώντας τα αίτια, το σκεπτικό καθώς και το σκοπό του, απαριθμώντας τις πολιτιμότερες υπηρεσίες, που από τις αρχές του πολέμου είχε παράσχει η Ελλάδα στην Αντάντ και προτείνοντας την επιτροπή διερεύνησης των ευθυνών στις οποίες έχουμε αναφερθεί.

Αλλά οι σύμμαχοι υπουργοί επέμειναν και η κυβέρνηση υποχρεώθηκε να δεχτεί τους υποβληθέντες όρους αιτώντας την άρση του αποκλεισμού.

Τέλος, την 31^η Δεκεμβρίου, οι σύμμαχοι υπουργοί παρέδωσαν στον πρόεδρο της κυβερνήσεως τον Κατάλογο των Εγγυήσεων και Αποκαταστάσεων, που απαιτούσαν, ως συνέπεια των γεγονότων της 1ης Δεκεμβρίου, με τις εξής εγγυήσεις και αποκαταστάσεις:

⁷⁸ HIBBEN, P., *Constantine I and the Greek people...*, ό. π., σ. 478 κ. ε.

⁷⁹ BENIZELΟΣ, Ε., *Λευκό Βιβλίο του 1919...*, ό. π., σ. 1

Εγγυήσεις

1. Μείωση στο ελάχιστο σε άνδρες της ελληνικής στρατιωτικής δύναμης, ικανής όμως να παράσχει τις υπηρεσίες τάξης και αστυνόμευσης.
2. Μεταφορά όλου του αχρησιμοποίητου οπλισμού και των πολεμοφοδίων στην Πελοπόννησο υπό την επίβλεψη ειδικών εκπροσώπων της Αντάντ.
3. Απαγόρευση κάθε συγκέντρωσης εφέδρων στην Ελλάδα βόρεια της Διώρυγας της Κορίνθου.
4. Αυστηρή εφαρμογή της απαγόρευσης οπλοχρησίας.
5. Αποκατάσταση όλων των συμμαχικών ελέγχων.

Αποκαταστάσεις

1. Άμεση απελευθέρωση όλων των κρατουμένων με την κατηγορία εσχάτης προδοσίας, συνομοσίας, στασιασμού κτλ. (βενιζελικοί).
2. Αποζημίωση όλων όσων υπέστησαν ζημιές από τα γεγονότα της 1^{ης} και 2^{ης} Δεκεμβρίου.
3. Αντικατάσταση του διοικητή του Α΄ Σώματος Στρατού.
4. Επίσημη μεταμέλεια της ελληνικής κυβέρνησης στους συμμάχους υπουργούς με χαιρετισμό της φρουράς προς τις συμμαχικές σημαίες έναντι του Ζαπτείου.
5. Αποβίβαση στρατευμάτων στην Ιτέα για να μεταφερθούν δια ξηράς στη Λάρισα και Θεσσαλονίκη.
6. Ελευθερία δράσης στην περίπτωση νέων αφορμών διαμαρτυρίας.
7. Αποκλεισμός έως ότου όλα αυτά γίνουν αποδεκτά.

Αρνούμαστε να σχολιάσουμε αυτό το έγγραφο και να απαριθμήσουμε τα άρθρα του Ελληνικού Συντάγματος και τους κανόνες του Δημοσίου και Διεθνούς Δικαίου, τα οποία παραβιάζονται σε αυτό.

Σ' αυτό η Ελλάδα απάντησε με μια μακρά επιχειρηματολογία για όλες τις κατηγορίες και άλλες ακρότητες που της προσάπτονταν, ικετεύοντας να αρθεί ο αποκλεισμός, με έγγραφο που απέστειλε στη Ρώμη όπου πραγματοποιούνταν εκείνες τις ώρες μία διασυμμαχική συνδιάσκεψη. Όμως δεν υπήρξε διαφορετικό αποτέλεσμα από το άλλο τελεσίγραφο, με ημερομηνία 8 Ιανουαρίου 1917, στο οποίο δίνονταν 48 ώρες στην ελληνική κυβέρνηση για να υπογράψει, χωρίς σχόλια, όλες τις απαιτούμενες αξιώσεις, εγγυήσεις, αποκαταστάσεις και ποινές. Ως αντάλλαγμα, η Αντάντ δεσμευόταν:

1. Να σεβαστεί πλήρως τη βούληση της Ελλάδας για τη διατήρηση της ουδετερότητάς της.
2. Να εμποδίσει την προσωρινή κυβέρνηση να εκμεταλλευτεί την υποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων στην Πελοπόννησο για την κατάληψη κάποιας περιοχής.
3. Να μην επιτρέψει την εγκατάσταση της προσωρινής κυβέρνησης σε οποιαδήποτε περιοχή βρισκόταν υπό τον έλεγχο της βασιλικής κυβέρνησης.

Την 13^η Ιανουαρίου, νέο συμμαχικό έγγραφο απαιτούσε την αποδοχή όλων των αιτημάτων.

Τέλος, την 16^η, η Βασιλική Κυβέρνηση τα αποδεχόταν άνευ όρων. Υπεγράφη, λοιπόν, το διάταγμα που καθαιρούσε το στρατηγό Καλλάρη, αποδόθηκε χαιρετισμός

στις συμμαχικές σημαίες στο Ζάμπειο από τον πρίγκιπα Αντρέα κι έναν στρατηγό μπροστά από τη φρουρά, διαλύθηκαν όλοι οι σύλλογοι εφέδρων και, εν ολίγοις, εκπληρώθηκαν όλες οι απαιτήσεις.

Δεν ήρθη όμως ο αποκλεισμός και πέθαναν αρκετές εκατοντάδες ανθρώπων στην Ελλάδα, κατά κύριον λόγο από έλλειψη φαρμάκων και κατά δεύτερο από την κακή ποιότητα του άρτου... και από πείνα. Η συγκεκριμένη περίοδος υπήρξε μία από τις σκληρότερες σ' όλη αυτή τη φάση της ελληνικής ιστορίας.

Όσο για τον στρατηγό Sarrail, στις σχετικές με την Ελλάδα διατάξεις του εκείνων των ημερών, αρκεί να μεταφράσουμε τις ακόλουθες παραγράφους του βιβλίου που δημοσίευσε αργότερα για την διοίκησή του στην Ανατολή⁸⁰:

Αναφέρεται στη Συνδιάσκεψη της Ρώμης, στην οποία παρευρέθη την 6^η και 7^η Ιανουαρίου του 1917 και γράφει:

«Πραγματεύομαι τέλος το ζήτημα των μεταλλείων της νήσου Ευβοίας, που φαίνεται μας είναι απαραίτητα και, λαμβάνοντας υπ' όψιν τα συναισθήματα του πληθυσμού και την παρουσία ελληνικών στρατευμάτων, βεβαιώνω ότι δεν μπορούμε να μεταβούμε εκεί δίχως να προσφύγουμε στη βία και δεν μπορώ να δεσμευτώ να διαθέσω έναν και μόνο άνδρα για την αποστολή... Ένα πρώτο βήμα είναι αναγκαίο και πρέπει να γίνει αμέσως, μία αστυνομική επιχείρηση. Θα έδινε βάρος στην στρατιωτική μας παρουσία έναντι της Ελλάδος, θα παραμάζευε όλους τους άτακτους που περιφέρονται και θα έθετε υπό την κατοχή μας όλα τα όπλα και πολεμοφόδια που βρίσκονται κρυμμένα. Θα έπρεπε να τα κάνουμε χωρίς την κήρυξη πολέμου και σταθμεύοντας στη Λάρισα... Ένα ζήτημα τελικά έγινε αντικείμενο διαπραγματεύσεως μεταξύ του Lloyd George κι εμού. Μου εξέθεσε την τελευταία στιγμή ότι εγώ αν πραγματοποιούσα επίθεση στην Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες θα μπορούσαν να το εκμεταλλευτούν για να μη μας δώσουν τίποτα περισσότερο και ότι αυτό θα ήταν το τέλος του πολέμου. Το κατόνησα και υποχώρησα, αν και τοπικά στην Ανατολή, αυτό ήταν ένα στρατιωτικό σφάλμα».

Ο Ανώτατος Επίτροπος Mr. Jonnart. Εκθρόνιση του βασιλέως Κωνσταντίνου.

Η επιθυμία να συντομεύσουμε αυτή τη μελέτη, μας επιβάλλει να μην ασχοληθούμε με την εκστρατεία Τύπου που ξεκίνησε στο Παρίσι και Λονδίνο εναντίον του βασιλέως Κωνσταντίνου, τη σειρά υπερβολών, παράλογες στο μεγαλύτερο μέρος τους, που δημοσιεύτηκαν μαζικά εναντίον της χώρας αυτής και του βασιλιά της, την κακή πίστη των γαλλικών ειδήσεων και τη σιωπή, η οποία περιέβαλε τις διορθώσεις. Όλα αυτά κατευθύνονταν προς ένα σκοπό. Και, πράγματι, ο Mr. Jonnart κατόρθωσε να διοριστεί Ανώτατος Επίτροπος των δυνάμεων της Αντάντ και να παρουσιαστεί στο Κερατσίνι τη 10^η Ιουνίου με έναν ισχυρό στόλο κι ένα σύνολο 13.000 περίπου ανδρών.

⁸⁰ Βλ. SARRAIL, *Mon commandement en Orient, 1916-1918*, ό.π., σ. 215 και τη διαταγή του ίδιου σχετικά με τη διοίκηση της Ουδέτερης Ζώνης στο ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Η Ελλάς και ο πόλεμος εις τα Βαλκάνια*, ό.π., σ. 334 (Παράρτημα 21). Αντίγραφο από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών.

Την 11^η Ιουνίου 1917, στο κατάστρωμα του γαλλικού θωρηκτού “Justice” ανακοίνωσε στον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως το εξής⁸¹:

«Κύριε Πρόεδρε,

Οι προστάτιδες δυνάμεις της Ελλάδας αποφάσισαν να αποκαταστήσουν την ενότητα του βασιλείου χωρίς να πλήξουν τους συνταγματικούς βασιλικούς θεσμούς, που έχουν εγγυηθεί την Ελλάδα... Έχω την τιμή να ανακοινώσω στην Εξοχότητά σας ότι η Α. Μ., ο βασιλεύς Κωνσταντίνος, έχει παραβιάσει έκδηλα το Σύνταγμα, του οποίου είναι εγγυήτριες η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία και η Ρωσία, ότι ο βασιλιάς έχει χάσει την εμπιστοσύνη των προστάτιδων δυνάμεων και ότι αυτές θεωρούν ότι αποδεδειγμένα σε σχέση με την Α. Μ. από τις απορρέουσες υποχρεώσεις των δικαιωμάτων προστασίας... Έχω, επομένως, την αποστολή, με σκοπό την αποκατάσταση της συνταγματικής εγκυρότητας, να απαιτήσω την παραίτηση της Α. Μ., του βασιλέως Κωνσταντίνου, ο οποίος θα ορίσει, σε συμφωνία με τις προστάτιδες δυνάμεις, ένα διάδοχο μεταξύ των κληρονόμων του... Έχω το καθήκον να αιτήσω από εσάς μία απάντηση εντός προθεσμίας 24 ωρών.

Δράττομαι της ευκαιρίας, κτλ...

(υπ.) Jonnart».

Επισυναπτόταν το ακόλουθο Υπόμνημα:

«Ο Ανώτατος Επίτροπος των προστάτιδων δυνάμεων της Ελλάδας έχει την τιμή να ανακοινώσει στην Εξοχότητά σας, τον Πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου, ότι ο Διάδοχος δεν παρέχει τις εγγυήσεις, που η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία και η Ρωσία έχουν τώρα το χρέος να απαιτήσουν από το συνταγματικό μονάρχη των Ελλήνων και επομένως δεν θα μπορέσουν να δώσουν τη συγκατάθεσή τους παρά σε κάποιον άλλον από τους κληρονόμους του...

Ο Ανώτατος Επίτροπος, έχει επιπλέον την εξουσιοδότηση να δηλώσει, εν ονόματι των Προστάτιδων Δυνάμεων, ότι ο βασιλεύς Κωνσταντίνος, από την παραίτησή του και εκτός Ελλάδος πλέον, θα έχει στη διάθεσή του ένα προσωπικό ταξιδιωτικό εισόδημα ενός ποσού που αντιστοιχεί σε μισό εκατομμύριο φράγκα.

Ο Ανώτατος Επίτροπος προσθέτει ότι δεν θα ασκηθούν κανενός τύπου αντίποινα και ότι το πρώτο που θα πραγματοποιηθεί θα είναι η προκήρυξη μιας γενικής αμνηστίας. Όμως οφείλει να ενημερώσει τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης ότι οι Δυνάμεις δεν θα ανεχτούν ούτε στην Αθήνα ούτε σε κάποια άλλη πόλη του βασιλείου ταραχές που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή ή τα συμφέροντα, τα οποία είναι στενά συνδεδεμένα με τους υπηκόους του και τον ελληνικό πληθυσμό. Αν διαψευστεί η ελπίδα να διατηρηθεί η τάξη χάρη στη λεπτότητα της ελληνικής κυβέρνησης, ο Ανώτατος Επίτροπος είναι εξουσιοδοτημένος να επέμβει δυναμικά με τα στρατεύματα που διαθέτουν οι προστάτιδες δυνάμεις με σκοπό να εξασφαλίσουν αμέσως την αποκατάσταση της τάξης».

⁸¹ Μετάφραση από το κείμενο του Agramonte. Πρβλ. επίσης ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Η Ελλάς και ο πόλεμος εις τα Βαλκάνια*, ό.π., σ. 356 (Παράρτημα 32).

Επιπλέον, ο κύριος Jonnart δήλωσε προφορικά στον κύριο Ζαΐμη:

«Εάν η κρίση επιλυθεί ειρηνικά, οι Δυνάμεις θα εφοδιάσουν την Ελλάδα και θα άρουν τον αποκλεισμό, θα σεβαστούν αδιακρίτως την περιουσία και τις ελευθερίες του λαού, δεν θα επιτρέψουν αντίποινα κανενός είδους, ούτε θα ασκήσουν πίεση στη χώρα για να εξέλθει από την ουδετερότητα, δεδομένου ότι κύριος στόχος τους είναι η ενότητα της Ελλάδας και η αποκατάσταση του Συντάγματος. Επίσης, κύριε Πρόεδρε, έχω την υποχρέωση να σας δηλώσω ότι οι αποφάσεις μου είναι οριστικές και αμετάκλητες. Έχω δει την πόλη μου, τον Αρά, κατεστραμμένη από τους βομβαρδισμούς. Δεν είναι επιθυμία μου να δοθεί στη χώρα σας παρόμοιο θέαμα. Επιθυμώ ολόψυχα να αποτρέψω παρόμοια καταστροφή στην Ελλάδα. Η αποδοχή του τελεσίγραφου, που είχα την τιμή να σας παρουσιάσω μπορεί να σώσει τη χώρα από ανεπανόρθωτες συμφορές. Θα αναμένω την απάντησή σας έως αύριο το μεσημέρι»⁸².

Συγκλήθηκε αμέσως ένα Συμβούλιο του Στέμματος με την παρουσία της κυβέρνησης και των σημαντικότερων μορφών της ελληνικής πολιτικής. Ένα πραγματικό Συμβούλιο Προσωπικότητας. Όλοι επανέλαβαν την άνευ όρων υποστήριξη τους στο μονάρχη και διακήρυξαν τη βαθιά τους αποστροφή για την τόσο βάρβαρη παραβίαση των νόμων και των δικαιωμάτων του έθνους. Προτάθηκαν κάθε είδους μέτρα για να παρατεθεί αντίσταση στην παρέμβαση των καλούμενων Προστάτιδων και Εγγυητριών Δυνάμεων της Ελλάδας. Κάποιος μάλιστα πρότεινε στον βασιλιά την ιδέα ότι είναι προτιμότερο να τεθεί εκουσίως υπό την αιχμαλωσία της Αντάντ παρά να υποχωρήσει. Ήταν όμως ο μονάρχης αυτός ο οποίος έδωσε το καλύτερο δείγμα ηρεμίας και συνείδησης του μεγέθους της ενέργειας του Mr. Jonnart. Άκουσε τους πάντες, ήρθε σε αντιπαράθεση με ορισμένους και δεν άργησε να λάβει την απόφασή του, η οποία ήταν να φύγει από την Ελλάδα αφήνοντας στο θρόνο τον δευτερότοκο υιό του, Αλέξανδρο. Κι έκλεισε τη συνεδρίαση με αυτά τα λόγια που συνόψιζαν την κατάσταση:

«Δεν έχουμε δικαίωμα να αμφιβάλουμε για την ειλικρίνεια του Mr. Jonnart. Από μέρος μου θεωρώ ότι είναι χρέος μου προς την Ελλάδα να δεχτώ αυτήν τη θυσία με την οποία θα αποφευχθούν μεγαλύτερες συμφορές και μία φοβερή σύγκρουση με τις Δυνάμεις».

Την επόμενη μέρα, 11 Ιουνίου 1917, παραδόθηκε στον Mr. Jonnart η απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης που έγραφε τα εξής⁸³:

«Κύριε Ανώτατε Επίτροπε,

Η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία και η Ρωσία έχοντας απαιτήσει με το χθεσινό έγγραφο από τον βασιλέα Κωνσταντίνο να παραιτηθεί από το θρόνο, και να ορίσει τον διάδοχό του, ο κάτωθι υπογεγραμμένος, πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργός Εξωτερικών Υποθέσεων, έχει την τιμή να γνωρίσει στην Εξοχήτητά σας ότι η Αυτού

⁸² ΠΛΑΤΥΚΑΣ, D., *La Grèce pendant la guerre...*, σσ. 296 κ. ε.

⁸³ Μετάφραση από το κείμενο του Agramonte. Πρβλ. επίσης ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Η Ελλάς και ο πόλεμος εις τα Βαλκάνια*, ό.π., σ. 357 (Παράρτημα 33).

Μεγαλειότητα ο βασιλεύς, λαμβάνοντας υπ' όψιν, όπως πάντα, μόνο τα συμφέροντα της Ελλάδος, αποφάσισε να εγκαταλείψει τη χώρα με τον βασιλικό πρίγκιπα και να ορίσει ως διάδοχό του, τον υιό του, πρίγκιπα Αλέξανδρο.

(υπ.) Ζαΐμης».

Στις 17:00 το απόγευμα κατέφτασε η είδηση από την Αθήνα σαν μια βροχή από πυρίτιδα, προκαλώντας πολύ μεγάλη αίσθηση.

Ο βασιλιάς, αφού εκτίμησε ότι κάθε αντίσταση θα ήταν ανώφελη, έδωσε ένα εξαιρετικό δείγμα σύνεσης και ψυχραιμίας. Δείτε τη διάθεση στην οποία βρισκόταν ο στρατηγός Sarrail, ο οποίος στην επιστολή του της 3^{ης} Ιουνίου προς τον Mr. Jonnart είχε πει μεταξύ άλλων τα εξής:

«Για την Αθήνα έχω 2 συντάγματα της 30^{ης} Μεραρχίας, 3 ή 6 πυροβολαρχίες, μία ίλη ιππικού και τις υπηρεσίες μίας μεραρχίας. Το 3^ο Σύνταγμα της μεραρχίας θα βρίσκεται στη Θεσσαλία, αλλά αν δω ότι δεν υπάρχει τίποτα να φοβηθώ, μπορώ να το στείλω επίσης στην Αθήνα. Από την άλλη πλευρά, έχω μία ρωσική ταξιαρχία που μπορεί να μου δώσει ένα σύνταγμα αμέσως. Επιπλέον, έχω για την Αθήνα μία ολόκληρη μεραρχία που θα μπορούσε να αποβιβαστεί στον Πειραιά τη 12^η του μηνός. Κατόπιν, όταν φτάσουν τα πλοία, θα στείλω από τη Λάρισα με τρένο το 58^ο των Καταδρομέων, το 2^ο Σύνταγμα της ρωσικής ταξιαρχίας και το σύνταγμα πεζικού της 30^{ης} Μεραρχίας που θα περάσει πρώτα από τη Θεσσαλία.

Όσον αφορά την επιχείρηση, πρέπει να την πραγματοποιήσουμε αποφασιστικά, χωρίς να έλθουμε σε διαβουλεύσεις με τους Έλληνες και ανοίγοντας πυρ με το παραμικρό δείγμα αντίστασης. Μπορώ να σας στείλω, επίσης, 3 αεροπλάνα για να βομβαρδίσουν τα βασιλικά ανάκτορα».

Όσον αφορά το ναυτικό, θα μεταφράσουμε μία παράγραφο ενός γαλλικού βιβλίου “Constantin detroné” του Mr. Robert Vaucher, μάρτυρα όλων αυτών των γεγονότων, ο οποίος γράφει τα εξής⁸⁴:

«Στον όρμο του Κερατσινίου τα μεγάλα γαλλικά θωρηκτά “Republique”, “Democratie”, “Verité”, και “Justice” ήταν με τα πυροβόλα στημένα. Το “Waldeck-Rousseau” και το “Jurien de la Gravière” μόλις είχαν αγκυροβολήσει επίσης στη Σαλαμίνα. Το “Latouche-Treville” διάσχιζε τον Κορινθιακό Κόλπο. Το καταδρομικό “Bruix” παρέμενε αγκυροβολημένο στον Πειραιά, και οι πυροβολητές του είχαν σε ετοιμότητα τα πυροβόλα. Ο εντυπωσιακός αυτός στόλος είχε ένα εξαιρετικό πυροβολικό, γεγονός που δεν περνούσε απαρατήρητο στην Αθήνα...

Ο σκοπός ήταν⁸⁵ –μέσω μίας σταθερής και συνετής πολιτικής– να δείξουν στην Ελλάδα του Κωνσταντίνου ότι η υπομονή των Συμμάχων είχε όρια και να εμποδίσουν η θεσσαλική σοδειά σιταριού να γίνει αιτία να ακυρωθεί ο αποκλεισμός και να επιτρέψει στους βασιλόφρονες να περιπαίζουν ατιμωρητί την Αντάντ. Επιπλέον, η προσηλωμένη στην κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης Μακεδονία παρήγαγε πολύ λίγο σιτάρι και

⁸⁴ VAUCHER, R., *Constantin détroné*, Παρίσι, Lib. Perrin, σ. 72.

⁸⁵ *Ο. π.*, σ. 69.

επομένως ήταν απαραίτητο να συμπεριληφθεί στο σύνολο των ελληνικών νομών που θα έπρεπε να διανέμουν μεταξύ τους τις σοδειές της Θεσσαλίας για να μπορέσουν να θρέψουν τους κατοίκους τους. Η Γαλλία, που υποστήριζε το βενιζελικό κίνημα, εξαιρετικά καλά ενημερωμένη από τους αξιωματικούς των υπηρεσιών ελέγχου της πραγματικής κατάστασης της Ελλάδας, υποστήριξε στο Λονδίνο την ακόλουθη θέση. Όσο ο Κωνσταντίνος και οι απόγονοι του θα παραμένουν στην Αθήνα θα εξαπατάμεθα. Ο μοναδικός τρόπος να αποκατασταθεί η ενότητα της Ελλάδας είναι να ανατραπεί η δυναστεία της και να ικανοποιηθούν μ' αυτόν τον τρόπο οι επιθυμίες των Ελλήνων που ζουν στα εδάφη που έχουν προσαρτηθεί στην εθνική κυβέρνηση».

Η λαϊκή συγκίνηση στην Αθήνα ήταν πολύ έντονη. Το παλάτι περικυκλώθηκε από χιλιάδες οπλισμένους στρατιώτες κι εφέδρους, που φάνηκαν αποφασισμένοι να εμποδίσουν την αποχώρηση του βασιλιά, ακόμη και δια της βίας. Οι καμπάνες όλων των εκκλησιών χτυπούσαν ακατάπαυστα. Αναρίθμητες επιτροπές έφταναν συνεχώς στο παλάτι για να ζητήσουν από το βασιλιά να μην παραιτηθεί. Στις 02:00 τα ξημερώματα, στο Ζάππειο, περισσότεροι από 2.000 βασιλικοί αξιωματικοί συμφωνούσαν να τεθούν υπό τη βασιλική βούληση, οποιαδήποτε κι αν ήταν. Τα πνεύματα ήταν σε μεγάλη διέγερση. Εγκαταλείφθηκε η προσπάθεια για να αποχωρήσει ο βασιλιάς το πρωί.

Στη 01:00 άρχισαν να αποβιβάζονται τα γαλλικά στρατεύματα. Τα πυροβόλα των καταδρομικών στον όρμο του Πειραιά στόχευαν προς την πόλη. Μερικά υδροπλάνα με γαλλική σημαία άρχισαν να διαγράφουν κύκλους πάνω από την Ακρόπολη... Τελικά, ο διοικητής της στρατιωτικής αστυνομίας επινόησε ένα στρατήγημα, σύμφωνα με το οποίο όλη η βασιλική οικογένεια κατάφερε να γλυστρήσει από τον κήπο και να φτάσει σε μία πλευρική πόρτα όπου περίμεναν τα αυτοκίνητα, ενώ το πλήθος, εξαπατημένο από μία μετακίνηση δυνάμεων, συνωστιζόταν στην κύρια έξοδο. Οι βασιλείς μπήκαν στα αυτοκίνητα και σχεδόν απαρατήρητοι, έφυγαν με μεγάλη ταχύτητα προς το Τατόι.

Τη 13^η Ιουνίου στο μικρό όρμο του Ωρωπού, που βρίσκεται πίσω από το Τατόι, επιβιβάστηκαν στη βασιλική θαλαμηγό «Σφακτηρία» και στο ατμόπλοιο «Σπέτσαι».

Αξίζει επίσης τον κόπο να μεταφράσουμε τις παραγράφους του Mr. Vaucher που αφηγούνταν αυτό το θλιβερό επεισόδιο⁸⁶:

Στις 11:30 εμφανίστηκε η συνοδεία των εξορίστων. Μερικές εκατοντάδες χωρικών φαινόταν γονατισμένοι κλαίγοντας στις πλευρές του δρόμου. Κοντά στην αποβάθρα πολυάριθμοι φίλοι των εκθρονισμένων βασιλέων τους περίμεναν σιωπηλοί και συγκινημένοι. Η σκηνή ήταν ιδιαίτερα θλιβερή. Οι πριγκίπισσες έκλαιγαν ακατάπαυστα με αναφιλητά. Η βασίλισσα, χλωμή και με τα μάτια πρησμένα, προσπαθούσε μάταια να χαμογελάσει. Ο Διάδοχος κατέβαλε εμφανείς προσπάθειες να φανεί ατάραχος. Ο Κωνσταντίνος, γεμάτος από βαθιά συγκίνηση, έδινε τις ευχαριστίες στους πιστούς του φίλους και τους εξέφραζε την ελπίδα ότι η θυσία του θα ήταν προς όφελος της Ελλάδας. Στη συνέχεια, για να μην ξεσπάσει σε κλάματα, διέκοψε απότομα τους αποχαιρετισμούς,

⁸⁶ Ο. π., σ. 89.

αγκάλιασε για τελευταία φορά στη ζωή του τον υιο του Αλέξανδρο, έσφιξε με μακρά χειραψία τον χέρι του κ. Ζαΐμη και κατέβηκε, ακολουθούμενος από τη βασίλισσα, στο σκάφος που τους περίμενε για να τους μεταφέρει ως τη θαλαμηγό...

Στις 11:50 ακούστηκε ένα σάλπιγμα σ' ένα αντιτορπιλικό, το ακολούθησε ένα σφύριγμα, σηκώθηκαν οι άγκυρες και τα δυο βασιλικά πλοία, συνοδευόμενα από τα αντιτορπιλικά με γαλλική σημαία και πολεμικό επισείοντα, γλίστρησαν αργά προς τη θάλασσα...

Στην ξηρά επικρατούσε η απελπισία, βλασφημίες προς την Αντάντ και κατάρες προς τον Βενιζέλο, αιτία όλων των κακών... και ο Αλέξανδρος Α' επέστρεψε στην Αθήνα θλιμμένος και με το κεφάλι χαμηλωμένο».

Ο βασιλεύς Κωνσταντίνος, φεύγοντας, απηύθυνε ένα συγκινητικό διάγγελμα προς τον λαό του, ο οποίος πρόσφατα έδειξε ότι δεν το έχει ξεχάσει. Ιδού η ακριβής μετάφρασή του⁸⁷:

«Προς τον ελληνικό λαό,

Εκπληρώνοντας το καθήκον μου προς την Ελλάδα και μη λαμβάνοντας υπ' όψιν άλλο συμφέρον από το δικό της, υποχωρώ μπρος στην ανάγκη και εγκαταλείπω, με το Διάδοχο, την αγαπημένη μου πατρίδα αφήνοντας στο θρόνο τον υιό μου Αλέξανδρο... Η βασίλισσα κι εγώ, είτε βρισκόμαστε κοντά είτε μακριά, θα φυλάσσουμε πάντα στην καρδιά μας την ίδια παντοτινή αγάπη προς το λαό μας... Ζητώ από όλους ηρεμία και ψυχική γαλήνη για να αποδεχτείτε την απόφασή μου, εμπιστευόμενος το Θεό, τον οποίο επικαλούμαι για να παράσχει την προστασία του στην Ελλάδα... Για να μην αποβεί μάταιη η σκληρή μου θυσία, σας ικετεύω, από αγάπη προς το Θεό, από αγάπη προς την πατρίδα και ακόμη από αγάπη προς εμένα τον ίδιο, να διατηρήσετε με κάθε τίμημα την τάξη και την πειθαρχία. Η παραμικρή παρέκκλιση από αυτό, ακόμη και ως έκφραση των πιο ευγενών αισθημάτων, θα αρκούσε σήμερα για να επιφέρει μια οδυνηρή καταστροφή...

Σ' αυτήν την πικρή στιγμή, η βασίλισσα κι εγώ ευρίσκουμε απέραντη παρηγοριά στην αγάπη και αυτοθυσία που πάντοτε μας δείζατε, όχι μόνο στις ευτυχημένες ημέρες, αλλά και στις ημέρες της δυστυχίας και του πόνου.

Βασιλεύς Κωνσταντίνος».

Εν τω μεταξύ ο κ. Jonnart, που είχε ζητήσει άδεια από τον κ. Ζαΐμη να αποβιβάσει κάποια στρατεύματα στον Πειραιά «με σκοπό να αναπαυθούν λίγο πριν την αναχώρησή τους για τη Θεσσαλονίκη», έβγαλε στην ξηρά 8.000 άνδρες, που κατευθύνθηκαν προς την Αθήνα με πολυβόλα και πυροβόλα και έλαβαν θέσεις στους λόφους των Μουσών.

Ο ανταποκριτής της *Le Journal*, ενημερώνοντας για την αναχώρηση του βασιλιά άρχισε με συναισθηματικό τρόπο⁸⁸:

⁸⁷ Μετάφραση από το κείμενο του Agramonte. Πρβλ. επίσης το κείμενο του ΦΕΚ της Βουλής των Ελλήνων Α 98/30-5-1917.

⁸⁸ "Le péril grec", *Le Journal* (4-1-1918).

«Τη 15^η Ιουνίου 1917, μια Παρασκευή, οι ψαράδες του μικρού χωριού του Ωρωπού γονάτιζαν κλαίγοντας στην ακροθαλασσιά. Έρχονταν να χαιρετίσουν το βασιλιά τους που επιβιβάσαμε εκείνη την ημέρα. Ήταν φτωχοί, απλοϊκοί άνθρωποι που δεν διαβάζουν τις εφημερίδες ούτε καταλαβαίνουν από πολιτική...».

Αυτά γράφονταν τότε. Οι εκλογές της 14^{ης} Νοεμβρίου 1920 ήταν μια εύγλωττη απάντηση σ' αυτούς και σε πολλούς άλλους ισχυρισμούς για τον ελληνικό λαό, τελείως άγνωστο στη Γαλλία και στις χώρες που βρίσκονται υπό την επιρροή της, μεταξύ των οποίων και η Ισπανία. Σήμερα τι θα έλεγε, ή καλύτερα, τι θα σκεφτόταν ο Mr. Helsey; Θα ήταν ενδιαφέρον να το μάθουμε.

Η νέα κατάσταση. Ο βασιλεύς Αλέξανδρος και ο Βενιζέλος.

Ο βασιλεύς Αλέξανδρος δημοσίευσε, πριν την αποχώρηση του πατέρα του από την Ελλάδα, ένα διάγγελμα προς τον λαό, το οποίο δεν κίνησε το παραμικρό ενδιαφέρον. Από την πλευρά τους, ο Mr. Jonnart και ο κ. Ζαΐμης, έστειλαν μία ανακοίνωση στον Τύπο που περιλάμβανε τις ακόλουθες προτάσεις⁸⁹:

1. Ανακοινώνταν ότι η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης είχε διαλυθεί.
2. Ανακοινώνταν με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο ότι η κυβέρνηση του Βενιζέλου δεν θα ερχόταν στην Αθήνα και ούτε οι Δυνάμεις σκόπευαν να την επαναφέρουν στην εξουσία.
3. Διαβεβαιωνόταν και πάλι ότι η Ελλάδα ήταν απολύτως ελεύθερη να διατηρήσει την ουδετερότητά της.
4. Προκηρυσσόταν μία γενική αμνηστία.
5. Απαγορεύονταν εντελώς κάθε είδους αντίποινα.
6. Κοινοποιείτο ότι θα διορίζονταν αμέσως αρχές για τις επαρχίες που επανέρχονταν υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης⁹⁰.

Από την πλευρά του, ο Mr. Jonnart, τρεις ημέρες αργότερα δημοσίευσε μία προκήρυξη προς τον ελληνικό λαό, διαβεβαιώνοντας ότι οι προστάτιδες δυνάμεις δεν ήθελαν να πλήξουν τη συνταγματική μοναρχία, ότι ανησυχούσαν μόνο για την ομαλότητα του συντάγματος, ότι ο αποκλεισμός ήρετο (είχε διαρκέσει εξήμισυ μήνες), ότι δεν θα κυρησσόταν καμμία επιστράτευση και ότι είχε φτάσει η ώρα να συμφιλιωθούν οι μεν με τους δε και να περάσουν σε μία νέα εποχή τάξης, ειρήνης και ικανοποίησης.

Παρά το τόσο όμορφο πρόγραμμα, την 18^η του ίδιου μήνα, ο Mr. Jonnart παρέδωσε στον κ. Ζαΐμη έναν κατάλογο 30 διακεκριμένων πολιτικών της Ελλάδας, όπως ο κ. Γούναρης, τέως πρόεδρος της κυβέρνησεως και αρχηγός της πλειοψηφίας της Βουλής, ο κ. Ίωνας Δραγούμης, τέως πληρεξούσιος υπουργός στην Πετρούπολη και βουλευτής της Μακεδονίας, ο στρατηγός Δουσμάνης, διοικητής του Γενικού Επιτελείου, ο συνταγματάρχης Μεταξάς, υποδιοικητής του ίδιου, ο Έσσλιν, τέως

⁸⁹ Βλ. επίσης το κείμενο του ΦΕΚ της Βουλής των Ελλήνων Α 99/30-5-1917

⁹⁰ Εφημερίδα *Εμπρός* (12-6-1917).

Πρόεδρος της Βουλής κτλ., που έπρεπε να απελαθούν αμέσως και που πράγματι, μεταφέρθηκαν δια πλοίου και παρέμειναν εξόριστοι στην Κορσική επί τρία έτη.

Έκανε επιπλέον έναν κατάλογο 103 πολιτικών, ανάμεσα στους οποίους βρίσκονταν όλοι οι τέως πρόεδροι της κυβερνήσεως, ο κ. Στέφανος Δραγούμης, ο κ. Σκουλούδης, ο κ. Λάμπρος και άλλοι, για να τεθούν υπό στενή επιτήρηση.

Καταργήθηκε η ελευθερία Τύπου, γέμισαν οι φυλακές, τελικά, τέσσερις ημέρες αργότερα επέστρεψε στην Αθήνα ο κ. Βενιζέλος, και την 26^η Ιουνίου σχημάτισε μία κυβέρνηση υπό την προεδρία του με τα στρατεύματα και τα πολυβόλα του κ. Jonhart να καταλαμβάνουν όλη την πόλη.

Το έργο του Βενιζέλου υπό τον βασιλέα Αλέξανδρο.

Άρχισε με την προκήρυξη της κατάστασης πολιορκίας και την κατάργηση του αμετάθετου, που το Σύνταγμα εγγυάται στο Δικαστικό Σώμα. Σε βραχύ χρονικό διάστημα, το 75% του Δικαστικού Σώματος και των καθηγητών του Πανεπιστημίου καθαιρέθηκαν. Το ίδιο συνέβη επίσης με όλους τους νομάρχες, τον πρόεδρο κι έξι μέλη του Ανώτατου Δικαστηρίου, τον πρύτανη του Πανεπιστημίου και χιλιάδες υπαλλήλους. Η Ιερά Σύνοδος αναγκάστηκε να διακόψει τις εργασίες της. Όλοι οι επίσκοποι του βασιλείου, εκτός από πέντε, βρέθηκαν υπόδικοι στα δικαστήρια. Σχεδόν όλοι οι στρατηγοί και οι ναύαρχοι, 127 διοικητές, ανάμεσά τους 60 συνταγματάρχες και μέρος των αξιωματικών, τέθηκαν σε διαθεσιμότητα και 150 απ' τους τελευταίους συνελήφθησαν.

Ερευνήθηκαν πυρετωδώς τα αρχεία των υπουργείων και στην αναστηθείσα Βουλή της 13^{ης} Ιουνίου 1915, που είχε μία μικρή βενιζελική πλειοψηφία και την οποία ο βασιλιάς είχε διαλύσει συνταγματικά το Νοέμβριο του ίδιου έτους, ο Υπουργός Εξωτερικών Υποθέσεων, κ. Πολίτης, για τον οποίο ήδη μιλήσαμε, έθεσε επί τάπητος μία σειρά διπλωματικών εγγράφων, έως τότε μυστικών, που καταλλήλως επεξεργασμένα, αφαιρώντας δηλαδή ό,τι ενοχλούσε, ενίοτε ολόκληρα έγγραφα, αποτέλεσαν τα *Λευκά βιβλία* που μοιράστηκαν γενναϊόδωρα και χρησίμευσαν ως βάση για μια σκληρή εκστρατεία του βενιζελικού Τύπου στην Ελλάδα και στην Γαλλία, εναντίον του ελληνικού έθνους και του νόμιμου βασιλιά του.

Το τηλεγράφημα του βασιλέως Κωνσταντίνου στον Κάιζερ.

Στο προαναφερθέν πρώτο *Λευκό βιβλίο*, ξεχωρίζει ως σοβαρό τεκμήριο κατηγορίας ενάντια στο βασιλιά, το τηλεγράφημα που την 4^η Αυγούστου 1914 χρειάστηκε να απευθύνει στον Κάιζερ ως απάντηση ενός άλλου, που εστάλη από τον Κάιζερ προς τον Κωνσταντίνο την προηγούμενη ημέρας. Ιδού τα δύο έγγραφα μεταφρασμένα κατά λέξη:

Ο Υπουργός της Ελλάδας στο Βερολίνο, κ. Θεοτόκης στην Α. Μ., τον βασιλέα:

«Η Α. Μ. ο αυτοκράτορας γνωστοποιεί στη Μεγαλειότητά σας ότι σήμερα υπεγράφη μία συμμαχία μεταξύ Γερμανίας και Τουρκίας, σύμφωνα με την οποία η Βουλγαρία και

η Ρουμανία θα ταχθούν ομοίως στο πλευρό της Γερμανίας και τα γερμανικά πλοία που βρίσκονται στη Μεσόγειο θα ενωθούν με τον τουρκικό στόλο για να διεκπεραιώσουν τις επιχειρήσεις από κοινού...

Από τα προηγούμενα θα διαπιστώσει η Μεγαλειότητά σας ότι όλα τα βαλκανικά κράτη είναι με τη Γερμανία στη μάχη που ξεκίνησε εναντίον του σλαβισμού... Η Αυτού Μεγαλειότητα, εκθέτοντας αυτές τις σκέψεις στη Μεγαλειότητά σας, σας παρακαλεί προσφεύγοντας στον σύντροφο, στο ναύαρχο, για τον οποίο ο αυτοκρατορικός στρατός είναι υπερήφανος, αφότου του απονεμήθηκε αυτός ο τίτλος στον πολιτικό αδελφό, και υπενθυμίζοντάς σας ότι, χάρη στην υποστήριξη της Αυτού Αυτοκρατορικής Μεγαλειότητας, η Ελλάδα απέκτησε οριστικά την Καβάλα, να διατάξετε την επιστράτευση του στρατού σας και να ταχθείτε στο πλευρό του αυτοκράτορα για να προχωρήσετε χέρι-χέρι εναντίον του σλαβισμού, του κοινού εχθρού. Ο αυτοκράτορας πρόσθεσε ότι κάνει αυτήν την τελευταία και επείγουσα έκκληση στη Μεγαλειότητά σας, σε μια τόσο κρίσιμη στιγμή, πεπεισμένος ότι η Μεγαλειότητά σας θα ανταποκριθεί στην έκκλησή του.

Αν η Ελλάδα δεν ταχθεί στο πλευρό της Γερμανίας η ρήξη μεταξύ των δύο χωρών θα είναι ολοσχερής... Τέλος, η Α. Μ. μου είπε ότι αυτό που σήμερα αιτεί από τη Μεγαλειότητά σας, δεν είναι άλλο παρά η πραγματοποίηση όλων αυτών που τόσες φορές συζητήθηκαν. Μου υπογράμμισε ότι, εφόσον οι Βούλγαροι, με τους οποίους η Γερμανία υπήρξε πάντα ελάχιστα ευνοϊκή, τάσσονται με το μέρος της, εύλογα θα μπορούσε να πράξει το ανάλογο και η Ελλάδα.

Θεωρώ καθήκον μου να προσθέσω ότι η Α. Μ., ο αυτοκράτορας, μου φάνηκε τελείως αποφασισμένος για όσα μου είπε.

(υπ.) Θεοτόκης».

Ο οποίος, κ. Θεοτόκης σ' ένα τηλεγράφημα, που εστάλη την ίδια ημέρα διευρύνοντας το προηγούμενο έγγραφο, πληροφορεί για μία συνδιάσκεψη που είχε με τον Mr. Jacow και κλείνει ως εξής:

«... Παρακαλώ τη Μεγαλειότητά σας να εξετάσει με σχολαστικό τρόπο τις τεράστιες συνέπειες που θα μπορούσε να έχει μία άρνηση στο αποφασιστικό αίτημα του αυτοκράτορα για το παρόν και το μέλλον του έθνους μας».

Ιδού η άμεση απάντηση του βασιλέως Κωνσταντίνου:

«Ο αυτοκράτορας γνωρίζει πως η προσωπική μου συμπάθεια και οι πολιτικές μου απόψεις είναι με το μέρος του. Ποτέ δεν θα ξεχάσω ότι είναι αυτός στον οποίο οφείλουμε την Καβάλα. Όμως μετά από ώριμη σκέψη, μου είναι αδύνατον να αντιληφθώ πώς η άμεση επιστράτευση του στρατού μου θα μπορούσε να του φανεί κάπως χρήσιμη. Η Μεσόγειος είναι στο έλεος των συμπαραταγμένων στόλων της Αγγλίας και της Γαλλίας, οι οποίοι θα κατέστρεφαν, αναμφίβολα, το πολεμικό και εμπορικό ναυτικό μας, θα καταλάμβαναν τα νησιά μας και κυρίως, θα εμπόδιζαν τη συγκέντρωση του στρατού μας, που τώρα μπορεί να γίνει μόνο μέσω θαλάσσης. Θα μας έσβηναν από το χάρτη της Ευρώπης, χωρίς να μπορούσαμε να σας φανούμε χρήσιμοι σε κάτι. Είμαι, λοιπόν, υποχρεωμένος να θεωρήσω ότι μας επιβάλλεται η ουδετερότητα, με την οποία μπορώ

να είμαι για εσάς περισσότερο χρήσιμος, διαβεβαιώνοντάς σας ότι δεν θα πειράξω τους φίλους σας, γείτονες μου, όσο αυτοί δεν πλήττουν τα βαλκανικά μας συμφέροντα.

Βασιλεύς Κωνσταντίνος».

Αυτό είναι το κυρίως έγγραφο που η Αντάντ προβάλλει, νυν και εσαεί, εναντίον του βασιλέως Κωνσταντίνου. Όμως αν εξεταστεί χωρίς εμπάθεια τι βρίσκουμε σ' αυτό;... Μία ευγενική δήλωση προσωπικής συμπάθειας και πολιτικής ομοφροσύνης, μια τεκμηριωμένη δικαιολογία για το ότι βρισκόταν στην ανάγκη να μην αποδεχτεί το αίτημα του αυτοκράτορα καθώς και μία εγγύηση, ότι η Ελλάδα δεν θα επιτίθετο κατά της Βουλγαρίας και της Τουρκίας, εφ' όσον αυτές δεν θέσουν σε κίνδυνο τα συμφέροντά της στα Βαλκάνια.

Για την προσωπική συμπάθεια του έλληνα ηγεμόνα προς τον Κάιζερ, είναι γεγονός στο οποίο, αυτοδικαίως, η Αντάντ δεν θα μπορούσε να προβάλλει την παραμικρή αμφιβολία. Το ότι, την 4^η Αυγούστου 1914, ο Κωνσταντίνος πίστευε ότι η Γερμανία θα νικούσε τους εχθρούς της, είναι μία πολιτική άποψη που συμεριζόταν εκείνες τις ώρες με τα τέσσερα πέμπτα των κατοίκων της υδρογείου, μεταξύ των οποίων ακόμα και μερικά εκατομμύρια Γάλλων. Το ότι ήταν βάσιμοι οι λόγοι που επικαλέστηκε για να προτιμήσει την ουδετερότητα στον πόλεμο στο πλευρό του Κάιζερ, ενός στρατιώτη και ενός βασιλέως που είναι γνώστης της κατάστασης, δεν μπορεί να τεθεί υπό αμφισβήτηση. Πού βρίσκεται λοιπόν, το σφάλμα και, ακόμη περισσότερο, η προδοσία ή η απιστία που διέπραξε ο βασιλιάς στέλλοντας αυτό το τηλεγράφημα;

Η Αντάντ, κινούμενη συναισθηματικά και βασιζόμενη στην περίφημη προστασία, που είχε προσφέρει στην Ελλάδα για να αποκτήσει την ανεξαρτησία της στα πρώτα της βήματα στο διεθνές στίβο, εξέφρασε τη λύπη της επειδή η Ελλάδα δεν μπήκε στον πόλεμο στο πλευρό της. Όμως, εκτός του ότι στο πεδίο της διακυβέρνησης των εθνών ήταν αφελές να αναφέρεται κανείς σε ευγνωμοσύνη και συναισθήματα, δεν θα ήταν λίγο ακριβό το τίμημα εκείνης της προστασίας;

Όχι. Η Αντάντ δεν έχει δικαίωμα να επικρίνει εκείνο το τηλεγράφημα που, μολονότι δυσάρεστο γι' αυτή, ήταν ωστόσο απολύτως ορθό σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο. Θα μπορούσε να διαμαρτυρηθεί αργότερα για το ότι αυτή η ουδετερότητα τηρήθηκε εις βάρος της, και αυτό –ύστερα από τα όσα εκθέσαμε, για τα οποία όποιος θέλει να ενημερωθεί με αμεροληψία από τότε μέχρι σήμερα, τα βρίσκει εξετάζοντας τα γεγονότα– αφήνει ένα περιθώριο θετικών και πολυτιμότεων υπηρεσιών για την Αντάντ και ένα εμφανές πλήγμα για τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, τόσο μεγάλο που προκαλεί δυσaréσκεια και πικρία.

Ο ρόλος του Βενιζέλου από τον Ιούνιο του 1917 έως το Νοέμβριο του 1920.

Όπως ήδη αναφέραμε, ο Βενιζέλος κήρυξε κατάσταση πολιορκίας τον Ιούνιο του 1917, όταν ανέλαβε την εξουσία και υπό αυτές τις συνθήκες κυβέρνησε ως τις εκλογές του περασμένου Νοεμβρίου, με μοναδική εξαίρεση 20 ημέρες του

μήνα Μαΐου του τρέχοντος έτους. Φίμωσε τον Τύπο, φυλάκισε όλους όσους ήταν ικανοί να δυσκολέψουν το έργο του, συγκάλωσε τη διαλυμένη Βουλή, παρά το ότι ο βασιλιάς μετά από αυτήν, σύμφωνα με αυτό που όριζε το άρθρο 37 του Συντάγματος συγκάλωσε άλλη, η οποία είχε σχηματιστεί νόμιμα στις αρχές Ιανουαρίου 1916 και είχε λειτουργήσει ως τα τέλη Μαΐου, δηλαδή πέντε μήνες. Επίσης καθαίρεσε και καταδίωξε κάθε πολίτη ή δημόσιο υπάλληλο, που δεν ήταν άνευ όρων θαυμαστής της πολιτικής του, και άνοιξε μία περίοδο τρόμου για το ελληνικό έθνος, όπου προέκυψαν τραγικά επεισόδια, όπως η εκτέλεση ενός ανυπεράσπιστου κατοίκου της Αθήνας, ο οποίος είχε στο σπίτι ένα αετόπουλο σε κλουβί (ο αετός είναι το έμβλημα του βασιλιά και η άγκυρα του Βενιζέλου) και γκροτέσκα επεισόδια όπως το να προσκομίσουν στο Αστυνομικό Τμήμα και να σκοτώσουν εκεί δια πυροβολισμού έναν... παπαγάλο που τραγουδούσε (!) έναν βασιλικό ύμνο.

Παρ' όλες υποσχέσεις του Mr. Jonnart, ο Βενιζέλος διέταξε την επιστράτευση και σχημάτισε ένα στράτευμα στη Θράκη και ένα στη Μικρά Ασία, τα οποία γρήγορα αναπτύχθηκαν και που σήμερα βρίσκονται σχεδόν απέναντι από την Κωνσταντινούπολη.

Όλα αυτά τα έπραξε σε πλήρη συμφωνία με τη Αντάντ και έλαβε μέρος στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης, με όλη την «έκρηξη» που του είχε κάνει η συμμαχική προπαγάνδα, διότι αυτό συνέφερε στους σκοπούς τους. Διατηρούσε πάντα τον καλύτερο ρόλο, εφόσον δεν είχε ούτε μπορούσε να έχει αντιφρονούντες.

Πράγματι, οι εξόριστοι στο Ajaccio, που ήταν οι πιο επίφοβοι εξαιτίας του πατριωτισμού και της ικανότητάς των, ήταν τόσο στενά επιτηρούμενοι, που για μερικούς μήνες δεν τους επέτρεπε να βγουν από τα δωμάτια του ξενοδοχείου που χρησίμευε ως φυλακή. Αργότερα μπόρεσαν να βγουν και να κάνουν περίπατο στον μικρό κήπο του ξενοδοχείου υπό την επίβλεψη των στρατιωτών. Δεν νοείται πώς υπό αυτές τις συνθήκες, ένας από αυτούς, ίσως αυτός που είχε περισσότερο κύρος απ' όλους, ο κ. Ι. Δραγούμης, κατάφερε να συντάξει και να τυπώσει ένα υπόμνημα για τη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης, στο οποίο ιστορούσε όλα τα γεγονότα από την αρχή του πολέμου και διέψευδε τις συκοφαντίες του Βενιζέλου και της Αντάντ για την πατρίδα του και το βασιλιά του. Στο τέλος αυτού του ιδιαίτερα αξιόλογου για την τεκμηρίωση υπομνήματος, την ηρεμία και τους υψηλούς του στόχους, γίνονταν κάποιου συλλογισμού προφητικού χαρακτήρα και συγκεντρώνονταν σε τρία βασικά αιτήματα οι επιθυμίες του καταπιεσμένου ελληνικού λαού. Ίδου η μετάφρασή του⁹¹:

«Θα ήταν μια μεγάλη απογοήτευση για κάθε Έλληνα μεμονωμένα και για όλα τα μικρά έθνη γενικά, να επαληθευτεί ή να εξακριβωθεί ότι οι μεγάλες δυνάμεις οι οποίες αποδέχτηκαν το δικαίωμα, που διακηρύχτηκε υψηλόφωνα από τον πρόεδρο Wilson υπέρ της αυτοδιάθεσης όλων των λαών, δεν ενδιαφέρονται για τη βούληση ενός μικρού έθνους, που ανέκαθεν διακήρυσσε την υπέρτατη αγάπη του προς την ελευθερία και τη σταθερή του θέληση να είναι ανεξάρτητο ...

⁹¹ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ, Ι., *Mémoires sur les Affaires*, Ajaccio, Imp. Cyrnos, σσ. 32-33. Βλ. επίσης όλο το κείμενο του Ι. Δραγούμη στο περιοδικό *Πολιτική Επιθεώρηση* (3-6-1917).

Εγώ είμαι βέβαιος ότι μια ελληνική εθνική Βουλή, αποτέλεσμα ελεύθερων εκλογών, θα επιβεβαίωνε όλες τις προβλέψεις μου και θα εξέφραζε τη σταθερή επιθυμία του λαού να ανακτήσει το βασιλιά του, εξόριστο από την ξένη δύναμη, να απορρίψει κάθε ξένη επέμβαση στις εσωτερικές του υποθέσεις και να βιώσει μία ανεξάρτητη κι ελεύθερη ζωή δίπλα στα άλλα ανεξάρτητα κι ελεύθερα έθνη...

Ως εκ τούτου, πιστεύω ότι το ελληνικό έθνος έχει το δικαίωμα να αναμένει από τη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης, που σήμερα διευθύνει το έργο της οργάνωσης του κόσμου με βάση το Δίκαιο και τη Δικαιοσύνη:

1. Ότι οι δυτικές δυνάμεις, που τόσο ατυχώς επενέβησαν στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας, θα πάμουν να επικαλούνται στο μέλλον ανύπαρκτους τίτλους για να δικαιολογήσουν οποιαδήποτε επέμβαση.
2. Ότι θα δοθεί στην Ελλάδα, ελεύθερη επιτέλους από την ξένη κατοχή, η δυνατότητα να διεξάγει ελεύθερες εκλογές, που να επιτρέπουν στο λαό να εκφράζει την κυρίαρχη βούλησή του.
3. Ότι οι πληθυσμοί της Ανατολής, που δια μέσου των αιώνων διατήρησαν τον ελληνικό τους χαρακτήρα, θα μπορέσουν να εκφράσουν επίσης ελεύθερα τη βούλησή τους και θα έχουν το δικαίωμα αυτοδιάθεσης στα εδάφη που υπήρξαν κοιτίδα και κληρονομιά τους.

(υπ.) Ι. Δραγούμης, 24 Ιανουαρίου 1919».

Το τελευταίο αυτό σημείο αναπτύχθηκε εκτενώς από το συγγραφέα του, σ' ένα νέο υπόμνημα, επίσης αξιολογώτατο, που συνέταξε με τον ίδιο σκοπό στη νέα του εξορία στη νήσο Σκόπελο, τον Αύγουστο του ίδιου έτους. Σ' αυτό οι άνθρωποι, που θέλουν να γνωρίζουν με ακρίβεια τις ελληνικές επιδιώξεις, θα μπορέσουν να δουν ότι επεκτείνονται στη Βόρεια Ήπειρο, στη Δυτική Θράκη που συνορεύει με τη Βουλγαρία, και στην κατεχόμενη από την Τουρκία Ανατολική Θράκη, καθώς επίσης στα Δωδεκάνησα και στην Κύπρο. Ήταν επίσης υποστηρικτής της σύστασης ενός αυτόνομου κράτους στην Ανατολία υπό την Κοινωνία των Εθνών, σε περίπτωση που δεν ήθελαν να αποδεχτούν τη νόμιμη επιθυμία της Ελλάδας να ασκεί η ίδια την εξουσία στους ομόθρησκους και ομόφυλους αδελφούς της.

Εμφανιζόταν αποφασισμένος να παραχωρήσει στη Βουλγαρία μία διέξοδο στο Αιγαίο και να συστήσει ένα ελεύθερο και ανεξάρτητο κράτος, με δημοκρατική μορφή και ουδέτερο δια παντός, στα Στενά και στην Κωνσταντινούπολη. Σχετικά με τους ελληνικούς πληθυσμούς της Νότιας Ρωσίας, του Καυκάσου και της Ανατολικής Ρουμελίας, θεωρούσε ότι έπρεπε να τους δοθεί το δικαίωμα αυτοδιάθεσης, όπως σ' αυτούς της Αλβανίας και της σερβικής Μακεδονίας.

Αυτά τα αξιολογώτατα έγγραφα που έπεσαν στο κενό των διαπραγματεύσεων του Παρισιού, στις οποίες όπως είναι γνωστό είχε σημαντικότερη συμμετοχή ο Βενιζέλος, απέβησαν η θανατική ποινή του άτυχου Ι. Δραγούμη, άγρια δολοφονημένου στους δρόμους της Αθήνας από τα λεγόμενα Όργανα Ασφαλείας την 13^η Αυγούστου 1920. Αργότερα θα πραγματευτούμε λεπτομερέστερα το θέμα αυτό.

Πιστεύουμε ειλικρινά ότι ο Βενιζέλος όταν βρέθηκε στην εξουσία, στην πραγματικότητα ως δικτάτορας, εφόσον ο ατυχής βασιλιάς Αλέξανδρος υπήρξε από

την πρώτη στιγμή της βασιλείας του μια απλή διακοσμητική μορφή, και η Αντάντ του έδινε την πιο αποτελεσματική υποστήριξη, θα επιθυμούσε να προσελκύσει τα πολλά και πολύ αξιόλογα στοιχεία που υπήρχαν στην αντιπολίτευση. Αλλά οι ανοιχτές πληγές ήταν τόσο μεγάλες, τόσο αιματηρές και τόσο πρόσφατες που δεν κατόρθωσε να μαλακώσει ούτε σε μία περίπτωση την εγκράτεια και την ακεραιότητα των σοβαρών πολιτικών της χώρας. Δεν είχε, λοιπόν, άλλη λύση από το να τεθεί στα χέρια των επιλύδων, των τυχοδιωκτών και φονιάδων, όπως ο περίφημος διοικητής του Σώματος Ασφαλείας Γύπαρης, που υπήρξαν οι πιο αποτελεσματικοί πρόξενοι της απώλειας του κύρους και της καταστροφής του κυρίου τους.

Ένα από τα μεγαλύτερα σφάλματα του Βενιζέλου ήταν να φέρει σε διάφορες δίκες για υποτιθέμενες συνωμοσίες τα πιο σεβαστά πρόσωπα της αντιπολίτευσης. Ο ελληνικός λαός, που ανέκαθεν σεβάστηκε εξαιρετικά τους γηραιότερους, δεν μπορούσε να βλέπει ασυγκίνητος ανθρώπους, όπως ο σεβάσμιος κ. Στέφανος Δραγούμης, πατέρας του εξορισμένου στο Ajaccio, τέως πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου, τέως πρόεδρος της Αναθεωρητικής Βουλής του Συντάγματος, τέως κυβερνήτης της Μακεδονίας με μία δοκιμασμένη εντιμότητα, με ένα αναμφισβήτητο πατριωτισμό, κατηγορούμενους χυδαία για προδοσίες κι εγκλήματα που μπορούσαν να υπάρχουν μόνο στη φαντασία του Βενιζέλου και των θιασωτών του.

Η αντιπολίτευση, από τις κατακόμβες, όλο αυτό το διάστημα έστελνε στο λαό το ένα μήνυμα μετά το άλλο, διακινδυνεύοντας την ύπαρξη, την ελευθερία ή τη ζωή, επιμένοντας στην αναγκαιότητα διενέργειας νέων εκλογών, που θα αποκαθιστούσαν τη συνταγματική ομαλότητα και θα επέτρεπαν την ελεύθερη έκφραση της λαϊκής βούλησης.

Αυτός ήταν ένας δρόμος που ο Βενιζέλος δεν ήθελε να ακολουθήσει. Εγκλωβισμένος μεταξύ της προοπτικής να εναντιωθεί παντελώς στη νομοθεσία και να διατηρήσει τη Βουλή, η θητεία της οποίας, σύμφωνα με το Σύνταγμα, είχε ήδη λήξει την 31^η Μαΐου 1919, ή να τη διαλύσει και να συγκαλέσει νέες εκλογές, οι οποίες παρ' όλα αυτά υπέθετε πως θα ήταν δυσμενείς γι' αυτόν, αγνοώντας τα όσα ορίζουν οι νόμοι της χώρας και περιμένοντας πάντα να επιτύχει κάποια βελτίωση της κατάστασης, είτε μέσω της δράσης του στρατού στα νέα εδάφη της Θράκης και της Μικράς Ασίας, είτε μέσω κάποιου συνδυασμού της Αντάντ, ίσως από την εφαρμογή της Συνθήκης των Σεβρών, τραβούσε και μετέθετε κατά το δυνατόν τις εκλογές, ωθώντας τον ατυχή Αλέξανδρο να υπογράψει το ένα διάταγμα μετά το άλλο για την παράταση της αντισυνταγματικής ύπαρξης της Βουλής των 16 ψήφων. Όντως, είναι αλήθεια ότι αυτή είχε φτάσει πλέον να έχει απόλυτη πλειοψηφία, εφόσον από το προηγούμενο χρόνο η αντιπολίτευση είχε αποσυρθεί από τα έδρανα.

Ο Βενιζέλος περνούσε τον καιρό του στο Παρίσι και το Λονδίνο, όπου είχε ένα ενθουσιώδες κοινό, ως συνέπεια της συμμαχικής προπαγάνδας και της άγνοιας που υπήρχε στην Ευρώπη για την πραγματική εσωτερική κατάσταση της Ελλάδας. Στην Αθήνα δεν είχε τίποτα να κάνει, διότι αν και τα πήγαινε-έλα, εκτός από τους λόγους του στη Βουλή, είχαν πάντα μία θορυβώδη επιτυχία, ο ίδιος ήξερε το κόστος του και την οργανωτική ικανότητα του Γύπαρη και όσων των υπηρετούσαν. Η αδιάλλακτη

εχθρότητα των βασιλοφρόνων γινόταν κάθε μέρα πιο βαθιά και ερμητική και πλέον είχε χάσει την ελπίδα να λάβει απ' αυτούς την εμπιστοσύνη ή την αρωγή τους.

Οι δαπάνες ήταν υπέρογκες. Στις σχετικές με τον πόλεμο, οι οποίες είχαν ανέλθει στο ποσό των 3 εκατομμυρίων δραχμών ημερησίως, προσθέτονταν οι των μυστικών υπηρεσιών και των διευκολύνσεων για την κερδοσκοπία των νεόπλουτων που συσσωρεύονταν γύρω του, αποτελώντας με το Σώμα Ασφαλείας τα πιο ισχυρά του στηρίγματα έναντι της προοπτικής των αναπόφευκτων εκλογών. Το δημόσιο χρέος της Ελλάδας, που στα τέλη του 1914 ήταν ήδη 1.500 εκατομμύρια, σήμερα, τέλη του 1920, ανέρχεται και ξεπερνάει τα 7.000 εκατομμύρια δραχμές. Ένα δάνειο 300 εκατομμυρίων, που θέλησε να κάνει στο εσωτερικό το τελευταίο έτος, απέτυχε και πλέον δεν του έμενε άλλη λύση παρά να παραδοθεί στα χέρια των συμμάχων του, που όμως δεν ήταν παντοδύναμοι, όπως τελικά αποδείχθηκε.

Τα γεγονότα της 13^{ης} Αυγούστου και η δολοφονία του κ. Δραγούμη.

Ο κ. Βενιζέλος έπεσε θύμα μιας απόπειρας δολοφονίας στο Παρίσι τον Αύγουστο του 1920 και μολοντί βγήκε σχεδόν αλώβητος απ' αυτό, ο απόηχός του γεγονότος στην Αθήνα ήταν τόσο μεγάλος που κάλλιστα θα μπορούσαμε να πούμε ότι απ' αυτή την απόπειρα βγήκε θανάσιμα πληγωμένος.

Στην Αθήνα η είδηση έγινε γνωστή το πρωί της 13^{ης} και ο Γύπαρης και οι άνθρωποί του αποφάσισαν να αποκομίσουν το μεγαλύτερο δυνατόν όφελος. Το μεσημέρι η είδηση διαδόθηκε στον κόσμο και αμέσως σχηματίστηκαν ομάδες βενιζελικών, ως επί το πλείστον χωροφύλακες και στρατιώτες, που επιτίθεντο στα σπίτια των πιο σημαντικών βασιλοφρόνων, όπου επιδίδονταν σε κλοπές και εμπρησμούς και κατέστρεφαν ό,τι συναντούσαν.

Αλλά αυτό που ήρθε να επισφραγίσει τη ληστρική εκείνη πράξη και την πολιτική αφροσύνη ήταν η βάρβαρη δολοφονία του κ. Ίωνα Δραγούμη, για τον οποίο ήδη μιλήσαμε.

Επρόκειτο για την πιο οξυδερκή και στέρεη διάνοια του κόμματος της αντιπολίτευσης, για έναν ακούραστο πατριώτη, για μία αδιάβλητη εντιμότητα, αξιολογώτατο συγγραφέα και άνθρωπο της δράσης. Νέος ακόμα, όντας μόλις 40 ετών, με όλες αυτές τις αρετές, ήταν αναμφίβολα ο πιο επίφοβος και αποτελεσματικός από τους πολιτικούς αντιπάλους του Βενιζέλου. Γι' αυτό υπήρξε ένας από τους πρώτους εξόριστους στην Κορσική τον Ιούνιο του 1917 και αργότερα στην Σκόπελο μέχρι το Νοέμβριο του 1919 όταν, προς δυστυχία του, επέστρεψε στην Αθήνα.

Η συμμορία του Γύπαρη δεν θέλησε να αφήσει να χαθεί μια τόσο ευνοϊκή ευκαιρία για να προσφέρει στον ανώτατο αρχηγό της την πολυτιμότερη υπηρεσία να τον απαλλάξει από έναν τόσο σημαντικό εχθρό. Ιδού πώς το έπραξε:

«Στις 3 το απόγευμα της 13^{ης} Αυγούστου, μία ομάδα από 7 στρατιώτες κι έναν λοχία συνέλαβε τον κ. Δραγούμη όταν έβγαινε από ένα σπίτι που η αστυνομία ήξερε ότι επισκεπτόταν συχνά. Ξυλοκοπήθηκε άγρια από την πρώτη στιγμή και μεταφέρθηκε με τις σπλές και με σπρωξίματα σε ένα αυτοκίνητο, όπου ανέβηκαν όλοι ταχύτατα,

καθώς φαίνεται, προς ένα αστυνομικό τμήμα που βρίσκεται στην οδό Πατησίων. Αλλά πριν φτάσουν εκεί, σε κάποιο μέρος, όπου υπήρχε ένα ανάχωμα, ο λοχίας διέταξε να σταματήσουν το αυτοκίνητο και είπε απλά: «Εδώ!» Κατέβασαν τον κρατούμενο σπρώχνοντάς τον, τον οδήγησαν στο ανάχωμα και χωρίς διαταγή και κανενός είδους διαδικασία, οι στρατιώτες άδειασαν τα όπλα τους και ο λοχίας το περίστροφό του επάνω στον αθώο εκπρόσωπο του έθνους, τον άφησαν άμυχο στο έδαφος και διέφυγαν γρήγορα με το αυτοκίνητο».

Ένας στρατιωτικός ακόλουθος της Πρεσβείας της Ρωσίας, ο συνταγματάρχης Lebedieff, που συμπτωματικά ήταν θεατής του εγκλήματος, δεν μπόρεσε παρά να πληροφορήσει αμέσως τον Πρόεδρο της Ρωσίας και η αφήγηση του χρησίμευσε ως κύρια βάση για τη διαλεύκανση των συμβάντων.

Το πτώμα μεταφέρθηκε σ' ένα κοντινό νοσοκομείο από άλλους στρατιώτες, οι οποίοι μάλιστα του αφαίρεσαν τα ρούχα του και ό,τι άλλο είχε ο νεκρός επάνω του και μη επιτρέποντας να του γίνει αυτοψία από την ιατρική υπηρεσία του ιδρύματος, τον πήγαν στο νεκροταφείο μέσα σε μια κακοφτιαγμένη ξύλινη κάσα, όπου η οικογένειά του, βάρβαρα ειδοποιημένη τον βρήκε τα ξημερώματα της επόμενης μέρας γυμνό, αιμόφυρτο και διάτρητο από σφαίρες.

Ο Βενιζέλος έστειλε ένα πομπώδες συλλυπητήριο τηλεγράφημα στην οικογένεια λίγες ημέρες μετά, όμως όταν αργότερα έφτασε στην Αθήνα και είδε τον ενθουσιασμό με τον οποίο οι θιασώτες του τον πληροφόρησαν για τους άθλους της 13^{ης} Αυγούστου, πρέπει να αντιλήφθηκε ότι ήταν στην ουσία δέσμιός τους, ότι ήταν αργά για να υποχωρήσει, ότι τους είχε ανάγκη για τις εκλογές και εκφώνησε ένα λόγο στη Βουλή επιδοκιμάζοντας τη συμπεριφορά τους.

Ωστόσο αυτός ο φοβερός θάνατος απέβη το πιο ισχυρό χτύπημα που μπορούσε να δεχτεί ο βενιζελισμός στην Ελλάδα. Πολλοί από τους οπαδούς αυτού του ολέθριου πολιτικού άνδρα, οι οποίοι είχαν διατηρήσει μέχρι τότε ορθότητα συνείδησης, δεν έκρυψαν τον αποτροπιασμό τους και απομακρύνθηκαν απ' αυτόν με περισσότερο ή λιγότερο εμφανή τρόπο. Λίγες φορές ο θάνατος ενός ανθρώπου υπήρξε περισσότερο αποτελεσματικός για τον θρίαμβο των ιδεών που πρόσβευε. Μπορεί να ειπωθεί ότι την 13^η Αυγούστου κρίθηκε η τύχη του κρητικού πολιτικού άνδρα.

Ως συνέπεια της απόπειρας στο Παρίσι, για μία ακόμη φορά, όλοι οι κυριότεροι πολιτικοί της αντιπολίτευσης υποβλήθηκαν σε φυλακίσεις, δίκες και καταδιώξεις, κατηγορούμενοι για υποκίνηση της συνωμοσίας. Αυτή η θλιβερή διαδικασία δεν επέφερε κανένα αποτέλεσμα. Όλοι οι φυλακισμένοι τελικά αθωώθηκαν, διότι δεν αποδείχτηκε καμμία από τις κατηγορίες με τις οποίες βαρύνονταν.

Αντιθέτως, οι στρατιώτες που δολοφόνησαν τον βουλευτή Δραγούμη μετατέθηκαν, με πρωτοβουλία της κυβέρνησης, στην Κρήτη, αποβιβάστηκαν στο Ρέθυμνο και κατέφυγαν ο καθένας στο σπίτι του, ανενόχλητοι από τις τοπικές αρχές. Όσον αφορά τον ηθικό αυτουργό του εγκλήματος, δηλαδή, τον διοικητή του σώματος ασφαλείας Γύπαρη, παρέμεινε στη θέση του δίχως νεότερα μέχρι την πτώση του Βενιζέλου τον περασμένο Νοέμβριο. Όταν αυτός διέφυγε από την Αθήνα με μερικούς από τους έμπιστους ανθρώπους του, τη 16^η του ίδιου μήνα, 48

ώρες μετά τις εκλογές, πιστός στο αφεντικό του και προσέχοντας το τομάρι του, τον ακολούθησε όπως η σκιά το σώμα.

Από τη στιγμή του θανάτου του Δραγούμη, η θέση του Βενιζέλου έγινε δύσκολη. Η άφιξη του στην Ελλάδα, μετά την απόπειρα, δεν προκάλεσε κανέναν ενθουσιασμό. Λέγεται ότι ο Βενιζέλος ρώτησε για τη συγκεκριμένη περίπτωση τον Γύπαρη και τον Πολίτη «τι έκαναν κατά την απουσία του ώστε ο λαός να τον μισήσει μ' αυτόν τον τρόπο». Το γεγονός είναι ότι αντιλήφθηκε πως έπρεπε να κυβερνήσει από την Αθήνα και να απαλύνει τη θέση της καταπιεσμένης αντιπολίτευσης. Προκήρυξε τις εκλογές για τα τέλη Οκτωβρίου, υποσχέθηκε τη μέγιστη διαφάνεια και διέταξε να επιτραπεί η επιστροφή μερικών εξορίστων στην Ελλάδα για να συμμετάσχουν στις εκλογές. Ένας από αυτούς ήταν ο Γούναρης.

Ασθένεια και θάνατος του βασιλέως Αλεξάνδρου.

Αίφνης προέκυψε ένα τελείως απρόβλεπτο γεγονός. Ένας πίθηκος δάγκωσε τον βασιλέα Αλέξανδρο στο πόδι και στο χέρι, ενώ έπαιζε μαζί της στον κήπο του. Είτε επειδή ο πίθηκος ήταν άρρωστος, είτε επειδή η Α. Μ. δεν έλαβε εξ αρχής όλες τις απαραίτητες φροντίδες που απαιτούσε το ατύχημα, η μόλυνση δεν άργησε να γενικευτεί και η κατάσταση του βασιλιά επιδεινώθηκε σε σημείο που προκάλεσε την ανησυχία όλων και ιδιαίτερα του Βενιζέλου, που το έβλεπε ως μια άξια φόβου περιπλοκή. Έφερε επείγοντως τους γάλλους ειδικούς Vidal και Delbet, επιχειρήθηκαν διάφορες χειρουργικές επεμβάσεις, άλλα όλα απέβησαν μάταια. Ο ατυχής μονάρχης, μετά από τρία χρόνια και τέσσερις μήνες πλασματικής βασιλείας, απεβίωσε την 26^η Οκτωβρίου 1920 στο Τατόι, έχοντας δίπλα του μόνο τη μοργανατική του σύζυγο κα. Ασπασία Μάνου, θυγατέρα ενός διακεκριμένου στρατιωτικού του ελληνικού στρατού, την οποία είχε παντρευτεί στο Παρίσι λίγους μήνες νωρίτερα.

Εκ νέου το άταφο φέρετρο. Ανακήρυξη του αντιβασιλέα. Προτοιμασία για τις εκλογές.

Ο θάνατος του βασιλέως Αλεξάνδρου μόλις που προκάλεσε αίσθηση στο λαό. Το γεγονός αυτό, το οποίο παρατήρησαν όλοι οι ξένοι που βρίσκονταν στην Αθήνα, προκάλεσε τη σύγχυση. Οι βενιζελικοί το αντιμετώπιζαν έτσι, που ενόσω ζούσε ο αρχηγός τους, για τίποτα δεν τους καιγόταν καρφί. Για τους βασιλόφρονες, για τους οποίους ο πρίγκιπας Αλέξανδρος ποτέ δεν υπήρξε βασιλιάς, εφόσον ο Κωνσταντίνος δεν παραιτήθηκε ποτέ, όλα όσα συνέβησαν ήταν η λήξη μίας απ' τις πολλές εκκρεμούσες ανομίες.

Ο Βενιζέλος συγκάλεσε μια ακόμη φορά τη Βουλή του 1915 για να ανακηρύξει αντιβασιλέα και επειδή η αντιπολίτευση, πιστή στις αρχές της, συνέχισε να απέχει, σε στενό κύκλο με κάποια λόγια εντυπωσιασμού για να θρηνηήσει το θάνατο εκείνου που ποτέ δεν υπήρξε τίποτα περισσότερο από ένα παιχνίδι του, κάποιους λόγους ενάντια

στο βασιλέα Κωνσταντίνο και μια σχετική αυτοπροβολή για την ένδοξη του πολιτική, πρότεινε τη ανακήρυξη του φίλου του, του γηραιού ναυάρχου Κουντουριώτη, ως αντιβασιλέα κι έκανε να τον ψηφίσουν με 137 ψήφους υπέρ και 3 κατά, σε μία Βουλή 316 βουλευτών. Έστειλε να τον βρουν, γύρισε φορώντας στολή, ορκίστηκε για όλα όσα του είπαν και συστάθηκε εκ νέου η μηχανή που χρειαζόταν ο Βενιζέλος για να συνεχίζει να χειρίζεται τη μοίρα αυτού του έθνους.

Την επόμενη ημέρα, ο Τύπος δήλωσε ότι συμφωνήθηκε να προσφερθεί το Στέμμα της Ελλάδος στον πρίγκιπα Παύλο, τρίτο υιό του βασιλέως Κωνσταντίνου, υπό τους δύο ακόλουθους όρους. Οριστική παραίτηση του Κωνσταντίνου και του Διαδόχου Γεωργίου από το Στέμμα και αναγνώριση από τον Παύλο της νομιμότητας όλων όσων είχαν διαδραματιστεί από την εκθρόνιση του πατέρα του έως εκείνη την ημέρα.

Η απάντηση του πρίγκιπα Παύλου δεν άργησε. Αρκέστηκε στο να πει ότι γι' αυτόν δεν υπήρξε ούτε υπάρχει άλλος βασιλιάς της Ελλάδας από τον πατέρα του, ότι έπρεπε να περιμένουν να γίνει γνωστό το αποτέλεσμα των επικείμενων εκλογών και ότι, αν απ' αυτές γίνει σαφής η συγκατάθεση του ελληνικού λαού για την υποψηφιότητα του, θα ζητούσε την πατρική άδεια για να ανέλθει στο θρόνο.

Από αυτή τη στιγμή, λοιπόν, κανείς δε σκεφτόταν τίποτα άλλο εκτός από τις εκλογές.

Η **πραγματική** κατάσταση είχε ως εξής. Η αντιπολίτευση, ήταν πιο ενωμένη και σταθερή από ποτέ στον σκοπό της να ανατρέψει τον Βενιζέλο και να επανακτήσει το βασιλιά της, για να απελευθερωθεί από τα προστατευτικά δεσμά της Αντάντ. Όμως υπήρχε έλλειψη χρημάτων και έπρεπε να αντιμετωπίσει τον στρατιωτικό νόμο, τις συμμαρίες των Σωμάτων Ασφαλείας, και το σύνολο των δημιουργηθέντων συμφερόντων, το πάθος και την ωμότητα των εχόντων την εξουσία. Κατά την άποψη μας, ο Βενιζέλος είχε επίγνωση του τεράστιου κινδύνου που διέτρεχε η θέση του στο εσωτερικό και φοβόταν τη λαϊκή κρίση. Όμως διέθετε άφθονο χρήμα, όχι μόνο από την Εφορεία που ήλεγχε, όσο και από τους πλούσιους ομοφρονούντες του, που έδιναν εύκολα τις επιταγές, γνωρίζοντας ότι θα τους αποφέρουν οφέλη, και ταυτόχρονα ήταν κυρίαρχος της κρατικής μηχανής, του στρατού, των όπλων και του Τύπου.

Παρά ταύτα, την 7^η Νοεμβρίου, έλαβε χώρα η αντιβενιζελική διαδήλωση που οργάνωσε ο κ. Γούναρης και η οποία ήταν πράγματι εντυπωσιακή. Σε τέλεια τάξη διέσχισαν το κέντρο της πόλης ζητωκραυγάζοντας τον βασιλιά και φέροντας συμβολικούς κλάδους ελαιάς, σχεδόν 20.000 άνθρωποι, οι οποίοι μ' αυτό έθεταν σε κίνδυνο όχι μόνο τη διαβίωση τους, αλλά πιθανόν και τη ζωή τους. Ο Γούναρης εκφώνησε ένα λόγο δηλώνοντας ότι οι εκλογές δεν ήταν αρκετές για να επιλύσουν την υπόθεση του Στέμματος και ότι θα ήταν αναγκαίο ένα δημονήφισμα. Εναντιώθηκε στην υποψηφιότητα του πρίγκιπα Παύλου, αντιλαμβανόμενος ότι όσο ο βασιλεύς Κωνσταντίνος δεν παραιτείται από το θρόνο, δεν υπήρχε άλλος βασιλιάς εκτός από αυτόν και ότι ο πρίγκιπας δεν θα ήταν τίποτα περισσότερο από ένα νέο παιχνίδι του Βενιζέλου, που επομένως ο λαός δεν θα ήταν δυνατό να αναγνωρίσει.

Την 12^η του ίδιου μήνα, ο Βενιζέλος οργάνωσε άλλη διαδήλωση, που θα προετοίμαζε τις εκλογές και θα χρησίμευε ως απάντηση σε εκείνη της αντιπολίτευσης.

Με πομπώδη οργάνωση και σπατάλη χρημάτων, αν και δεν ήταν τόσο μαζική όσο η προηγούμενη, για τον αμερόληπτο παρατηρητή έδωσε την εντύπωση κάποιας θεατρικότητας υπερβολικά καλά προετοιμασμένης. Ο Βενιζέλος, με τη σειρά του, εκφώνησε ένα λόγο από ένα μπαλκόνι του ξενοδοχείου «Μεγάλη Βρετανία» στην πλατεία Συντάγματος, επιμένοντας να επαινεί την πολιτική του, εξυμνώντας την εδαφική επέκταση της χώρας, αντικρούοντας το σχέδιο δημοψηφίσματος που πρότεινε ο Γούναρης και δηλώνοντας ότι το αποτέλεσμα των εκλογών θα πρέπει να γίνει αποδεκτό απ' όλους, εννοώντας, σε περίπτωση που τον ευνοούσε, όπως ήλπιζε, μία ολική επιδοκμασία της πολιτικής του και προφητεύοντας για την αντίθετη περίπτωση τον εμφύλιο πόλεμο, την εξέγερση του στρατού, την οικονομική καταστροφή, με μια λέξη το χάος, για την Ελλάδα και συν των άλλων κακών την οριστική του αποχώρηση από την δημόσια ζωή και από τη χώρα.

Οι εκλογές της 14^{ης} Νοεμβρίου.

Όλα έρχονται αν κανείς ξέρει να περιμένει. Τελικά έφτασαν οι περιπόθητες από τον ελληνικό λαό εκλογές και μαζί τους το τρομερό, ανήκουστο, παραδειγματικό μάθημα για πράγματα που αυτός ο καλλιεργημένος, τίμιος και ανεξάρτητος λαός έδωσε στο Βενιζέλο και στην Αντάντ.

Ψήφισε όλος ο κόσμος με αποφασιστικότητα, με υπομονή, με πάθος. Χιλιάδες και χιλιάδες ψηφοφόροι πήγαν στα εκλογικά κέντρα με το έμβλημα του Βενιζέλου να φαίνεται, για να τους επιτρέψουν να μπου, και έριξαν το ψηφοδέλτιο της αντιπολίτευσης. Κάποιοι στον Πειραιά πληρώθηκε 1.000 δραχμές για να ψηφίσει το Βενιζέλο, μπήκε στο εκλογικό κέντρο και ψήφισε την αντιπολίτευση. Σ' ένα τμήμα της Αττικής παρουσιάστηκε ένας υπαξιωματικός με 150 χωροφύλακες για να συμπληρώσουν τα βενιζελικά ψηφοδέλτια, αδιαφορώντας για όλες τις διαμαρτυρίες, κι όταν έγινε η καταμέτρηση των ψήφων προέκυψε ότι το βενιζελικό κόμμα είχε μόνο 74 ψήφους, δηλαδή, πάνω από τους μισούς χωροφύλακες είχαν ψηφίσει κατά. Η εκλογική περιφέρεια της Αττικής, όπου βρίσκεται η πρωτεύουσα, διέθετε 22 βουλευτές και υπήρχαν δύο ψηφοδέλτια, το κυβερνητικό, του οποίου επικεφαλής ήταν ο Βενιζέλος, και της αντιπολίτευσης που άρχιζε με τον Ράλλη.

Από την καταμέτρηση προέκυψε ότι από τον πρώτο του κυβερνητικού ψηφοδελτίου ως τον τελευταίο της αντιπολίτευσης υπήρχε μία διαφορά 3.200 ψήφων! Και από τον πρώτο ως τον πρώτο μια διαφορά 8.800 ψήφων (!) εις βάρος πάντα του κυβερνητικού ψηφοδελτίου. Ο Υπουργός Ανεφοδιασμού, που ήταν ένας από τους υποψηφίους δεν έλαβε ούτε μία ψήφο και ο ίδιος ο Βενιζέλος έμεινε χωρίς έδρα. Μία τεράστια απίστευτη και πρωτοφανής ήττα!

Η νέα Βουλή θα αποτελείται συνολικά από 369 βουλευτές από τους οποίους η κυβέρνηση, δηλαδή, το καλούμενο μέχρι στιγμής κόμμα της συνασπισμένης αντιπολίτευσης, θα είχε 253, και οι φιλελεύθεροι –τέως βενιζελικοί– συνολικά 116, εκ των οποίων 52 εκλεγμένοι από τη Θράκη είναι υπό αμφισβήτηση διότι οι εκλογές είχαν διεξαχθεί υπό στρατιωτικό νόμο.

Η ψυχολογία αυτής της πολιτικής εκατόμβης, για όποιον παρακολούθησε προσεκτικά τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, δεν θα έχει βέβαια κάτι το σκοτεινό ή μυστηριώδες. Ο λαός αυτός, που από τα πρώτα χρόνια του περασμένου αιώνα διακρίθηκε για την αγάπη του προς την ανεξαρτησία, εκφράζοντάς την με τόση αποφασιστικότητα, που έγινε της μόδας στην Ευρώπη να έλθουν να πολεμήσουν με τους Έλληνες, όπως έκανε ο λόρδος Βύρων, η χώρα αυτή, βραχόδης, πετρώδης, σχεδόν άγονη, που χρειάστηκε να φτάσει ως την πτώχευση, όπως συνέβη το 1897, αλλά που διατήρησε παλλόμενο και ζωντανό το εθνικό φρόνημα, η χώρα αυτή που για έναν αιώνα δεν πέρασε ούτε μία μέρα ασφαλή ανάμεσα στους Βούλγαρους, τους Τούρκους, τους Σέρβους και την «προστασία» των Μεγάλων Δυνάμεων και δεν έχασε την ελπίδα να πάρει την Κωνσταντινούπολη, πώς θα δεχόταν βουβή τις επεμβάσεις της Αντάντ ή την εξαπάτηση από την επιτηδειότητα του Βενιζέλου;...

Της κατέλαβαν τα εδάφη, της επέβαλαν την ασιτία, της αφήρπασαν τα πλοία και τα όπλα, της καθήλωσαν το στρατό στην Πελοπόννησο, της καθαίρεσαν το βασιλιά, νικητή των Βαλκανικών Πολέμων, εξόρισαν ή δολοφόνησαν τους εξέχοντες πολιτικούς της, της έδεσαν τα χέρια και την φίμωσαν... Τι να έκανε; Όταν μπόρεσε, κραύγασε κι έδειξε τα νύχια στους δημίους της. Κι όταν πλέον δεν μπορούσε, περιορίστηκε στο να περιμένει. Να περιμένει την ώρα της. Και η ώρα της ήταν οι εκλογές. Και όλος ο ελληνικός λαός, εν πλήρη ομοφωνία, από τη μία ως την άλλη άκρη του βασιλείου, όχι από ένα τέχνασμα εκλογικής προπαγάνδας, εκ των πραγμάτων αδύνατο στην προκειμένη περίπτωση, αλλά από μια τέλεια συναισθηματική σύμπνοια, που είναι το μόνο που ενώνει στέρεα τους λαούς, πηγαίνοντας να ψηφίσει με τον τρόπο που το έκανε, ήρθε να πει στο Βενιζέλο, με τον πιο εύγλωττο τρόπο που υπάρχει:

«Φύγε από εδώ! Δεν θέλουμε να έχουμε τίποτα μαζί σου! Είσαι ένας προδότης που εξ αιτίας της φιλόδοξης και μεσσιανικής πολιτικής πούλησες το βασιλιά σου, άφησες ανοιχτά τα πάτρια εδάφη στον ξένο, συνέβαλες στην ατίμωση της γης που σε είδε να γεννιέσαι κι έθεσες σε κίνδυνο την εθνική ελευθερία και ανεξαρτησία! Δεν θέλουμε εδαφικές επεκτάσεις που έρχονται ποτισμένες με το αίμα των στρατιωτών μας και που τίμημά τους είναι η απώλεια της ελευθερίας».

Και στις δυνάμεις της Αντάντ:

«Φύγετε με τον άνθρωπό σας! Έχουμε πλέον χάσει την εμπιστοσύνη στον αλτρονισμό σας και τη γενναιοδωρία σας. Μας είχατε κάνει να πιστέψουμε στην εκπολιτιστική αποστολή σας για την αλήθεια και τη δικαιοσύνη, ενώ με την τυφλή και σκληρή συμπεριφορά προς την Ελλάδα μας δείξατε την ευτέλεια των λόγων σας. Όλα ήταν ψέματα. Η στρατιωτική ανάγκη που επικαλέστηκαν οι Γερμανοί για να εισβάλουν στο Βέλγιο είναι η ίδια στρατιωτική ανάγκη που επικαλέστηκατε για να εισβάλετε στα δικά μας εδάφη, να μας αφαιρέσετε τα όπλα, να υποκινήσετε τους εσωτερικούς διχασμούς μας, να μας εξοντώσετε από την πείνα· είμαστε φτωχοί και αιμορραγούμε από τις περιπέτειες στις οποίες μας υποχρεώσατε να εμπλακούμε· έχουμε ένα εκθαμβωτικό χρέος και το μίσος έχει ριζωθεί στις καρδιές μας· εάν διαπράξετε την ατιμία να μας εγκαταλείψετε, ίσως αύριο να μην έχουμε να δώσουμε τροφή στους

στρατιώτες μας..., αλλά δεν πειράζει, δίνουμε τα πάντα για να μας αφήσετε σ' αυτήν τη γωνιά με το βασιλιά μας και την ελευθερία μας, δίχως να μας παραζαλίζετε πια με την προστασία και την εγγύησή σας, εφόσον πλέον ξέρουμε τι σημαίνουν τα ωραία αυτά λόγια στο στόμα σας».

Αυτό σημαίνει το αποτέλεσμα των εκλογών της 14^{ης} Νοεμβρίου του 1920. Και είναι ένας ακόμη μύθος της βενιζελικής πραπαγάνδας το ότι το γεγονός προκάλεσε μια γενική έκπληξη. Σίγουρα ήταν στο Παρίσι και το Λονδίνο, όπου ουδέποτε γνώρισαν τον ελληνικό λαό, κι ούτε ακόμα τον γνωρίζουν. Επίσης, ήταν εκεί που φτάνουν τα δελτία των πρακτορείων Havas, Reuter κτλ. τα οποία έλεγαν αυτά που ήθελε ο Βενιζέλος ή οι φίλοι του. Όμως, δεν ήταν για τους Αθηναίους πολίτες, αλλά ούτε και για τους άλλους, όσους μπόρεσαν στον κόπο να αναλύσουν λίγο την πραγματική κατάσταση της Ελλάδας από το 1914 μέχρι τότε.

Ήδη έχουμε αντιγράψει μία παράγραφο του υπομνήματος, που ο κ. Δραγούμης έγραψε τον Ιανουάριο του 1919, στο οποίο προβλέπονταν όλα τα συμβάντα αρχίζοντας από την εξορία. Τα μηνύματα της αντιπολίτευσης της 14^{ης} Απριλίου, 11^{ης} Μαΐου και 15^{ης} Ιουνίου του τρέχοντος έτους προς τον ελληνικό λαό, έλεγαν το ίδιο. Τα άρθρα του κ. Στράτου στη «Νέα Ημέρα» τον Ιούνιο του 1920 και ομοίως οι λόγοι του κ. Γούναρη, που δημοσιεύτηκαν στην «La Grèce» και πολύ πριν από την 14^η Νοεμβρίου, και τα τρία τέταρτα των Ελλήνων αμφέβαλαν μόνο για το αν ο Βενιζέλος θα επέτρεπε να εκφραστεί λιγότερο ή περισσότερο ελεύθερα η λαϊκή βούληση ή αν, αντιθέτως, η αλήθεια θα έπρεπε να παραμείνει φιμωμένη και ασθενής.

Γι' αυτό, ο λαός αυτός, μεσογειακός και με έντονη φαντασία, κατέφυγε στην πανουργία και υποδούμενος μια ηρεμία που δεν είχε, κι έναν ενθουσιασμό για τη βενιζελική πολιτική που κάθε άλλο παρά αισθανόταν, περίμενε την κατάλληλη στιγμή και όταν έφτασε, κατέρριψε μ' ένα χτύπημα όλον τον τεχνητό μηχανισμό που είχε στήσει ο Βενιζέλος και οι ιδιοτελείς προστάτες του.

Συνέπειες της βενιζελικής ήττας

Όταν τη νύχτα της 14^{ης} κυκλοφόρησε στην Αθήνα η είδηση ότι η αντιπολίτευση νίκησε ευρέως στις εκλογές, οι καλόπιστοι βενιζελικοί νόμιζαν πως ονειρεύονταν και κλείστηκαν στην ιδέα ότι είχε γίνει κάποιο λάθος. Η επόμενη ήταν ημέρα πυροβολισμών, άγχους και βιαιοπραγιών των χωροφυλάκων του Γύπαρη, τους οποίους ακολουθούσαν μερικές εκατοντάδες πληρωμένων πολιτών.

Ο Βενιζέλος ήταν ο πρώτος που ανέλαβε την ευθύνη και την ίδια μέρα έδωσε μια ανακοίνωση Τύπου με την οποία αναγνώριζε την ήττα του και κοινοποιούσε την παραίτηση της κυβέρνησής του και την απομάκρυνσή του από την πολιτική ζωή.

Ο αντιβασιλέας Κουντουριώτης κάλεσε τότε το πιο διακεκριμένο στέλεχος της αντιπολίτευσης και του ανέθεσε το σχηματισμό της κυβέρνησης. Με τη σειρά του, ο Ράλλης απάντησε ζητώντας του την παραίτησή του και την παράδοση της αντιβασιλείας στα χέρια της βασιλίσσης Όλγας, που βρισκόταν ήδη εκείνες τις μέρες στην Αθήνα, διότι είχε έρθει στην κηδεία του άτυχου εγγονού της Αλέξανδρου.

Ο καημένος ο κ. Κουντουριώτης συμφώνησε εύκολα μ' αυτό και η βασιλομήτωρ ανέλαβε το θρόνο «έως την άφιξη του βασιλέως Κωνσταντίνου». Ο κ. Ράλλης, ορκίστηκε, λοιπόν ενώπιον της βασίλισσας και σχημάτισε κυβέρνηση με τους κκ. Γούναρη, Ζαΐμη, Τσαλδάρη, Καλογερόπουλο, Μαυρομιχάλη και Ράλλη υιό.

Τη 16^η, ο Βενιζέλος, με μερικά αυτοκίνητα γεμάτα αστυνομικούς και συνοδευόμενος από τον Γύπαρη και άλλους οπαδούς του, κίνησε με μεγάλη ταχύτητα προς το Φάληρο, όπου επιβιβάστηκε σε μία ιδιωτική θαλαμηγό και απέπλευσε προς τη Μεσσήνη. Όλα αυτά με μια εκδήλωση ανησυχίας και φόβου τόσο θεατρική όσο και παράλογη, εφόσον κανείς δεν του είπε να φύγει, ούτε εμφανώς διέτρεχε κανέναν κίνδυνο. Σ' όλες τις διαδηλώσεις που έγιναν από τότε δεν βγήκε μια κραυγή, ούτε πετάχτηκε καμμία πέτρα στο παράθυρό του, εφόσον το βασιλικό κόμμα φαίνεται ότι είχε εναποθέσει όλον του τον ζήλο στο να μην υπάρξει ίχνος εκδίκησης ή αντιποίνων κατά την αναχώρησή του.

Αλλά η αποχώρηση του Βενιζέλου και των δικών του από την Αθήνα ήταν η ένδειξη της χαλάρωσης. Στην αρχή δειλά (ακόμα περπατούσαν στους δρόμους οι στρατιώτες του Γύπαρη) κι ύστερα μ' έναν ενθουσιασμό, που έφτανε στα όρια της υπερβολής, ολόκληρη η Αθήνα ξεχύθηκε στους δρόμους και όλοι άρχισαν να ζητωκραυγάζουν τον απόντα βασιλιά με όλα τα μέσα, από το σφύριγμα του τραμ μέχρι τη βολή με πυροβόλα όπλα όλων των ειδών. Και εκεί είναι που μπόρεσε να φανεί καλύτερα όλο το επιφανειακό του βενιζελισμού. Από εκείνη την 16^η Νοεμβρίου το μεσημέρι μέχρι σήμερα 19 Δεκεμβρίου την ίδια ώρα, που εισήλθε εκ νέου ο βασιλιάς Κωνσταντίνος στην πρωτεύουσα του βασιλείου του, δεν καταγράφηκε το παραμικρό επεισόδιο, ούτε η πιο ασήμαντη διαμαρτυρία με μορφή αντιδιαδήλωσης. Τι συνέβη στους βενιζελικούς που φώναζαν στους δρόμους τη 12^η Νοεμβρίου; Πού κρύφτηκαν εκείνοι οι λάτρεις του κρητικού πολιτικού, που έγραφε ο Τύπος της Αντάντ; Είναι δυνατό να έχουν φύγει όλοι από την Ελλάδα;... Αυτό που συμβαίνει είναι ότι δεν υπήρχαν πραγματικά, αλλά ήταν Έλληνες που αγαπούσαν την πατρίδα τους και περίμεναν «την ώρα τους», πατριώτες που θυμούνταν το μήνυμα του μονάρχη τους και που, αδύναμοι να εναντιωθούν με τη βία, είχαν αποφασίσει να νικήσουν με την ευστροφία και τη δικαιοσύνη.

Ο Βενιζέλος, όταν έφευγε, έστειλε ένα μήνυμα στο λαό, στο οποίο ήδη διαφαινόταν μια ιδέα, την οποία ανέπτυξε αργότερα σε δημοσιογραφικές συνεντεύξεις, δικαιολογώντας την ήττα του με την εξάντληση του Έλληνα στρατιώτη μετά από τόσο μακρόχρονη εκστρατεία στο ανατολικό μέτωπο. Και σ' αυτό έσφαλε ο μεγάλος πολιτικός άνδρας. Δεν χρειάστηκε πολύ για να εκδηλώσει ο στρατός που βρισκόταν στο μέτωπο, σαν ένας άνθρωπος, ότι όχι μόνο δεν είναι εξάντλημένος, αλλά και ότι αν ο βασιλιάς έρθει να αναλάβει τη διοίκησή του, όπως το 1912 και 1913, είναι διατεθειμένοι όλοι οι ικανοί Έλληνες να πολεμήσουν πέντε χρόνια ακόμα. Είναι πολλοί αυτοί που προσφέρθηκαν ως εθελοντές.

Ο αντίκτυπος στην Αντάντ

Ήταν τεράστιος. Η οργή της Γαλλίας, κυρίως, είχε κάτι το τραγικό. Επιπλέον, ήταν κάπως θλιβερό για όσους είχαμε θαυμάσει στη Γαλλία ένα μεγάλο έθνος.

Οι συνεντεύξεις του Λονδίνου, η συμπεριφορά του κ. Leygues, τα συμπεράσματα του λόρδου Curzon και οι μηχανορραφίες του κόμη Sforza είναι υπερβολικά γνωστά πράγματα για να τα εξετάσουμε εδώ. Απ' όλα αυτά προέκυψε μόνο ένα αγενές και άκομψο έγγραφο των Συμμάχων Πρέσβευων στην Αθήνα προς τον κ. Ράλλη, που παραδόθηκε την 3^η Δεκεμβρίου, παραμονή του δημοψηφίσματος, η ακριβής μετάφραση του οποίου ήταν η εξής:

«Οι κυβερνήσεις της Βρετανίας, Γαλλίας και Ιταλίας απέδειξαν πάντα το ενδιαφέρον τους για τον ελληνικό λαό, υποστηρίζοντας την πραγματοποίηση των φιλοδοξιών του. Γι' αυτό ήταν πιο οδυνηρή η έκπληξη τους από τα γεγονότα που συνέβησαν στην Ελλάδα... Δεν επιθυμούν να επέμβουν στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας, θεωρούν όμως χρέος τους να δηλώσουν ότι η επαναφορά στον ελληνικό θρόνο, ενός μονάρχη του οποίου η άπιστη στάση και συμπεριφορά προς τους Συμμάχους κατά τη διάρκεια του πολέμου, τους έχουν προκαλέσει δυσκολίες και σοβαρές απώλειες, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί απ' αυτούς παρά ως μία επικύρωση από το λαό των εχθρικών πράξεων του βασιλέως Κωνσταντίνου... Το γεγονός αυτό θα δημιουργούσε μια νέα κατάσταση, δυσμενή για τις σχέσεις μεταξύ της Ελλάδας και των Συμμάχων και στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι τρεις κυβερνήσεις δηλώνουν ότι διατηρούν μια πλήρη ελευθερία δράσης προς ρύθμιση παρόμοιας κατάστασης».

Οι πολιτικοί φορείς της Αντάντ, λόγω της κοντοφθαλμίας, του πάθους και της άγνοιας που έχουν ακόμη γι' αυτόν τον λαό, θεώρησαν πιθανό, ότι τουλάχιστον όταν γνωστοποιηθεί η στάση αυτή των τριών Μεγάλων Δυνάμεων που επιχειρούν να κυβερνήσουν τον κόσμο, ο ελληνικός λαός θα απέχει από το να ψηφίσει στο δημοψήφισμα και ο βασιλέας Κωνσταντίνος, που έχει παρουσιάσει τόσα δείγματα ακεραιότητας χαρακτήρα, θα φοβηθεί και δε θα ανταποκριθεί στο κάλεσμα των πιστών υπηκόων του. Σε αυτό οφείλεται η ιδέα να δημοσιευθεί το έγγραφο λίγες ώρες πριν διεξαχθεί το δημοψήφισμα, και εφημερίδες, όπως η «Le Temps», έλεγαν πολύ πεπεισμένες ότι επειδή είχε δημοσιευτεί τόσο αργά το συμμαχικό έγγραφο, ίσως δεν θα γινόταν γνωστό στις ελληνικές επαρχίες, γεγονός που θα μείωνε την αποτελεσματικότητά του (!). Στο Παρίσι και το Λονδίνο ακόμη πιστεύουν ότι οι απειλές και οι επιβολές είναι η κατάλληλη πολιτική για την Ελλάδα...!

Το Δημοψήφισμα

Την 4^η Δεκεμβρίου, πραγματοποιήθηκε με μεγάλη τάξη σ' όλη την Ελλάδα. Ο βενιζελικός Τύπος και ορισμένα πρακτορεία είπαν, στο εξωτερικό φυσικά, ότι δαπανήθηκαν 500.000 στερλίνες για το δημοψήφισμα, το οποίο εκτός από ένα οφθαλοφανές ψέμα είναι επίσης και μια προφανής ανοησία, μετά από όσα είδαμε να γίνονται στις προηγούμενες εκλογές.

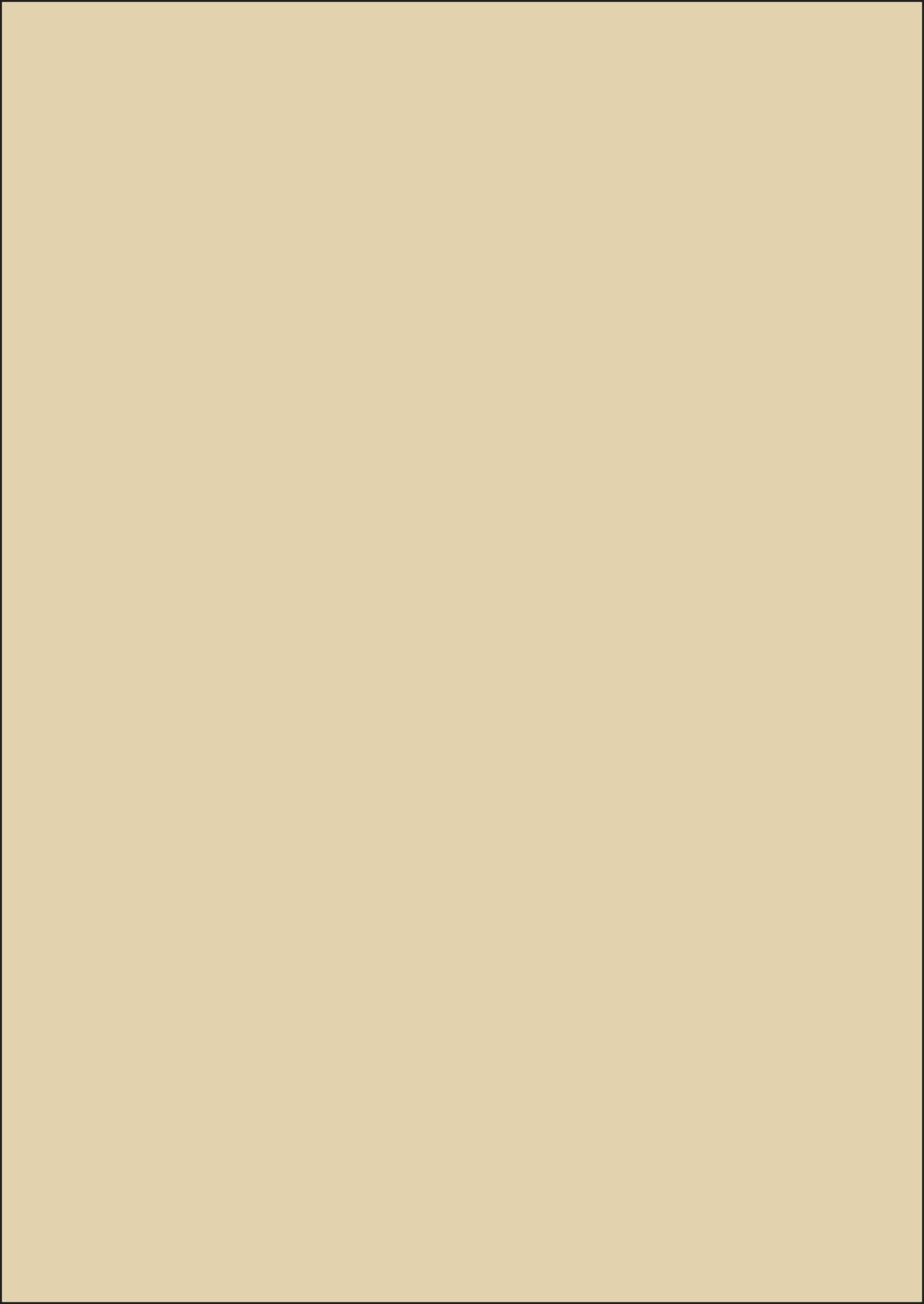
Το αποτέλεσμα είχε μια ευγλωττία αντάξια του Δημοσθένη. Από τους 1.013.724 ψηφοφόρους, 999.954 είπαν «ναι» στον Κωνσταντίνο, 10.883 είπαν «όχι», 1.697 δεν ψήφισαν ή ψήφισαν λευκό και 1.190 ψηφοδέλτια ακυρώθηκαν επειδή δεν πληρούσαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις. Δηλαδή, το 99% των Ελλήνων ψηφοφόρων ήθελε να επιστρέψει ο βασιλιάς και οι αντικωνσταντινικοί με δυσκολία ξεπερνούσαν το 1%.

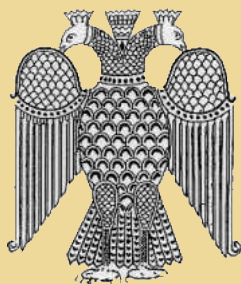
Έναντι αυτού του αποτελέσματος η κυβέρνηση Ράλλη κάλεσε το βασιλιά, που βρισκόταν στη Λουκέρνη, να επιστρέψει στην Αθήνα και να ανέλθει εκ νέου στο θρόνο και ο Κωνσταντίνος, αγνοώντας τις απειλές, προσβολές, πιέσεις και αποκαλυπτικές προγνώσεις της εκδικητικής Γαλλίας, για μια ακόμη φορά πιστός στην αγάπη των συμπολιτών και υπηκόων του, ξεκίνησε το ταξίδι προς τη Βενετία. Εκεί επιβιβάστηκε στο ελληνικό θωρηκτό «Αβέρωφ», έφτασε χθες βράδυ στην Κόρινθο και σήμερα, 19^η Δεκεμβρίου 1920 εισήλθε εκ νέου στην πρωτεύουσα του τυρανισμένου και ηρωικού έθνους μέσα σε απερίγραπτο λαϊκό παραλήρημα που παρέσερνε σε σημείο επιληψίας τον πολιτικό, το στρατιώτη, τον καθηγητή και τον επαίτη, ανεξάρτητα από τις κοινωνικές τάξεις και χωρίς επιφυλάξεις στην τυφλή του αγάπη προς το βασιλιά και την εθνική ανεξαρτησία.

Ο Βενιζέλος θα συνωμοτήσει για τρίτη φορά ενάντια στην πατρίδα του· η Γαλλία θα μπορέσει να αφήσει ελεύθερη την εκδικητικότητα και την κακοπιστία της εμμένοντας στα λάθη της με αυτήν την αδύναμη χώρα και ξαναεπιχειρώντας μέσω του οικονομικού αποκλεισμού, των πολιτικών μηχανορραφιών ή της αποκάλυπτης βίας να διασπάσει αυτόν τον ιερό και σχεδόν αναχρονικό δεσμό μεταξύ ενός ομόψυχου λαού κι ενός στρατιώτη-βασιλιά· η Αγγλία, ίσως λόγω υψηλών πολιτικών συμφερόντων, θα παρασυρθεί ακόμα μια φορά από τη Γαλλία στο δρόμο των ταπεινώσεων της Ελλάδας· η Ιταλία, ζηλόφθονη όσο ποτέ προς την αδερφή της της Μεσογείου, ίσως να επιτύχει την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών και οφέλη στη Σμύρνη...

Είναι πιθανόν να συμβούν όλα αυτά κι ακόμη περισσότερα που μας αποκρύβονταν, όμως υπάρχει κάτι που θα μείνει για πάντα και που όλος ο ανθρωπίνος δόλος δε θα μπορέσει να καταστρέψει ούτε να αλλοιώσει. Είναι αυτό που έδειξε η Ελλάδα σ' αυτούς που έχουν καθαρά μάτια και καρδιά χωρίς ταπεινά πάθη: ότι τίποτα στον κόσμο δεν έχει αρκετή δύναμη για να ανατρέψει τη σταθερή και γενναία απόφαση ενός λαού που θέλει να είναι ελεύθερος και να επιλέγει το βασιλιά του.

Fr. Agramonte
Αθήνα, 19 Δεκεμβρίου 1920

FUENTES Y DOCUMENTOS